

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Kada i kako su nastali despota Stefana zakoni za Novo brdo

Đurđev, Branislav

1987

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/8b65157b-f9e8-4992-bd22-b62c465a2e75>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

UDC 949.711 : 34(094)

YU ISBN 86-7123-012-0

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

DJELA

KNJIGA LXV

ODJELJENJE DRUŠTVENIH NAUKA

Knjiga 37

BRANISLAV ĐURĐEV

KADA I KAKO SU NASTALI
DESPOTA STEFANA ZAKONI
ZA NOVO BRDO

SARAJEVO

1987.

UDC 949.711 : 34(094)

YU ISBN 86-7123-012-0

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

DJELA

KNJIGA LXV

ODJELJENJE DRUŠTVENIH NAUKA

Knjiga 37

BRANISLAV ĐURĐEV

KADA I KAKO SU NASTALI DESPOTA STEFANA
ZAKONI ZA NOVO BRDO

Urednik

DESANKA KOVAČEVIĆ-KOJIĆ,

redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

SARAJEVO

1987.

ACADEMIE DES SCIENCES ET DES ARTS DE BOSNIE-HERZEGOVINE

MONOGRAPHIES

TOME LXV

SECTION DES SCIENCES SOCIALES

LIVRE 37

BRANISLAV ĐURĐEV

**LES LOIS DE NOVO BRDO DU DESPOTE STEFAN:
QUAND ET COMMENT SONT-ELLES DEVENUES**

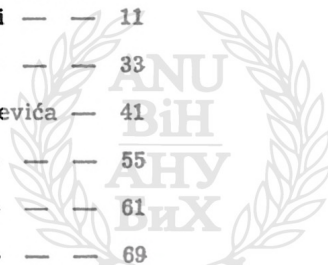

Rédacteur en chef
DESANKA KOVAČEVIĆ-KOJIĆ,
membre de l'Académie des sciences et des arts de Bosnie-Herzégovine

SARAJEVO
1987.

S A D R Ź A J

Tragovima balkanskog rudarskog prava (Sima Ćirković) — — — — —	5
Predgovor autora — — — — —	9
Kada i kako su nastali despota Stefana zakoni za Novo Brdo — prvi rezultati istraživanja, sada u pogledu datiranja spomenika iz osnova revidirani — —	11
O datiranju spomenika — — — — —	33
Turski prevod rudarskog zakona za Novo Brdo despota Stefana Lazarevića —	41
Otkud turske aspre u odredbama zakona Novog Brda — — — — —	55
Razjašnjenja — — — — —	61
Kritički osvrt na Radojčićovo izdanje spomenika — — — — —	69
Značaj spomenika i potreba njegovog ponovnog izdanja — — — — —	81
Résumé français — — — — —	91

TRAGOVIMA BALKANSKOG RUDARSKOG PRAVA

U istoriji balkanskih naroda najkasnije se prišlo proučavanju višestoletnog perioda osmanlijske vlasti i najsporije se u tome proučavanju napredovalo. Mada je bilo i u prošlom stoleću istoričara koji su uviđali značaj toga razdoblja, ipak su realistički pogledi na turski period tekovina našeg veka, a najveći deo stvarnih naučnih rezultata postignut je tek u njegovoj drugoj polivini. Osnovni razlog ovakvog zaostajanja ležao je, svakako, u teškoj pristupačnosti i osobenom karakteru izvorne građe za osvetljavanje tih »tamnih stoleća«. Arhivi za istoriju Osmanskog Carstva su se sporo otvarali, a još sporije sređivali. Njihovo proučavanje zahtevalo je spremu orijentalista-osmanista, poznavalaca jezika i pomoćnih istorijskih nauka različitih od onih koje su istraživači sticali na tadašnjim evropskim univerzitetima. Ozbiljnijeg napretka nije moglo biti sve dok se nije pojavio veći broj znalaca jezika i specijalista za osmanske izvore. Progres se teško mogao ostvariti istraživanjima samo onih evropskih provincija Carstva za koje su pojedine nacionalne istoriografije bile zainteresovane. Za razvoj jugoslovenske istoriografije srećna je bila okolnost što je imala specijaliste sposobne i zainteresovane da istovremeno proučavaju razvoj Carstva u celini i onih njegovih delova koji su ih naročito interesovali.

Ali tome sporom i tegobnom napredovanju istorijskog proučavanja osmanskog perioda doprinosili su, pored objektivnih metodoloških teškoća, i izvesni subjektivni stavovi, na prvom mestu tretiranje toga razdoblja kao stranog tela, tuđeg i prezrenog. Taj period nije posmatran kao deo sopstvene istorije, već kao negacija te istorije. Oslobođilački pokreti i nacionalne države XIX veka predstavljali su negaciju osmanskog perioda i osmanskog nasleđa, a kako su se svi moderni nacionalni pokreti nadovezivali na srednjovekovne države, carevine, kraljevine, kneževine ili feudalne oblasti, tursko osvajanje je smatrano za negaciju čitavog prethodnog razvoja na domaćim tradicijama. Učena istoriografija je dugo ostala pod uticajem orkvenih i humanističkih pisaca, koji su u svojim kratkim i uopštenim vizijama preneglašavali diskontinuitet; kraj dinastija predstavljali su kao kraj srednjovekovnog društva uopšte.

Stoga se za napredak kritičkog proučavanja osmanskog perioda tako značajnom pokazala sposobnost da se sagleda i prepozna kontinuitet, da se uoči i opiše ono što je nastavilo da živi pod osmanskom vlašću i da se menja i prilagođava novim okolnostima. To se, naravno, nije moglo postići opštim formulama koje bi važile za čitavo Osmansko Carstvo, čak ni za pojedine balkanske zemlje, to se moglo u pojedinim sferama života, društvenim slojevima, institucijama itd., i to samo u vremenski i prostorno ograničenim okvirima. Nemoguće je nabrojati tematske oblasti kod kojih je aktuelno pitanje o kontinuitetu između srednjovekovnih balkanskih društava i ranog razdoblja osmanskog feudalnog sistema. Sigurno je da još nisu ni identifikovane sve istorijske pojave koje valja analizirati s gledišta prekida ili kontinuiteta.

Među specijalistima za osmanski period, koji su imali oči otvorene za probleme kontinuiteta i sposobnost da prepoznaju stare snage i ustanove pod novom vlašću, istaknuto mesto zauzima akademik Branišlav Đurđev. Tokom čitavog svog istraživačkog rada on se bavio temama i problemima koji u luku spajaju doba samostalnih država i njihov režim s osmanskim režimom. Bez pretenzije na iscrpnost pomenuću ovde studije o knezovima pod turskom upravom, zatim o vojnicima, čiji je koren nesumnjivo u prethodnom periodu. On je zapazio i istakao ulogu onoga sloja sitnog plemstva i katunskih starešina koji se pod turskom vlašću pojavljuje u vidu hrišćana-spahija. Bavio se istorijom Srpske pravoslavne crkve, koja je predstavljala jedan od najizrazitijih elemenata kontinuiteta. Akademik Đurđev je tokom svog istraživačkog rada ostao privržen temi najzanimljivijoj i, možda, najznačajnijoj s gledišta kontinuiteta, temi o nastanku i razvoju plemenskog društva u dinastičkim oblastima, a pre svega na tlu Crne Gore.

Traganje za pojavama kontinuiteta i interesovanje za sudbinu predturskih društvenih činilaca i institucija pod osmanskom vlašću dovelo je akademika Đurđeva do srednjovekovnog rudarstva. Ova važna privredna grana nastavila je da se razvija u Osmanskom Carstvu na istim mestima, istom radnom snagom i tehnikom, ali nejednakim intenzitetom i pod uticajem izmenjenih bitnih ekonomskih činilaca (zabrana trgovine plemenitim metalima, povećanje primorskih trgovaca kao preduzetnika i finansijera). Slučaj je hteo da grada o starom rudarstvu ostane tako raspoređena da su o geografskoj, ekonomskoj i personalnoj dimenziji svedočili arhivski dokumenti iz primorskih gradova, prvenstveno iz Dubrovačkog arhiva, dok su o pravnim odnosima, oblicima udruživanja i organizacije svedočili turski dokumenti iz kasnijeg vremena. Turske kompilacije rudarskog prava (saski zakoni), svojom terminologijom, a ponekad i izričitim citatima, svedočili su o postojanju ranijeg srpskog rudarskog prava zasićenog nemačkim načelima i nemačkom terminologijom bar u onoj meri u kojoj su bili zasićeni turski spomenici. Desilo se da su izdavači turskih tekstova i istraživači osmanskog perioda (F. Spaho, V. Skarić), povezivanjem turskih pravnih spomenika i tehničkim spisima sa podacima iz učenog traktata o rudarstvu Georga Agrikole, stvorili podlogu za razumevanje »unutrašnje« istorije srednjovekovnog rudarstva. Celovita slika o starom balkanskom rudarstvu ne može se dobiti ako se ne objedini izvorna grada iz predturskog i turskog perioda.

Početkom šezdesetih godina pojavila se karika koja je povezivala obe dragocene polovine građe o starom rudarstvu u vidu tekstova srpske kodifikacije rudarskog prava, o kojoj se dotle samo nagadalo. Približno u isto vreme objavljen je mali ćirilski kodeks iz XVI veka, koji je sadržao rudarsko pravo za Novo Brdo u vreme despota Stefana Lazarevića i gradsko pravo tog istog rudarskog naselja¹, i turski prevod srpskog rudarskog zakona uključen u sultanski akt iz 1494. godine². Ove verzije izdate nezavisno, bez uvida i jednog i drugog izdavača u onaj drugi tekst, pobudile su veliko interesovanje za prepis rudarskog prava iz 1638. godine sačuvan u Gradskoj biblioteci u Splitu³.

Izdanje rudarskog i novobrdskog gradskog prava iz vremena Stefana Lazarevića, koje je priredio akademik Nikola Radojčić, imalo je i dobre i rđave strane. Pojavilo se za kratko vreme (otkako je rukopis dospao u Arhiv SANU do objavljivanja teksta proteklo je svega tri godine) i time doprinelo da tekst postane pristupačan širem krugu specijalista. Tačno je, iako suviše mehanički, reprodukovalo tekst i bilo snabdeveno odličnim snimcima za kontrolu čitanja i reprodukcije. Na strani slabosti se mora navesti neuvažavanje celovite rukopisne tradicije, koja je izdavaču bila poznata u toku priprema, i neuvažavanje dokumentacije iz Dubrovačkog arhiva, neophodne za razumevanje terminologije i realija. U celini gledano, izdanje je, zajedno s izdanjem sultanskih akata, koje je priredio N. Beldiceanu, stvorilo mogućnost da se razvije rasprava o spomeniku i njegovom mestu u opštem razvoju rudarskog prava.

Pojava rudarskog zakona iz vremena Stefana Lazarevića potvrdila je da su postojale domace kodifikacije rudarskog prava i time pomogla da se izađe iz jedne neizvesnosti, ali je, u isto vreme, nametnula čitav niz novih: da li je to samo novobrdski rudarski zakon ili opšti rudarski zakon despota Stefana Lazarevića; u kakvom su odnosu kodifikacija gradskog prava, koja je s rudarskim pravom združena jedino u ćirilskom kodeksu iz XVI v., i rudarski zakonik; da li su ti tekstovi iz istog vremena; zašto nisu u skladu godina i indikt; zašto nisu u skladu sadržaj arenge i datum; zašto je »predislovije« na kraju itd. Nema potrebe da se dalje nižu pitanja, jer će ih zainteresovani čitalac naći sa drugim pitanjima i odgovorima u radovima akademika Đurđeva sakupljenim u ovoj knjizi.

¹ Kodeks je u posleratnim godinama kupila na jednoj aukciji u Beču supruga Franceta Hočevara, ambasadora SFRJ u Rumuniji (1959), koji ga je velikodušno te godine poklonio Srpskoj akademiji nauka i umetnosti. Kodeks je opisan, reprodukovao i izdat već 1962: *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića*, izdao i uvod napisao Nikola Radojčić, Beograd 1962.

² Turski prevod rudarskog zakona uključen je u izveštaj iz 1494. godine, sačuvan u zborniku dokumenata o rudarstvu iz pariske Nacionalne biblioteke. Objavio ga je N. Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque nationale à Paris II. Règlements miniers 1390-1512*, Paris-La Haye 1964, s. 245-254. N. Radojčić i N. Beldiceanu razmenili su osnovne podatke o verzijama, ali se nisu služili njima pri rekonstrukciji teksta.

³ Latinički prepis zakona o rudnicima iz 1638. godine, sačinjen u bugarskom rudarskom naselju Ciprovcu, otkrio je pokojni akademik Petar Kolendić. Prepis je ostao neobjavljen.

Iz ranije objavljenih i za ovu priliku specijalno napisanih tekstova vidi se da je akademik Đurđev ovaj značajni pravni spomenik brižljivo studirao od pojave Radojčićevog izdanja i da je radove o njemu objavljivao počev od 1973. godine. Svojim interesovanjem Đurđev je obuhvatio mnoge dimenzije tumačenja ovog izvora, od rekonstrukcije i emendacije teksta do pitanja o mestu njegovih normi u velikom luku rudarskog prava od nepoznatih početaka, možda u vreme cara Dušana, do zamiranja u vidu običajnog prava u XVII i XVIII veku. Čitalac će lako zapaziti da je autor više od svega zaokupljen slojevitom prirodom ovog spomenika i da se naročito trudio da u njemu razluči i identifikuje posebne celine. Primenjivao je pri tome metode analize i rezonovanja, stroge i precizne, koje spadaju u bolji deo tradicija naše medievistike. Započevši diskusije o rudarskom zakoniku Stefana Lazarevića i učestvujući u njemu, akademik Đurđev je nastojao da prati napredak u proučavanju spomenika i da svaki pouzdan rezultat, i svoj i drugih, iskoristi u daljem radu kad je potrebno da ga iskoristi i za reviziju ranijih shvatanja i svojih i tuđih.

Predstavljajući stručnoj čitalačkoj publici ovde prikupljene radove, ne smatram da bi bilo umesno da hvalim ili osporavam konkretne rezultate akademika Đurđeva. Oni stoje pred čitaocima snabdeveni argumentacijom, otvoreni i podložni proveri, verifikovanju ili opovrgavanju, kao i svi drugi zaključci koji se iznose u naučnim radovima. Mirno se može reći da ovde prikupljeni radovi predstavljaju značajan korak prema novom izdanju zakona o rudnicima, za koje se akademik Đurđev s pravom zalaže. Isto tako se može reći da je u ovim radovima polazna tačka za buduće studije u kojima će naš spomenik biti komparativno osvetljen u odnosu na rudarsko pravo kako je sačuvano u saskim zakonima sultana Sulejmana Veličanstvenog; u odnosu na sasko rudarsko pravo, u čijim se pojedinim zakonicima (Bergordnungen) pojavljuju tolika načela i termini, ali nijedna konkretna formulacija našeg zakona; u odnosu na praktično rudarstvo koliko ga poznajemo iz drugih izvora.

Sima ĆIRKOVIĆ

PREDGOVOR AUTORA

Prvi put sam pristupio pitanju kada je i kako nastao Zakonik Novog Brda despota Stefana Lazarevića u svom saopštenju za simpozij o istoriji rudarstva koji je održan u Zenici 1973. godine. Saopštenje je nosilo naslov *Da li je poznati rudarski zakon despota Stefana važio i za Srebrenicu*. Htio sam ukazati da je objavljeni rudarski zakon samo za Novo Brdo, a da je za Srebrenicu, vjerovatno, važila druga varijanta »saskog zakona«. Ukazivao sam da u istorijskim izvorima ima spomena o postojanju posebnog zakona za Srebrenicu. Naročito sam istakao da bi možda pomno istraživanje teksta Kanun-i Sas I i Kanun-i Sas II u Sarajevskom kodeksu kanun-nama, tj. onih saskih zakona koje je izdao F. Spaho, bio put da se pitanje riješi.

Morao sam, razumije se, ući u pitanje šta je rudarski zakon despota Stefana Lazarevića koji je izdao N. Radojčić. Moje tvđenje da je to zakon za rudnik Novo Brdo, a ne opšti rudarski zakon, bilo je sasvim na svome mjestu. Pišući na brzinu taj svoj prilog, načinio sam popriličnu grešku, o kojoj će u ovoj knjizi biti riječi.

Godinu dana kasnije napisao sam raspravu koja ima isti naslov kao ova knjiga. U toj raspravi sam tvrdio da je 1412. g. načinjena kodifikacija Zakona Novog Brda u koju su ušle dvije cjeline: rudarski zakon za Novo Brdo, sankcionisan 1402. ili 1403. g. od strane despota Stefana, sa svojim preambulumom, i zakoni za grad Novo Brdo, kodifikovani možda u vrijeme cara Stefana Dušana.

Poslije toga sam napisao dvije rasprave koje predstavljaju dopune mojim tvđenjima u pomenutoj raspravi.

Ivan Božić, naš istoričar svijetle uspomene, napisao je 1976. g. kritiku povodom moje prve rasprave u kojoj sam ušao u pitanje nastanka Zakona Novog Brda. Stvarno to nije kritika u običnom smislu, već Božić postavlja pitanja koja treba razjasniti. Nisam dosada dospio da pretresem dileme koje je postavio Božić.

Sada sam namjerio da uđem u ta pitanja. Stoga pišem ovu knjigu, u kojoj dajem priloge za njihova rješavanja. Ona neće biti sročena kao rasprava koja jednostavno izlaže krajnje rezultate istraživanja.

Pokušaću da je dam u takvom obliku da se vidi — koliko je to moguće — kako su se radala moja shvatanja. Stoga će ona sadržavati i moje ranije objavljene radove koji se tiču tih pitanja. Ovdje se objavljuju, pored osnovnog rada kojim sam započeo da ulazim u pitanje nastanka Zakona Novog Brda, i dvije manje, ranije objavljene rasprave.

Sto knjizi dajem takav osoben oblik, ima još jedan razlog. Sada kada sam preispitao rezultate svojih prvih istraživanja, pitanje kako je nastala kodifikacija Zakona Novog Brda u osnovi ne podliježe reviziji. Ali sadašnji rezultati mojih istraživanja kada je nastala kodifikacija i za mene su šokantni. Nije zgoreg, opreznosti radi, da bude izloženo i moje ranije gledište.

Knjiga sadrži ove priloge:

1) *Kada i kako su nastali despota Stefana zakoni za Novo Brdo* (ranije obj. Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XX/1972-1973, Sarajevo 1974, 113-126)

2) *O datiranju spomenika*

3) *Turski prevod rudarskog zakona za Novo Brdo* (ranije obj. Prilozi za orijentalnu filologiju, sv. XX/1975, Sarajevo 1977, 113-126)

4) *Otkud turske aspre u odredbama zakona Novog Brda* (ranije obj. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja XXXIV, Sarajevo 1977, 87-94)

5) *Razjašnjenja*

6) *Kritički osvrt na Radojčićovo izdanje spomenika*

7) *Značaj spomenika i potreba njegovog ponovnog izdanja*

U rezimeu na francuskom jeziku dajem sadržaj knjige i, vrlo kratko, osnovni rezultat svoga istraživanja. Tome dodajem prema svojim novim rezultatima ponešto revidiran referat koji sam održao na kongresu orijentalista u Parizu 1973. g. pod naslovom *Version turque de la loi minière du despote Stefan Lazarević* (ranije obj. Prilozi za orijentalnu filologiju sv. XXV, Sarajevo 1977, 127-131).

Trudio sam se da povežem ranije objavljene priloge sa svojim sadašnjim rezultatima istraživanja. Prva ranije objavljena rasprava bila je napisana ekavski. Sada je u tom pogledu saobražena cjelini knjige.

Pišem ovu knjigu i sa željom da doprinesem — koliko mogu — da bi eventualno ponovno izdanje toga poslije Dušanovog zakonika najvažnijeg očuvanog pravnog spomenika srpskog srednjovjekovlja bilo što bolje. Želim pri tome još i to — ako mi uspije — da svoje iskustvo u ispitivanju pisanih istorijskih izvora nekako stavim na hartiju.¹

Štamparija ne raspolaže slovima turske latinice, pa je stoga upotrijebljeno slovo š.

¹ Predavao sam čitavo vrijeme svoje profesorske karijere istorijsku metodologiju. Želja mi je sada, ako dospijem, da napišem za taj predmet za studente pristupačni priručnik. Ako ne dospijem, da u svojim radovima ostavim što više traga iz svog iskustva kako se postupa sa istorijskim izvorima.

KADA I KAKO SU NASTALI DESPOTA STEFANA ZAKONI ZA NOVO BRDO

(Prvi rezultati istraživanja, sada u pogledu datiranja spomenika
iz osnova revidirani)

Poslije drugog svjetskog rata supruga dra Franceta Hočevara kupila je na javnoj licitaciji umjetničkih predmeta i starina u Beču jedan stari rukopis koji sadrži zakone za Novo Brdo iz vremena despota Stefana Lazarevića. Taj rukopis je 11. aprila 1959. g. dr Hočevar, u to vrijeme ambasador naše zemlje u Bukureštu, poklonio Srpskoj akademiji nauka i umetnosti.

Spomenuti rukopis je objavljen u izdanju Srpske akademije 1962. godine pod naslovom *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića* (str. 100 + tabli XXVI). Veoma teški posao oko publikacije toga rukopisa povjeren je Nikoli Radojčiću. Pored publikacije u štampanoj crkvenoj cirilici, objavljen je tekst i u priloženim fotokopijama odlične reprodukcije. Tako je moguće ocijeniti izdanje u punom obimu. Takođe postoji mogućnost da se prosuđuje o pojedinim dijelovima teksta i na osnovu toga kako izgledaju u rukopisu sa formalne strane.

Poslije jedne vrlo interesantne i rječite minijature na drugom listu, rukopis počinje na 3. listu tekstom preambuluma, uvoda u kojem despot Stefan kaže kako je i u kojim istorijskim okolnostima vođen postupak za obnovu i potvrdu »zakona o rupah«, rudarskog zakona, za Novo Brdo. Karakteristično je za postupak da su Novobrdani zatražili da im despot obnovi i potvrdi zakon »koji su imali za prvih gospod« i za kneza Lazara, a da despot određuje da Novobrdani treba da nađu »24 človeke dobre« iz raznih rudarskih mjesta da im despot »učini zakon kako e i prvo bilo«. Što oni »učine«, Novobrdani da donesu da despot potvrdi. Preambulum se završava konstatacijom da su pomenuta dvadeset četvorica ljudi »učinili« prema despotovoj zapovijesti.

Tekst preambuluma obuhvata četiri strane, a na njegovoj četvrtoj strani, odnosno na drugoj strani 4. lista u rukopisu, započinje zakonski tekst naslovom prvog člana. Članovi zakona u ovom

rukopisu imaju gotovo svi naslove koji odgovaraju sadržini člana. Svega četiri člana nemaju naslove, od toga su dva na kraju zakonskog teksta. Zakonski tekst obuhvaća prostor rukopisa pred kraj druge strane 25. lista.

Sav tekst rukopisa dotle je pisan poluustavom, a završava se naslovom »Predislavije cara Stefana«, koji je takođe pisan poluustavom.

Na dnu druge strane 25. lista i na prvoj strani 26. lista u rukopisu prepisana je sankcija zakona, potvrda od strane despota Stefana, a napisana je brzopisom, ali — koliko ja mogu zapaziti — od istog prepisivača koji je prepisao i raniji tekst. Tom sankcijom despot Stefan obnavlja i potvrđuje »vsa više pisanna o zakoneh Novoga Brda«. Ti zakoni su vrijedjeli za ranijih vladara i za kneza Lazara, pa ih despot potvrđuje svojim »zlatopečatnikom«. (Naknadna napomena: Zlatopečatnikom potvrđuje despot samo zakone za grad Novo Brdo, rudarski zakon je ranije potvrđen.) Završava se datumom, a time se završava i tekst rukopisa. Datirana je u Nekudimu 6920. godine, indikacije 13, 29. januara.

Već u poodmaklim godinama, pred kraj svoga životnog puta, Nikola Radojčić je preuzeo zadatak oko izdavanja rukopisa sa njemu svojstvenom ozbiljnošću. Osim truda oko dobrog izdanja teksta, posvetio je punu pažnju proučavanju spomenika i njegove vrijednosti, dao uz publikaciju vrlo vrijedne komentare i jedan odličan prigodan rječnik starih rudarskih termina. S uspjehom je riješio mnoge probleme koji su iskrslili u obradi. Kada čovjek danas prilazi ocjeni njegovog izdanja i rezultata njegovih proučavanja spomenutog rukopisa, pa čak i kad mu stavlja neke veće zamjerke, mora se istaći da je dalje proučavanje tog spomenika omogućeno izvanrednim doprinosom Nikole Radojčića.

Radojčić je taj rukopis objavio kao »zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića«. Međutim, to on nije. Jer, rudarske odredbe koje rukopis sadrži namijenjene su Novom Brdu. Nije, dakle, riječ o opštem zakonu o rudnicima. Iz preambuluma izlazi jasno da su Novobrdani tražili da im se obnovi »zakon o rupah«, koji su imali za predašnjih vladara, a da despot određuje postupak za obnovu i potvrdu toga zakona. Tome još treba dodati da je sam Radojčić odlično zapazio da rukopis sadrži dvije zakonske materije. Veći dio rukopisa sadrži rudarski zakon, a manji izvod iz statuta grada Novog Brda — kako to formuliše Radojčić¹. Po njemu, rukopis sadrži 52 člana srpskog srednjovjekovnog rudarskog zakona i 23 člana izvoda iz statuta grada Novog Brda. Tako je podijelio i izdanje teksta označavajući članove rudarskog zakona arapskim brojevima, a članove »izvoda iz statuta« rimskim brojevima². Takvo razdvajanje teksta nije na svome mjestu, jer su i rudarske odredbe

¹ Nikola Radojčić, *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića*. Beograd 1962, 20.

² Pri toj podjeli posljednji, XXIII član (po Radojčićevoj podjeli), došao je u dio koji pripada statutu grada, a to je odredba koja i po sadržaju spada u rudarski zakon i u rukopisima koji sadrže samo rudarski zakon za Novo Brdo (turski prevod iz druge polovine XV vijeka i latinički prepis iz 1638. godine) nalazi se među članovima toga zakona.

namijenjene Novom Brdu, pa je tekst koji se objavljuje, ipak, jedna cjelina³.

Radojčić je zapazio i razlike u jeziku između jednog i drugog dijela zakonskog teksta, kao i razlike u jeziku između preambuluma i potvrde, s jedne, i zakonskog teksta, s druge strane. On piše: »Stvarno ima tri vrste srpskoga načina izražavanja u izvoru koji se ovde izdaje: Uvod Zakonu o rudnicima i njegova potvrda od strane despota Stefana napisani su tadašnjim otmenim srpskim književnim jezikom i stilom. Sam Zakon o rudnicima napisan je, međutim, ne samo pretežno srpskim govornim jezikom nego s jasnim osobinama određenoga dijalekta. Strane reči u njemu su najvećim delom nemački rudarski termini. Izvod iz Zakona Novog Brda sastavljen je govornim jezikom, ali ipak s nešto više osobina književnoga, a što se stranih izraza u njemu tiče, oni nisu samo nemačkoga porekla nego ih ima i grčkih i romanskih, prihvaćenih iz našega Primorja«⁴.

Dvije godine poslije objavljivanja dao je Pavle Ivić prikaz Radojčićeva izdanja⁵. On, prirodno, obraća najviše pažnje jeziku, odnosno postavlja pitanje šta daje taj spomenik za istorijsku dijalektologiju. Ivić takođe podvlači razliku između jezika kojim je pisan preambulum i sankcija zakona i jezika kojim je pisan zakonski tekst. Slaže se s Radojčićem da tekst rudarskog zakona ima dosta osobina novobrdskog govornog jezika iz vremena kada je pisan, ali, ipak, s pravom izražava izvjesnu sumnju da je nešto od toga moglo prodrijeti kasnije, prilikom prepisivanja. Ali Ivić ne ističe ono što je za nas bitno, izvjesnu razliku u tom pogledu između teksta rudarskog zakona i teksta odredaba koje se tiču grada Novog Brda. Mora se istaći da je Ivić to sve rekao u prikazu smatrajući odredbe o gradu Novom Brdu dodatkom uz tekst rudarskog zakona.

Dosta vremena poslije Radojčićeva izdanja pisao je Dušan Jović o jeziku rudarskog zakona despota Stefana⁶. On se slaže sa Radojčićevim i Ivićevim tvrđenjem o razlici u pogledu jezika između teksta preambuluma i sankcije zakona, s jedne, i zakonskog teksta, s druge strane. Jović, međutim, za razliku od Radojčića (i Ivića, koji jezik odredaba za grad Novo Brdo ne uzima mnogo u obzir), smatra da je sav

³ M. Begović ističe da je rudarski zakon Stefana Lazarevića zakon za rudnik Novo Brdo (vidi: »Rudarska baština u Srbiji u XV i XVI veku«, Glas SANU CCLXXX, Beograd 1971, 2). U Vesniku, organu Glavnog saveza udruženog pravoslavnog sveštenstva, u br. 600 od 15. juna 1974, izašao je nepotpisan članak *Jezik Zakona Novog Brda*. U tom članku se kaže da N. Radojčić nije imao pravo kad je dao naslov koji ne odgovara i da bi bio mnogo bolji naslov »Zakonik Novog Brda«. Međutim, Mirjana Čorović-Ljubinković (»Značaj Novoga Brda u Srbiji Lazarevića i Brankovića, Moravska škola i njeno doba«, Beograd 1972, 125) uzima da je novobrdski rudarski zakon »opšti zakon o rudnicima«.

(Ostavio sam tekst kako sam ranije napisao. Kodifikacija jest jedna cjelina, ali Radojčićeva podjela je ipak opravdana. Čak su u rukopisu te cjeline rastavljene jednom ukrasnom crtom. To ja nisam ranije opazio, zapazila je Biljana Marković.)

⁴ Radojčić, *Zakon...*, 27.

⁵ Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske VII, Novi Sad 1964, 207-214.

⁶ D. Jović, *O jeziku »Zakona o rudnicima« despota Stefana Lazarevića*, Južnoslovenski filolog, knj. XXIII, sv. 3-4, Beograd 1968-1969, 366-455.

zakonski tekst »pisala jedna ruka«. Po njemu, tekst zakona, i jezički posmatrano, predstavlja jednu cjelinu. On ne ističe tako oštro da se u jeziku zakonskog teksta izražavaju novobrdске jezičke osobine. Naprotiv, uzimajući čitav zakonski tekst kao jednu cjelinu, Jović ističe da u tekstu ima takode jezičkih osobina iz drugih krajeva.

Ivić ne spominje Radojčićevu konstataciju da se jezik u rudarskim odredbama nešto razlikuje od jezika odredaba o gradu Novom Brdu, a Jović direktno govori protiv te Radojčićeve konstatacije⁷. Međutim, ta Radojčićeva konstatacija se zaista da utvrditi.

U tom pogledu, u podvlačenju razlike u sadržaju i načinu izražavanja između rudarskih odredaba i odredaba za grad Novo Brdo, Radojčić je ukazao na ispravan kritički prilaz tekstu. Štaviše, grubo formulisana moja tvrdnja da nije riječ o opštem rudarskom zakonu, nego o rudarskim odredbama za rudnik Novo Brdo i da te odredbe spadaju s odredbama o gradu Novom Brdu u jedan zakon, što je samo po sebi tačno, čini u izvjesnom smislu dvostruku nepravdu Radojčićevim zahtjevima.

Prvo, pravde radi, treba istaći da Radojčić, istina, govori o rudarskom zakonu kao opštem zakonu, ali da ponegdje kaže da je to zakon za Novo Brdo.

Drugo, prva 52 člana (po Radojčićevoj podjeli) zaista sadrže opšte saskе cehovske odredbe koje su važile u čitavoj zemlji⁸. One su prenesene u Srbiju iz iskonskih saskih, rudarskih oblasti. To je »saski zakon« u srpskoj pravnoj recenziji, iako je u ovom konkretnom obliku sastavljen i namijenjen za Novo Brdo⁹. Za razliku od odredaba »saskog zakona«, preostali članovi su (osim posljednjeg, koji je došao gdje mu nije mjesto) srpske provenijencije i odnose se na grad Novo Brdo, regulišu neke odnose stanovništva u njemu.

Radojčićevo ukazivanje od kakve je pravne materije sastavljen zakon, ukazivanje da postoje odredbe rudarskog zakona i odredbe za grad Novo Brdo, sasvim je na svome mjestu, tim prije što su jedne i

⁷ U ispitivanju Jović nije odvojio tekst rudarskih odredaba od teksta odredaba za grad Novo Brdo. U naprijed citiranom članku u Vesniku (prim. 3) čak se ne pravi razlika između teksta dijelova koji su pisani u despotovoj kancelariji i zakonskog teksta, već se jezik toga spomenika oglašava jedinstvenim, a u njemu se »razazna tri procesa: osnova je nesumnjivo tradicionalni književni jezik Ćirila i Metodija u kojem dolazi donekle do izražaja tada aktuelna reforma..., ali u još većoj meri kroz stari jezik izbija i narodni govor«. Izvjesne razlike između Dušanova zakonika i Zakonika Novog Brda »su nastale ne samo što su ti zakonici sastavljeni u razmaku od šezdeset godina, nego i zato što se u Dušanovom zakonu oseća prizrenski govor, a u zakonu Novog Brda narečje oko Morave«. Da li je u pogledu jezika nešto rekao W. Steininger u svojoj disertaciji koju je odbranio u Gracu 1971. godine, a koja se 1974. nalazila pred publikacijom (Österreichische Osthefte, Jahrgang 16, Wien 1974, Heft 3, 276). ne znam. Disertacija nosi naslov *Die Handschrift des »Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića«* (za probleme o kojima raspravljam nema ni sada razloga da je navodim).

⁸ Šta znači termin ceh u rudarskim zakonima vidi: M. Begović, *Rudarska baština u Srbiji u XV i XVI veku*, Glas CCLXXX, 42.

⁹ Upotrebljavam izraz »saski zakon« po ugledu na turske prevode i prerade (Kanun-i Sas).

druge odredbe različite provenijencije i što dvadeset četvorica »dobrih ljudi«, rudarskih eksperata, nisu nikako mogli »učiniti« neke zakonske odredbe za grad Novo Brdo. Međutim, njegova podjela teksta zakona koji imamo u ćirilickom rukopisu, što ju je napravio u izdanju, nije opravdana (moje ranije mišljenje).

Radojčićovo izdanje zakona za Novo Brdo, obrađeno sa veoma mnogo detaljnih istraživanja, sa zalaženjem u objašnjenja na širokom planu, ima, međutim, i drugih krupnih nedostataka. Upravo zbog ozbiljnosti kojom se prišlo obradi toga spomenika i akribije koja se osjeća u cjelini publikacije, neke nesmotrenosti i propusti pri obradi još više se ističu.

Postoji još jedan rukopis rudarskog zakona za Novo Brdo. To je prepis latinicom načinjen u Ciprovcu 1638. godine. On se čuva u Gradskoj biblioteci u Splitu (br. 236). Ta verzija ne sadrži odredbe koje se odnose na grad Novo Brdo, a nalaze se u ćirilickom rukopisu. Ona sadrži samo rudarski zakon za Novo Brdo. Za tu verziju Pavle Ivić kaže: »Latinička verzija našeg spomenika dragocena je u još jednom pogledu. Ona može odlično poslužiti za rekonstrukciju priličnog broja pojedinosti u tekstu koje su u ćirilskoj verziji doprle do nas deformisane.« Ivić na primjerima pokazuje da je to tako¹⁰.

Postoji još i turski prevod toga rudarskog zakona za Novo Brdo iz druge polovine XV vijeka u jednom rukopisu koji sadrži vrlo bogatu zbirku kanun-nama, a čuva se u Narodnoj biblioteci u Parizu. Objavljen je u drugoj svesci akata prvih sultana koje je iz pariskih rukopisa objavio N. Beldiceanu¹¹. O odnosu između latiničke verzije i spomenutog turskog prevoda kratko sam referisao na kongresu orijentalista u Parizu 1973. godine¹².

N. Radojčić nije upotrijebio ni latinički prepis iz 1638. godine, niti turski prevod iz druge polovine XV vijeka. On je za njih doznao tek pošto je završio obradu. Stoga je u naknadnom dodatku nešto rekao o tim rukopisima. Ali ni tu, u tom dodatku, nije se upustio u dublje proučavanje odnosa između tih verzija i ćirilickog teksta. Čak nije dodirnuo ni pitanje zašto latinički prepis i turski prevod ne sadrže odredbe koje se odnose na grad Novo Brdo ni tekst sankcije zakona.

Ćirilicki tekst po kojem je Radojčić objavio zakon jest dosta kasniji prepis, iz druge polovine XVI vijeka, pa čak bliže njegovom kraju

¹⁰ Zbornik..., 213.

¹¹ N. Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris II*, Paris-La Haye 1964, 245-254 (francuski prevod), 356-363 (turski tekst u faksimilu). Prevod toga prevoda kod nas je napravio Skender Rizaj (Rudarstvo Kosova i susjednih krajeva od XV do XVII veka, Priština 1968, 209-214) bez upoređenja sa našim tekstovima.

¹² Referat nosi naslov *Version turque de la loi minière du despote Stefan Lazarević*. U tezama, koje su date unaprijed i umnožene, nisam još iskazao sumnju u Radojčićovo datiranje kada je despot Stefan potvrdio rudarski zakon za Novo Brdo, niti u njegovu tvrdnju da je tekst rudarskog zakona izradila komisija od 24 predstavnika iz raznih rudarskih mjesta. Ali u samom referatu sam prvi put iskazao vrlo kratko što u ovom radu izlažem i dokazujem. (Referat je kasnije objavljen i ponovo je objavljen u ovoj knjizi.)

— kako to Radojčić utvrđuje¹³. Rukopis ima orijentalne spoljne oblike (korice, veličinu strana), pa se Radojčić čak dosjeća da su izradu prepisa naručili Turci¹⁴. Međutim, sadržaj minijatura, ukrasi, pismo i neke druge odlike pokazuju težnju za očuvanjem tradicije, pa čak i ugledanje na raniji rukopis, koji je služio kao podloga. Te odlike kao da odražavaju stanje u rudarstvu u Novom Brdu u drugoj polovini XVI vijeka: okviri su turski, ali su se umnogome očuvale stare osnovne ustanove rudarske proizvodnje.

Sa tako kasnim prepisom ne može se postupati kao da je riječ o rukopisu iz vremena nastanka zakona. Ta strana se ne smije prenebregnuti tim prije što su ne samo prepis o kojem je riječ nego i eventualni raniji prepisi od kojih potiče ovaj prepis radeni za praktične potrebe i, prema tome, izloženi mogućnosti više nego kad se piše iz pijeteta, da prepisivač namjerno ponešto mijenja shodno novim prilikama. Tekst u obje verzije, u ćirilskom i latiničkom prepisu (posljednji samo tekst rudarskog zakona), nije došao do nas neiskvaren. U obje verzije ima tragova kasnijeg kvarenja teksta pri prepisivanju. U ćirilskom rukopisu ima kasnijih interpolacija, koje se mogu dokazati upoređenjem sa latiničkim tekstom. Utvrđujući to, P. Ivić je jasno pokazao da se bez upotrebe latiničkog teksta ne može dobiti kritičko izdanje rudarskog zakona za Novo Brdo¹⁵. U svom referatu na kongresu orijentalista u Parizu ukazao sam da se, pored svih odstupanja prevodioca od originalnog teksta, koja se na nekim mjestima mogu naći, turski prevod iz druge polovine XV vijeka ne može zaobići pri rekonstrukciji teksta za jedno kritičko izdanje rudarskog zakona za Novo Brdo iz vremena despota Stefana¹⁶.

Ali ću o problemima vrijednosti očuvanih rukopisa i turskih prevoda »saskog zakona« u srpskoj pravnoj recenziji za dobijanje kritičkog teksta rudarskog zakona za Novo Brdo iz vremena despota Stefana posvetiti jednu svoju raspravu koju spremam¹⁷.

Ova rasprava posvećena je drugim pitanjima: kada je i kako za vrijeme despota Stefana obnovljen i potvrđen rudarski zakon za Novo Brdo i kada je i kako nastao despota Stefana zakon za rudnik i grad Novo Brdo.

Ta se pitanja moraju postaviti, jer dosadašnje objašnjenje izaziva dosta nedoumica. Radojčić je prikazao stvar tako kao da je rudarski zakon izrađen od jednog kolegija rudarskih eksperata za vrijeme despota Stefana, ne vodeći računa da se u preambulumu govori o pos-

¹³ Zakon..., 20-21.

¹⁴ Zakon..., 18-21.

¹⁵ Zbornik..., 213.

¹⁶ U tom referatu sam istakao da turski prevod ima odstupanja od originalnog teksta zbog nerazumijevanja onoga što se prevodi, a negdje i namjerne modifikacije teksta. Međutim, on, ipak, upoređen sa latiničkim tekstom, može da dà izvjesne elemente za određivanje sadržaja i nekih odlika izvornog teksta.

¹⁷ Ta rasprava nosi zasad radni naslov »Rukopisi, turski prevodi i prerade Saskog zakona, u srpskoj pravnoj recenziji«.

tupku za obnovu i potvrdu zakona koji već postoji. On datira donošenje rudarskog zakona po sankciji zakona na kraju rukopisa, ne vodeći računa kakve elemente daje preambulum za pitanje kad je despot Stefan potvrdio rudarski zakon. S druge strane, Radojčić je jedinstveni zakon za rudnik i grad Novo Brdo iz 1412. godine podijelio na rudarski zakon i na »izvod iz statuta Novog Brda«, ne uzimajući u obzir da oba zakona imaju jednu sankciju despota Stefana, pa da se ne može govoriti o dva zakona.

Donošenje rudarskog zakona za vrijeme despota Stefana, po Radojčićevom objašnjenju, izgleda ovako: kad je despot Stefan boravio u Novom Brdu, novobrdski gradski sabor zatražio je od despota da potvrdi Novobrdanima rudarski zakon koji su imali za ranijih vladara. Poslije savjetovanja sa vlastelom, despot je odobrio da se pozovu dvadeset četvorica »dobrih ljudi« iz raznih rudarskih mjesta da izrade zakon, ali nijedan iz Novog Brda.

Radojčić piše: »Pred nama stojeći Zakon stvarno je od pozvanih rudara izrađeni zakonski tekst za rudnike Novog Brda. Da li je ovo jedinstven ili bar izniman slučaj? Zaista ne, osim, možda, postupka despota da odredi baš taj broj rudara i naredi da među njima ne mogu biti oni iz Novog Brda. Inače je sve sasvim slično donošenju rudarskih zakona na Zapadu. Tamo su rudari dobivali svoj zakon ili, ako se hoće, rudarske privilegije na taj način što bi ili sami sastavljali privilegijalnu povelju i podnosili je vladaru na potpis i pečat, da bi je tako uzvisio na zakon, ili bi se rudari sastali, u prisustvu svog zemaljskog gospodara, da bi se na takvome skupu redom čitali članovi zakona, na koje su rudari glasno davali svoj pristanak. Srpski slučaj nije, dakle, ni jedinstven ni izuzetan, ali on svedoči o istoj kulturnoj visini Srbije sa zemljama koje su na takve načine dobivale rudarske zakone.«¹⁸

Određivanje dvadeset četvorice »dobrih ljudi«, ako su oni imali da izrade tekst zakona, nema sličnosti sa »donošenjem rudarskih zakona na Zapadu«. Ondje su u sastavljanju privilegijalne povelje ili u odobravanju zakona učestvovali rudari kojih se zakon tiče, a ovdje se, ako je tumačenje tačno da su dvadeset četvorica »dobrih ljudi« iz raznih rudarskih mjesta sastavili zakonski tekst, isključuju baš rudari kojih se zakon tiče.

Po Radojčiću, despot Stefan je taj zakon, koji su navodno dvadeset i četvorica »dobrih ljudi« iz raznih rudarskih mjesta izradili, potvrdio 29. januara 1412. godine. On to datira prema datumu despotove sankcije zakona, koja se nalazi na kraju čitavog zakonskog teksta u rukopisu. Izostalo je objašnjenje kako je između teksta rudarskog zakona i sankcije toga zakona dospio »izvod iz zakona Novog Brda«, kao i odgovor da li se sankcija odnosi i na »izvod«.

U našoj nauci je primljeno i Radojčićovo datiranje tih zakona i njegovo objašnjenje da je zakon nastao na taj način što je za vrijeme despota Stefana izrađen od kolegija sastavljenog od dvadeset i četiri pozvana rudara¹⁹.

¹⁸ Zakon..., 27.

¹⁹ M. Begović, *Rudarska baština u Srbiji u XV i XVI veku*, Glas CCLXXX, Beograd 1971, 2; Ivan Božić u *Istoriji Jugoslavije* (str. 47) i drugi. — S. Rizaj (*Rudarstvo Kosova...*, 209, prim. 11) polemizuje sa N. Beldićanu, koji je uzeo terminus

P. Ivić piše: »Tekst Zakona o rudnicima datiran je s godinom 1412, a nastao je na traženje novobrdskog gradskog sabora, u rezultatu rada komisije sastavljene od dvadeset četvorice 'dobrih ljudi' ... Radojčić ga objavljuje po prepisu sačinjenom pred kraj XVI veka, zajedno sa dodatkom koji je nađen u istom rukopisu, a koji sadrži deo gradskog statuta Novog Brda«²⁰. Ako to treba da znači da je »deo gradskog statuta« kasnije pridodat, onda nije jasno kako ta dva zakona spojena zajedno imaju jednu potvrdu, jednu despotovu sankciju.

Moglo bi se pomisliti da jedan podatak u samom zakonu o rudnicima potvrđuje da je zakon donesen 1412. godine. Među »dobrim ljudima«, rudarima iz raznih mjesta, koji su imali da »učine« zakon o rupah«, imenuje se Radosav Bošnjaniin, što može biti predstavnik rudara iz Srebrenice²¹. Nekako u to vrijeme dobija despot Stefan u posjed Srebrenicu²². Taj podatak dolazi u obzir kao ukazivanje da je zakon donesen 1412. godine samo pod uslovom da se dokaže da je Srebrenica već 1411. bila pod despotovom vlašću, budući da je despotova sankcija zakona u rukopisu datirana 29. januara 1412. Takođe bi se moralo dokazati da su tek u to vrijeme određena dvadeset četvorica »dobrih ljudi« koji treba da »učine« zakon.

Međutim, pretpostavka da je tek 1411. godine imenovan kolegij »dobrih ljudi« ne može se održati.

Ni Radojčić ni iko drugi poslije njega nije uzeo u obzir sve elemente koje daje tekst za datiranje svih faza u poslu oko obnavljanja i potvrde rudarskog zakona za Novo Brdo od strane despota Stefana. Osim datuma u despotovoj sankciji, samo još u preambulumu postoje podaci koji mogu biti od važnosti za datiranje. Navedeni podatak o Radosavu Bošnjaniinu jedini je podatak u preambulumu koji bi možda ukazivao, i to uslovno, da je tačna 1412. kao godina potvrde rudarskog zakona za Novo Brdo. Ostali podaci koji bi mogli biti od važnosti za datiranje ne potvrđuju taj datum, odnosno osporavaju da je godina kojom je datirana despotova sankcija zakona u rukopisu godina Stefanove potvrde rudarskog zakona za Novo Brdo.

post quem za rudarski zakon despota Stefana 1391. godine, i kaže da je to moralo biti poslije 1402. godine, kada je Stefan Lazarević dobio titulu despota. Na drugom mjestu (str. 57) uzima datum od Radojčića.

²⁰ Zbornik ..., 208.

²¹ Među »dobrim ljudima«, predstavnicima iz raznih rudarskih mjesta, još četvorica imaju uz ime nazive prema rudarskim mjestima. — Kasnija napomena. To je ranije mogao biti problem. Međutim, sada kada je, čini mi se, razjašnjeno da je porota bila novobrdska, a da je samo nekolicina bila iz drugih mjesta, to nije nikakav problem. Novobrdani su popunili porotu od ljudi koji su im bili pri ruci. Među njima bio je i jedan »Bošnjaniin«. Izuzetno može biti samo to što je despot naredio da u poroti budu i predstavnici iz »družeh mēsteh koja rudu imaju«

²² Srebrenica se u dubrovačkom materijalu, po Jirečku, pod despotovom vlašću spominje tek 2. oktobra 1413. godine. Stoga se ranije datiranje (1411) pomjerilo na kasnije vrijeme (1412). U posljednje vrijeme se ponovo datira 1411. godine. Uporedi: T. Vukano vić, *Srebrenica u srednjem veku*, Glasnik Državnog muzeja u Sarajevu, Društvene nauke I, 1946, 57, prim. 27. — S Ćirković (*Istorija Bosne*, Beograd 1964, 214) pretpostavlja da je Srebrenica najvjerovatnije 1411. godine dospjela pod despotovu vlast.

U preambulumu despot Stefan prvo kratko spominje kako su Turci ovladali i kako je morao priznati njihovu vrhovnu vlast, poći »na v'stočnoju stranu v velikuju Sevastiju k velikomu amirë Pajazitu, oblađujuštomu v'stočnoju stranoju i zapdnjeju«. Zatim je — kaže despot — oslobodio zemlju i gradove svoga otačastva »u velikoga amirë Pajazita«. Vratio se u zemlju svoju i došao u Novo Brdo. »I s'bra se v's s'bor gradski — veli despot Stefan — i poiskaše ot gospodstva mi da im učinju (= učinim) zakon o rupah što su imali za prviih gospod i svetopočivšago mi gospodina roditelja kneza Lazara«. Na to se despot Stefan savjetovao sa vlastelom i donio odluku kako će potvrditi zakon. »Zapovēdah — veli despot — da se naidut 24 človeke dobre od družeh městeh koja rudu imaju da im (= Novobrdanima) učinju (= učinim) zakon kako je i prvo bilo, koi sut vēsti o rupah. I što učine (dvadeset i četvorica »dobrih ljudi« — B. Đurđev) da donesut (Novobrdani — B. Đurđev) gospodstvu mi da im (= Novobrdanima) gospodstvo mi potvrdi da si i naprēd drže« (Novobrdani — B. Đurđev).

Moje primjedbe uz tekst sve su jasne do posljednje rečenice, ali kod nje je potrebno objašnjenje, budući da se kod trećih lica množine glagola u tekstu ne vide jasno subjekti. Riječ »učine« slijedi poslije rečenice koja govori o dvadeset četvorici »dobrih ljudi«, pa se na njih odnosi. Ali se riječ »donesut« vezuje s onim što slijedi, a ne s onim što prethodi, jer Novobrdanima despot potvrđuje zakon i oni treba »da si i naprēd drže« toga zakona.

U tekstu preambuluma zatim stoji: »Tako i oni (Novobrdani — B. Đurđev) naidoše više rečenne človeke 24«. »Oni« se vezuju sa rečenicom koja prethodi, a prethodilo je da Novobrdani treba da se drže zakona. U tekstu se poslije toga nabrajaju imena dvadeset četvorice »dobrih ljudi« iz raznih rudarskih mjesta, a za neke od njih stoji i oznaka iz kojih su. Poslije toga se preambulum završava: »Tako učiniše više rečenni 24 ljudii povēljeniem gospodarevēm« i poslije toga slijedi zakon, odnosno naslov prvog člana zakona.

Izgleda iz toga teksta kao da je potpuno jasno da su dvadeset četvorica »dobrih ljudi« »učinili« tekst zakona, odnosno formulisali zakon, što je tvrdio Radojčić i drugi za njim, iako je čudno da treba Novobrdani da sazovu kolegij od dvadeset četvorice »dobrih ljudi« da im sačine »zakon o rupah«, a oni ga imaju od ranijih vladara, i despot Stefan treba da ga obnovi i potvrdi. Ali o toj nelogičnosti kasnije. Treba prvo utvrditi kada je to bilo.

Iz stilizacije teksta je jasno da je Bajezid još bio u životu kad je pisan preambulum. Novobrdani su, dakle, podnijeli zahtjev poslije bitke kod Ankare, odnosno poslije pobjede braće Lazarevića nad Brankovićima kod Tripolja u blizini Gračanice 21. novembra 1402. g. Dobro je poznat boravak braće Lazarevića u Novom Brdu poslije te bitke. Tada su se braća zavadila. Stefan je prebacio bratu Vuku da se nije dobro držao u bici. Vuk se naljutio i otišao princu Sulejmanu.

Ali i prije Bajezidove smrti 8. marta 1403. godine (ili, u najmanju ruku, prije nego što je despot Stefan saznao za njegovu smrt) Novobrdani su već sazvali kolegij »dobrih ljudi« i »učinjeni« zakon podnijeli despotu na potvrdu. Jer to je sve napisano u preambulumu, koji je pisan prije Bajezidove smrti.

Član toga kolegija Radoslav Bošnjanić nije, dakle, mogao biti imenovan tek 1411. godine za predstavnika Srebrenice. Bošnjanić možda znači nadimak zato što je Radosav ili njegov otac, ili još raniji predač, došao iz Bosne. A moguće je da su Novobrdani krajem 1402. ili početkom 1403. godine, kada su pozivali dvadeset četvoricu »dobrih ljudi«, uzeli i predstavnika Srebrenice, iako ona nije bila pod despotovom vlašću, jer su rudari iz Novog Brda mogli sa svoga stanovišta, sa stanovišta »saskog prava«, smatrati Novo Brdo i Srebrenicu jednim područjem.

Nevjerovatno izgleda da je despotova sankcija toga posla oko obnove i potvrde rudarskog zakona za Novo Brdo uslijedila čitavu deceniju kasnije, tek 1412. godine. Preambulum ne samo da govori o događajima prije smrti sultana Bajezida nego je on i sastavljen u despotovoj kancelariji u to vrijeme. Izlazilo bi da je spremljeni rukopis zakona, načinjen u despotovoj kancelariji, čekao deset godina da ga despot potvrdi. Vrlo nevjerovatno izgleda takvo oklijevanje despota Stefana. To je naročito nevjerovatno kad se uzme u obzir u kakvoj se situaciji despot nalazio kad su Novobrdani postavili zahtjev da obnovi zakon koji su oni imali za ranijih vladara.

23

A dilema u kojoj smo se našli nastala je usljed nevođenja računa šta znači termin »dobri ljudi«, još uz to dvadeset i četiri na broju. Počevši od Radojčića, svi komentatori su uzimali kao nesumnjivo da su tekst rudarskog zakona despota Stefana izradila dvadeset četvorica »dobrih ljudi«, koji su, po despotovoj zapovijesti, pozvani iz raznih rudarskih mjesta u zemlji. To su bili kao neki eksperti, neka vrsta komisije (Ivić upotrebljava baš riječ komisija). To nije istorijska, tadašnjem vremenu saobražena interpretacija teksta.

Da bismo vratili interpretaciju teksta u njemu savremene okvire, moramo, prije svega, raščistiti šta znači izraz »učiniti zakon«, koji se upotrebljava u preambulumu. Ondje stoji: »I s'bra se v's s'bor gradski i poiskaše ot gospodstva mi da im učinju zakon o rupah što su imali za prviih gospod«. To ne znači da despot treba da izradi tekst rudarskog zakona za Novo Brdo, nego da od njega Novobrdani zahtijevaju da obnovi i potvrdi zakon koji oni već imaju. To on treba da »učini« kao auktor pravnog akta potvrde zakona, a ne kao sastavljač teksta zakona. Dalje se u preambulumu kaže šta je despot odlučio: »I zapovēdah da se naidut 24 človeke dobre od družeh mēsteh koji rudu imaju da im učinju zakon kako je prvo bilo«. To znači: zapovjedio sam da se nađu 24 zakletnika (porotnika) iz drugih rudarskih mjesta da im (= Novobrdanima) obnovim zakon kao što je ranije bilo.

Tu je i terminom i brojem ljudi jasno određena porota, dobro znana u srednjovjekovnom srpskom pravnom životu, a porota je i stara saska, rudarska ustanova. Zar nije dovoljno jasno o čemu je riječ ka-

²³ Ovdje su izostavljena dva pasusa iz ranijeg teksta. Vidi o tome prilog koji slijedi o datiranju spomenika.

da se upotrebljava termin »da se naidut 24 človeke dobrě«? Zna se kakav je to kolegij i šta mu je osnovna dužnost pri potvrđi nečijih prava!

Tu su porotu, razumije se, »našli« Novobrdani, a despot Stefan je naredio da je »nadu« i odredio kakve kvalifikacije moraju imati njeni članovi. Da su Novobrdani »našli« dvadeset četvoricu »dobrih ljudi«, stoji izričito kazano dalje u tekstu. Zato se nabrajaju imena porotnika, zakletnika. Nabranje imena porotnika je najvažnija formula u aktu potvrde kad je vrši porota.

Na kraju preambuluma stoji: »Tako učiniše više rečenni 24 ljudii pověljeniem gospodarevēm«. Poslije toga slijedi zakonski tekst, odnosno naslov prvog člana. To je mjesto u tekstu koje najviše može da zavede na stranputicu u tumačenju da su nabrojana dvadeset četvorica »dobrih ljudi« izradila zakonski tekst. Međutim, izraz »učiniti zakon« nije značio izraditi zakonski tekst ni kad se odnosio na despota Stefana, nego je značio obnoviti i potvrditi postojeći zakonski tekst. Zašto bi isti izraz ovdje, u slučaju dvadeset četvorice »dobrih ljudi«, bio upotrijebljen u značenju izraditi, napisati zakonski tekst kad su i onaj ko je određivao i onaj ko je sazivao, a i sam sazvani kolegij znali šta znači kad se saziva »24 človeke« da učestvuju u aktu potvrde, šta je njihova dužnost u tom aktu? Mislím da se i danas zna šta je bila funkcija porote.

Da ne bismo prećutali tome tumačenju suprotna svjedočanstva, mora se istaći da turski prevod iz druge polovine XV vijeka donosi tekst kao da je despot pozvao 24 čoveka, predstavnika *Novog Brda i ostalih rudnika*, koji znaju zakon, da ponovo napišu zakon i da donesu da im on potvrdi²⁴.

Tekst rudarskih zakona za Novo Brdo nije izrađen u despotovoj kancelariji, iako je to bila samo obnova i potvrda zakona, možda uz noveliranje nekih članova. Da zakonski tekst nije pisan u despotovoj kancelariji, ukazuje sam tekst preambuluma, gdje se kaže da Novobrdani treba da donesu zakon da ga despot potvrdi. To se takođe vidi i po tome što se jezik preambuluma, koji je pisan u despotovoj kancelariji, razlikuje od zakonskog teksta, koji ima novobrdanske jezičke osobine. Tekst nije izradila ni porota. Nije joj to dužnost. Pa ko je onda napisao zakonski tekst? Ko će drugi nego neko u Novom Brdu, po ovlašćenju gradskog sabora, a na osnovu starog zakona. Jezik u tekstu rudarskog zakona za Novo Brdo, odnosno jezik u tekstu rudarskih odredaba Zakona Novog Brda, pokazuje da je tekst rudarskog zakona za Novo Brdo, onakav kakav je u postojećim rukopisima, pisan u Novom Brdu²⁵.

²⁴ Beldiceanu, *Les actes...*, 245-246, 356-357. — Naknadna popravka: Turski prevod u preambulumu vrši prepravke po svome ukusu, ali ovdje nije imao razloga za to. To je najstariji očuvani tekst, mora se uvažiti. Turski prevodilac ne prevodi od riječi do riječi. Više prepričava tekst prema svome znanju. Ovdje je to, vjerovatno, još živo predanje. Kad se to svjedočenje dovede u vezu sa onim na što je ukazao I. Božić o sastavu porote, onda je ovo važno svjedočanstvo. Drugo je pitanje da li je prevodilac razumio tekst kad je riječ o tome šta ta 24 čovjeka da učine.

²⁵ P. Ivić je naročito ukazao na odlike dijalekta koje pokazuju da je rudarski zakon pisan u Novom Brdu, a Radojčić je ukazao na razlike između jezika rudarskih odredaba i odredaba za grad Novo Brdo. Uporedi: prim. 4-7 i njima odgovarajući tekst.

Najvjerojatnije je da su Novobrdani podnijeli taj tekst despotu Stefanu kad su u Novom Brdu tražili od njega potvrdu. Oni su, vjerovatno, postupili po starom saskom običaju.

Međutim, nije jasno zašto je despot Stefan na njihov zahtjev odgovorio odlukom da se obrazuje porota iz raznih rudarskih mjesta koja će zakletvom potvrditi ispravnost podnesenog teksta, da bi ga on potvrdio kao zakon. Može biti da je bila određena takva porota kad su u Srbiji prvi put Sasi iz Novog Brda, po svome običaju, podnijeli vladaru na potvrdu svoj rudarski zakon. Kako je prvi put postupljeno, možda se na isti način postupalo i kasnije, prilikom vladarevih potvrda. Tako se možda ustalio takav postupak kao običaj, kao srpska varijanta starog saskog postupka pri potvrdi »saskih zakona«.

Ali može biti da je tome drugi uzrok. Stefan u to vrijeme još nije čvrsto zasjeo na prijesto. To je jasno i iz teksta preambuluma na mjestu gdje se vidi kako se on ophodi sa vlastelom. Rudarski zakon za Novo Brdo je prvi zakon koji on potvrđuje poslije bitke kod Ankare. Despot tek što je pobijedio pretendente na prijesto, ali ih uklonio nije. Vlastela, možda, nisu dopustila da despot potvrdi zakon u srpskoj, od Vizantije primljenoj, autokratskoj tradiciji, nego po srpskom narodnom pravnom postupku. Vlastela se mogla sjećati da je Stefan ranije vodio čvrstu centralističku politiku.

Koja je od tih dviju mogućnosti vjerovatnija, ne možemo odgovoriti dok se ne raščiste neka druga pitanja. (Sada je jasno da je porota bila sastavljena pretežno od Novobrdana i malog broja rudara iz drugih mjesta.)

Ali ako ne možemo zasada odgovoriti zašto je despot odredio porotu, možemo znati kako je sudjelovanje porote odredilo pravni akt.

Kako je prilikom potvrde rudarskog zakona za Novo Brdo od strane despota Stefana bio određen postupak uz sudjelovanje porote, preambulum, u kojem se nabrajaju imena porotnika, pisan u despotovoj kancelariji, bio je formula akta kojom je potvrđen zakon. Druga formulacija potvrde uz despotov potpis i pečat nije bila potrebna. Stoga i nema despotove potvrde zakona na kraju latiničkog prepisa rudarskog zakona, a ne može se mi očekivati da turski prevod prenosi i despotovu potvrdu zakona.

Prema tome, potvrda rudarskog zakona za Novo Brdo, koju je zatražio novobrdski gradski sabor prilikom povratka despota Stefana poslije bitke kod Ankare, izvršena je krajem 1402. ili u prvoj četvrtini 1403. godine, jer je preambulum za taj zakon tada pisan.

Tada je obnovljen i potvrđen samo rudarski zakon za Novo Brdo, a ne i odredbe koje se odnose na grad Novo Brdo, drugi dio pravne materije koju sadrži ćirilčki rukopis iz druge polovine XVI vijeka. Prema tekstu preambuluma, Novobrdani zahtijevaju obnovu »zakona o rupah«, rudarskog zakona. Taj zakon je i potvrđen u despotovoj kancelariji. Na tom mjestu u latiničkom prepisu stoji da su Novobrdani tražili obnovu i potvrdu »zakona o rupah, i o koleh, i o sveh rupneh rabotah«. I tako nazvan zakon koji je potvrđen može samo da sadrži rudarski zakon. Ni po svojoj sadržini većina odredaba koje se tiču grada Novog Brda u ći-

riličkom rukopisu ne mogu pripadati zakonu koji potvrđuje porota sastavljena od rudarskih eksperata. Neke od tih odredaba mogao je donijeti, obnoviti i potvrditi samo vladar, one su takvog karaktera da nije moguće da ih je potvrdila porota sastavljena od rudara.

Da rudarski zakon za Novo Brdo, potvrđen krajem 1402. ili u prvoj četvrtini 1403. godine, nije sadržavao odredbe za grad Novo Brdo, vidi se i po tome što ni turski prevod iz druge polovine XV vijeka ni latinički prepis iz 1638. godine ne sadrže odredbe koje je Radojčić nazvao izvodom iz statuta grada Novog Brda, a nemaju ni despotovu potvrdu na kraju.

Turski prevod je najstariji očuvani tekst rudarskog zakona za Novo Brdo. Napravljen je između 1455. i 1494. godine²⁶. N. Beldićanu, koji je priredio izdanje turskih rudarskih zakona, a među njima i ovog prevoda, rekao je za turski prevod rudarskog zakona za Novo Brdo da je nepotpun. Ne znam na čemu je osnovana ta njegova tvrdnja ako nije na upoređenju sa ćiriličkim rukopisom²⁷. Međutim, na osnovu takvog upoređenja ne može se ništa reći, budući da ćirilički rukopis sadrži i odredbe o gradu Novom Brdu. Koliko ja znam, tada Beldićanu nije znao za latinički prepis. Upoređen sa latiničkim prepisom, turski prevod zbilja kao da je krnj. Latinički prepis ima na kraju osam članova više. Tome treba još dodati da je turski prevod napravljen za turski ukus i za turske potrebe. To se naročito zapaža u prevodu preambulu- ma, gdje su unesene modifikacije teksta shodno turskom ukusu i gdje je ponešto prevedeno onako kako je prevodilac razumio²⁸. Može se možda reći: turskom kadiji, za čije je potrebe napravljen prevod, bilo je interesantno da upozna odredbe rudarskog zakona, »saski zakon«, dok za odredbe koje se odnose na grad Novo Brdo nije imao interesovanja; u originalu su i te druge odredbe postojale, ali je u prevodu izostavljeno ono što nije Turke interesovalo. To bi se zaista moglo reći s izvjesnim razlogom.

Međutim, ni latinički prepis iz 1638. godine ne sadrži ni odredbe zakona grada Novog Brda ni despotovu sankciju zakona od 29. januara 1412. g. Na latinički prepis nije mogao utjecati navedeni turski prevod, najvjerovatnije da prepisivač nije imao pojma da postoji turski prevod. Latinički prepis je načinjen »ex originali Sevanis characteribus«, kako stoji u naslovu. U latiničkom tekstu na kraju preambulum-a stoji da su dvadeset četvorica »dobrih ljudi« »učinili« »zakon o rupah i sudove«. Po tome bi se, možda, moglo pomisliti da je latinički tekst

²⁶ Godine 1455. Novo Brdo je konačno pod turskom vlašću, a 1494. g. napravljena je cjelina zakonske materije za rudnik Novo Brdo, u koju je ovaj prevod ušao.

²⁷ *Les actes* ..., 55.

²⁸ Turski prevodilac je preveo preambulum dosta proizvoljno. To se ne svodi samo na stavljanje oblika u treće lice, umjesto u prvo, kad je riječ o despotu Stefanu, i ne samo na odbacivanje Stefanovih titula, pa čak ni na pogrešno razumijevanje kad ponegdje mijenja tekst, odnosno njegovo značenje. Prevodilac je namjerno izostavio mjesto gdje despot kaže da je oslobodio svoju zemlju. Po preostalom tekstu ispada da je u Novom Brdu postavljen zahtjev za obnovu zakona kad je Stefan priznao tursku vrhovnu vlast. Stoga je Beldićanu uzeo *terminus post quem* 1391. godinu pri utvrđivanju kada je nastao zakon.

nepotpun i da imaju pravo koji to tvrde²⁹. Međutim, postoje članovi na kraju latiničkog prepisa na koje se taj dodatak može odnositi³⁰.

Kako su turski prevod, najstariji tekst rudarskog zakona za Novo Brdo, i latinički prepis, podudarni, osim posljednjih osam članova u latiničkom tekstu, kojih u turskom prevodu nema, i kako su, po izlaganju pravne materije, međusobno srodniji nego sa tekstom rudarskog zakona u ćiriličkom rukopisu, oni se u tom pogledu uzajamno potvrđuju kao svjedočanstva za kritiku teksta³¹. Uporedna analiza ćiriličkog rukopisa i latiničkog prepisa pokazuje da je latinički tekst prepisan sa drugačijeg ćiriličkog rukopisa od onoga koji je služio postojećem ćiriličkom rukopisu kao podloga. U ponečem je taj rukopis sa kojeg je prepisan latinički tekst bio bliži originalu nego onaj sa kojeg je prepisan postojeći ćirilički rukopis³².

Iz naprijed izloženog proizlazi da su postojala najmanje dva ćirilička rukopisa (jedan, sa kojeg je sačinjen turski prevod, i drugi, sa kojeg je načinjen latinički prepis), koji su sadržavali samo rudarski zakon za Novo Brdo, potvrđen krajem 1402. ili u prvoj četvrtini 1403. godine, bez odredaba o gradu Novom Brdu i bez despotove sankcije zakona iz 1412. godine.

Ali se postavlja pitanje šta je sa tekstom koji sadrži odredbe o gradu Novom Brdu, što je dodat tekstu rudarskog zakona za Novo Brdo u ćiriličkom rukopisu iz druge polovine XVI vijeka, koje je objavio N. Radojčić. Takođe se moramo zapitati kako je na čitav zakonski tekst u tom rukopisu došla sankcija despota Stefana od 29. januara 1412. godine?

Zakonski tekst za Novo Brdo, koji se nalazi u rukopisu iz druge polovine XVI vijeka, dijeli se po svojoj materiji na dva dijela. Prvi dio sadrži rudarski zakon za Novo Brdo, koji je potvrđen krajem 1402. ili u prvoj četvrtini 1403. godine. Taj zakon se u preambulumu u ćiriličkom rukopisu naziva »Zakon o rupah«. Na istom mjestu u latiničkom prepisu stoji: »Zakon o rupah, i o koleh, i o sveh rupneh rabotah«, dok se na kraju preambuluma naziva »Zakon o rupah i sudove«. Tako se naziva rudarski zakon za Novo Brdo i u jednom i u drugom tekstu. Inače latinički prepis ima naslov: »Sii zakonik blagočestiva i hristoljubiva Gospodina Despota Stefana«³³. Taj naslov ne potiče, onakav kakav je, iz originala zakona s kraja 1402. ili iz prve četvrtine 1403. godine.

Opšti naslov zakonskog teksta u ćiriličkom rukopisu glasi: »Zakonik blagočestivago i hristoljubivago iže v careh Stefana despota o cehove, i o baštinah, i o vëre, i o kolëh, i o v'sakih potrebnih sudovëh«. Riječi »iže v careh« upućuju da je naslov tekstualno iskvaren pri prepisivanju, ako upošte naslov potiče iz originala, ako nije kasnija tvore-

²⁹ D. Jović u citiranom djelu (str. 371).

³⁰ Treba još pokušati da se detaljno ispita otkud 8 članova više u latiničkom prepisu nego u turskom prevodu. Bez toga nismo sigurni da prošireni nazivi zakona u preambulumu latiničkog teksta, ukoliko se ne slažu sa ćiriličkim tekstom, nisu nastali kasnijim interpolacijama.

³¹ Ovo sam istakao i u referatu na kongresu orijentalista u Parizu.

³² To je spomenuo i Radojčić (Zakon..., 61), ali je to tačno utvrdio P. Ivić.

³³ Latinički tekst imam snimljen sa fotokopija iz Arhiva Srpske akademije.

vina. Da je taj naslov iz kasnijeg vremena, ukazuje i to što se taj naslov odnosi na čitav zakonski tekst kakav je sačuvan u rukopisu iz druge polovine XVI vijeka, obuhvatajući i rudarske odredbe za Novo Brdo i odredbe za grad Novo Brdo, a ne stoji da je to zakon za Novo Brdo. Oglašavati taj zakonski tekst opštim rudarskim zakonom, odlika je turskog perioda.

Drugi dio sadrži odredbe koje se odnose na grad Novo Brdo. Za taj dio u tekstu se ne može naći poseban naziv. Ne odnose se samo na njega prve riječi despotove sankcije zakona od 29. januara 1412. godine, koje glase: »Sija vrsa više pisanna o zakoneh Novago Brda«. One se odnose na čitav zakonski tekst, kako na rudarske odredbe tako i na odredbe koje se tiču grada. Na to ukazujem zato što bi neko mogao pretpostaviti da je tekst zakona, onakav kakav je u rukopisu iz druge polovine XVI vijeka, kasnije mehanički dobijen, da je tekst »izvoda iz statuta Novog Brda« pripojen jednostavno tekstu rudarskog zakona. Način na koji je Radojčić objavio zakonski tekst može da podstakne na takvu misao. Tako je — moglo bi se u tom duhu dalje zaključivati — sankcija od 29. januara 1412. godine, koja se prvobitno odnosila samo na tekst statuta grada, došla na kraj i sada prividno funkcioniše kao sankcija za čitav tekst.

Teško bi se — kao što ćemo malo kasnije vidjeti — takva pomisao mogla pomiriti s odlikama koje ima zakonski tekst kao cjelina. A treba dodati da bi takvo spajanje moralo biti izvršeno za vrijeme srpske vlasti nad Novim Brdom. Pretpostaviti da je takvo spajanje bilo izvršeno za vrijeme turske vlasti, ne bi baš bilo opravdano. Odredbe koje su se ticale grada Novog Brda prvo su dobrim dijelom, a zatim većinom, za turske vlasti izgubile važnost. Što bi neko u to vrijeme rudarskim odredbama koje su na snazi dodao odredbe drugog zakona koji gubi važnost? A da je spajanje tako važnih odredaba bilo izvršeno za vrijeme srpske vlasti, zar bi ono bilo mehaničko?

Članovi čitavog zakonskog teksta u rukopisu iz druge polovine XVI vijeka, uključujući tu i članove rudarskog zakona, lijepo su i uredno poredani, sa naslovima koji se odnose na sadržaj člana, odnosno na ono što on reguliše. Dvadeset i četiri člana imaju u naslovu riječ »zakon«, a kod ostalih se ta riječ podrazumijeva. U despotovoj sankciji zakona od 29. januara 1412. godine, kako je ona data i postavljena u rukopisu, naziv »Zakoni Novoga Brda« odnosi se na cjelokupan zakonski tekst, kako na rudarske odredbe tako i na onaj dio koji Radojčić naziva statutom Novog Brda.

Način pisanja u rukopisu iz druge polovine XVI vijeka takođe pokazuje jasno da je to zaista tako. Sav tekst je pisan poluustavom, a sankcija zakona je pisana brzopisom, kancelarijskim pismom. Prepisivač iz druge polovine XVI vijeka morao je kao podlogu imati ili original ili vrlo malo posrednika, vjerovatno najviše jednog, jer je teško pretpostaviti da je više posrednika, prepisivača, primijenilo isti postupak ugledanja na izvornik. U ćirilskom rukopisu iz XVI vijeka u datumu je oponašana čak i stara ukrasna grafija iz originala. Brzopisom pisana sankcija ovjerava čitav naprijed poluustavom pisani tekst, za koji je inače u početku sankcije izričito kazano da se ovjerava sve što je više pisano.

I svojim sadržajem, i svojim položajem na kraju teksta, i svojim načinom pisanja, prelaskom na brzopis, sankcija od 29. januara 1412. godine, onako kako se predstavlja pred našim očima, jasno pokazuje da su »više pisana o zakoneh Novoga Brda«, što ih sankcija na svom početku navodi, »zakoni« koji se redaju kao članovi čitavog zakonskog teksta koji sadrži i odredbe rudarskog zakona za Novo Brdo i odredbe za grad Novo Brdo.

Zakonski tekst za rudnik i grad Novo Brdo, koji je očuvan u rukopisu iz druge polovine XVI vijeka, nije tekst mehanički sastavljen od dijelova, nego je rezultat kodifikacije dotadašnjih zakona za Novo Brdo u jednu cjelinu. U sastav su ušli ranije potvrđeni rudarski zakon za Novo Brdo sa svojim preambulumom i odredbe za grad Novo Brdo. Oba zakona su podijeljena u članove, kojima su dati naslovi. Turski prevod rudarskog zakona za Novo Brdo iz druge polovine XV vijeka ima naslove samo na dva mjesta, a latinički tekst na pet³⁴. Ponegdje je prilikom kodifikacije materijal sreden prema naslovima. Tako je jedan član rudarskog zakona prenesen na kraj zakonskog teksta, poslije odredbe za grad Novo Brdo, da bi došao pod naslov »O baštinah«³⁵.

Tako izvršena kodifikacija je potvrđena sankcijom od 29. januara 1412. godine, koja je bila snabdjevena »zlatopečatnikom«. Tako je nastao zakonik despota Stefana Lazarevića, koji se u tekstu sankcije zakona naziva »*Zakoni Novago Brda*«. Onako kako se u izvoru naziva tako treba i mi da ga zovemo.

Raniji rudarski zakon za Novo Brdo je, istina, u svojim osnovnim odlikama ušao u kodifikaciju onakav kakav je bio. Ali su unesene izvjesne novele. Na to bi ukazivalo upoređenje rudarskih odredaba u rukopisu »*Zakona Novago Brda*« sa turskim prevodom i latiničkim prepisom rudarskog zakona za Novo Brdo³⁶. Rudarski zakon za Novo Brdo, potvrđen krajem 1402. ili u prvoj četvrtini 1403. godine, nije potpuno isti kao rudarske odredbe u zakoniku koji je pod nazivom »*Zakoni Novago Brda*« potvrđen 29. januara 1412. godine, iako je njegov tekst ušao u taj zakonik.

Da li su ostale odredbe u zakonu za rudnik i grad Novo Brdo iz 1412. godine, odredbe koje se odnose na grad Novo Brdo, prilikom kodifikacije ušle iz jednog ranije postojećeg zakona koji je sadržavao te odredbe ili su različite odredbe tek prilikom kodifikacije prikupljene iz »zapisanija i poveljenija«, pitanje je na koje se mešto može odgovoriti, odnosno zaključiti iz teksta sankcije.

Ne znam baš sigurno da li je pisar sankcije, koji piše u ime despota i pod njegovim nadzorom, baš tako precizan, pa u početku sank-

³⁴ Interesantno, tamo gdje je u turskom prevodu prvi naslov, u latiničkom prepisu počinje podjela na glave (dotad latinički prepis nije podijeljen na glave). Gdje je u turskom prevodu drugi naslov, tu je i u latiničkom prepisu naslov.

³⁵ To je član XXIII (po Radojčićevoj podjeli), posljednji član u zakonskom tekstu u rukopisu iz druge polovine XVI vijeka. Ta odredba odgovara odredbi 6 (po podjeli na članove u Beldićanuvom izdanju) u turskom prevodu i odgovarajućoj odredbi u latiničkom prepisu.

³⁶ Tu je potrebna velika opreznost, jer u obje verzije, a naročito u ćirilskoj, ima dosta kasnijeg kvarenja prvobitnog teksta, pa i kasnijih interpolacija.

...ne bilježi da je despot »iznašao« kao »izvestno« da su »zakoni Novago Brda«, koje obnavlja i potvrđuje, bili prije njega »za preždnih svetih gospod i kraljev srbskih« zbog toga što su izvjesni zakoni — recimo, rudarski zakon za Novo Brdo — postojali prije cara Dušana. Ali znam sigurno da sankcija pri kraju, kad se kaže da despot potvrđuje »zapisanija že i poveljenija« prije njega »bivših car i gospod«, dakle od cara Dušana, ima još kakva opravdanja. Stoga sam u prethodnoj rečenici i istakao da se iskaz koji se odnosi na vrijeme prije Dušana može ticati samo rudarskog zakona za Novo Brdo, jer njega ne potvrđuje despot na osnovu »zapisanija i poveljenija«, nego ulazi u kodifikaciju kao već od njega potvrđen zakon.

Tu je potrebno riješiti jednu zagonetku.

U rukopisu pred tekstom despotove sankcije zakona postoji natpis, koji ni Radojčić ni iko poslije njega nije pokušao protumačiti. Radojčić piše: »Posle člana XXIII izvoda iz Zakona o Novom Brdu dolazi ovaj zlatom ispisani red 'predislovije cara Stefana'. Ništa pouzdano ne smem o njemu reći, a u pretpostavke, koje bi se mogle izmetnuti u maštanju, nisam se rad upuštati. Iza ovoga, zasad zagonetnoga, reda dolazi na drugoj strani lista dvadeset i petoga i prvoj dvadeset i šestoga potvrda despota Stefana«³⁷.

Međutim, o tom naslovu može se dosta reći, a da to ne budu samo maštanja.

Prije svega, može se utvrditi da to nije naslov za potvrdu despota Stefana koja slijedi. Što stoji titula car, možda ne bi ukazivalo na to, možda bi se moglo odnositi i na despota Stefana. U početku, u naslovu rukopisa, despot Stefan se ubraja među careve. »Zakonik blagočestivago i hristoljubivago iže v careh Stefana despota« — glasi početak naslova. Taj naslov je vjerovatno iz kasnijeg vremena, ne iz vremena despota Stefana, ali i naslov koji se nalazi ispred despotove sankcije zakona može takode biti iz kasnijeg vremena. Ali se riječ »predislovije« ne može odnositi na sankciju zakona od strane despota Stefana, koja je na kraju, gdje joj je i mjesto. Uostalom, »car Stefan«, tako jednostavno titulisan, ne može biti despot Stefan, drukčija je i opravdanja stilizacija u naslovu rukopisa. »Predislovije cara Stefana« na ovom mjestu može značiti samo preambulum cara Dušana nekom zakonskom spomeniku.

Iz toga slijedi zaključak da je tekst tu prekinut, da je u prepisu izostavljen sadržaj »predislovija cara Stefana«.

Tu gdje je načinjen prekid prepisivač je prešao na drugo pismo, od poluustava na brzopis. Ali on je to učinio, očevidno, po ugledu na svoj izvornik. Zašto je u originalu potvrda despota Stefana bila pisana brzopisom, kancelarijskim pismom, a tekst koji prethodi potvrdi poluustavom i zašto je tako prenošeno i u kasnije prepise, nije potrebno naročito objašnjavati³⁸. Ali zašto je u jednom od ranijih prepisa ili u ovom prepisu izostao sadržaj »predislovija cara Stefana«, ne može se pouz-

³⁷ Zakon..., 20.

³⁸ Ranije sam istakao da je isti pisar pisao i zakonski tekst i tekst sankcije zakona u rukopisu iz druge polovine XVI vijeka.

dano reći. Najvjerojatnije je tu jedan od prethodnih rukopisa, a možda i sam original, bio oštećen, pa je prilikom prepisa morao biti izostavljen. Može se misliti da se zakonski tekst sa »predislovijem« završavao u originalu na jednom listu, koji je bio oštećen kad je služio za prepis, a da se sankcija nalazila na drugom listu.

Na što ukazuje taj naslov koji je u prepisu ostao bez sadržaja, nije teško odgonetnuti. U nekim srpskim srednjovjekovnim poveljama se u ovakvim slučajevima, kada vladar potvrđuje povelju ranijih vladara, ispred njegove potvrde navode potvrde ranijih vladara, počevši od najstarije. U tom pogledu srpska srednjovjekovna diplomatika nije izuzetak. Izlazilo bi da su u originalnom rukopisu Zakona Novoga Brda bile upisane potvrde ranijih vladara i da je prva bila cara Dušana. Zapravo, riječ »predislovije« pokazuje da se radi o preambulumu nekog zakonskog akta cara Dušana koji se tiče grada Novog Brda, a koji je ušao u kodifikaciju. To što je u starom zakonu bilo »predislovije«, preambulum, služi pri kodifikaciji kao potvrda ranijeg vladara, pa je stoga došlo pred tekst despotove sankcije zakona.

Biće, ipak, da se u despotovoj kancelariji dobro znalo zašto prilikom pisanja sankcije Zakona Novoga Brda treba pisati u početku, kad se govori o svima odredbama, pa i o rudarskim, da su zakoni postojali i u vrijeme kraljeva srpskih, i zašto se piše da despot potvrđuje »zapisanija i poveljenija«, počevši od cara Dušana. Zato što su u despotovoj kancelariji znali za »zakon o rupah« za Novo Brdo, koji je morao biti iz vremena prije Dušana. Tu despotova kancelarija nije imala zašto da se poziva na ranija »zapisanija i poveljenija«, jer je despot već potvrdio taj zakon krajem 1402. ili u prvoj četvrtini 1403. godine. Potvrda je sadržana u preambulumu, koji je kodifikacijom ušao zajedno sa ranije potvrđenim zakonskim tekstom, samo nešto malo noveliranim.

Za ostali tekst koji se odnosi na odredbe za grad Novo Brdo imali su u despotovoj kancelariji, međutim, pred sobom »zapisanija i poveljenija«, počevši od cara Dušana. Neke odredbe, koje se tiču grada Novog Brda u zakonu od 1412. godine, zaista pokazuju izvjesnu vezu sa Dušanovim vremenom, odnosno izvjesne sličnosti sa Dušanovim zakonikom³⁹. I na osnovu sadržaja samih tih odredaba i njihove međusobne veze, i na osnovu onoga što kaže despotova sankcija zakona o potvrđi »zapisanija i poveljenija« kad se protumači sa zagonetnim naslovom pred sankcijom, reklo bi se da su u despotovoj kancelariji imali pred sobom zakon za grad Novo Brdo, koji je potvrdio car Dušan i kasnije vladari, a ne da su odredbe za grad Novo Brdo prikupljene iz raznih povelja tek za vrijeme kodifikacije. »Zapisanija i poveljenija« biće preambulum cara Dušana pred tekstom takvog zakona i potvrde kasnijih vladara poslije teksta tog zakona.

Moglo bi se možda postaviti pitanje nisu li u despotovoj kancelariji imali već odranije kodifikaciju koja je sadržavala i rudarske odredbe za Novo Brdo i odredbe za grad Novo Brdo, nije li možda takva kodifikacija načinjena za vrijeme cara Dušana, pa je zato »Predislovije cara Stefana« došlo pred despotovu sankciju, koja potvrđuje Zakone

³⁹ Radojčić, *Zakon...*, 29-30. Vidi još prim. 45 i 46 na str. 52. i prim. 50 na str. 55, kao i prim. 51 na str. 56.

Novoga Brda. To se ne može sasvim isključiti, jer na primjedbu da je tekst preambulum i rudarskih odredaba uzet iz rudarskog zakona, potvrđenog krajem 1402. ili u prvoj četvrtini 1403. godine, može se, kad se čovjek baš zainati, odgovoriti da je to nastalo zato što su se rudarske odredbe po običaju morale potvrditi uz učešće porote, a ostale su preuzete iz kodifikacije napravljene za vrijeme cara Dušana. Za kritiku teksta Zakona Novoga Brda svejedno je da li je tako postupljeno ili je kodifikacija izvršena tek 1412. godine. I u jednom i u drugom slučaju bi rudarske odredbe poticale iz rudarskog zakona za Novo Brdo, potvrđenog krajem 1402. ili u prvoj četvrtini 1403. godine, a odredba za grad Novo Brdo iz zakona iz Dušanova vremena. Samo ako bi se dokazalo da je spajanje tih dviju osnovnih pravnih materija izvršeno u Dušanovo vrijeme, da je kodifikacija Zakona Novoga Brda već tada načinjena, to ne bi bilo svejedno za ocjenu zakonodavne djelatnosti despota Stefana u oblasti rudarstva.

Treba, međutim, istaći da je tekst, onakav kakav je potvrđen 1412. godine, sreden u to vrijeme. Ne samo da je tada ušao u redakciju tekst rudarskog zakona, koji je potvrđen krajem 1402. ili u prvoj četvrtini 1403. godine, nego su u čitav zakonski tekst uneseni i naslovi pojedinim članovima, a i materija je donekle poredana prema naslovima. Bar što se tiče rudarskih odredaba znamo da je i tekst tada nešto noveliran. A nije moguće ni pomiriti se sa pomišlju da je despot Stefan krajem 1402. ili u prvoj četvrtini 1403. godine potvrdio posebno rudarski zakon za Novo Brdo, a da je već postojala od vremena cara Dušana kodifikacija Zakona Novoga Brda, koja je sadržavala i rudarske odredbe i odredbe za grad Novo Brdo. Ne dolazi u obzir zaključak da je 1412. godine despotova kancelarija raspolagala zakonskim tekstom za Novo Brdo, koji bi sadržavao i rudarske odredbe i odredbe koje se odnose na grad, a koji bi bio potvrđen od cara Dušana i kasnijih vladara. Svi dokazi i indicije ukazuju da je spajanje dvije osnovne pravne materije izvršeno kodifikacijom 1412. godine.

Da svedemo što smo utvrdili.

U poznu jesen 1402. godine (poslije 21. novembra) gradski sabor u Novom Brdu podnio je despotu Stefanu zahtjev da obnovi i potvrdi rudarski zakon koji su Novobrdani imali za ranijih vladara. Izgleda da su oni imali taj zakon iz vremena prije cara Dušana. Poslije savjetovanja sa vlastelom, despot Stefan je odredio da Novobrdani sazovu porotu od 24 čovjeka koji su eksperti za rudarske polove. Oni kao zakletnici treba da učestvuju u procesu za obnovu i potvrdu rudarskog zakona za Novo Brdo. Sav posao oko obnove i potvrde rudarskog zakona uz sudjelovanje porote završen je krajem 1402. ili u prvoj četvrtini 1403. godine. To je novobrdski »Zakon o rupah«, rudarski zakon za Novo Brdo.

Jednu deceniju poslije toga, 29. januara 1412. godine, svečanom sankcijom ovjerena je kodifikacija Zakona Novoga Brda. U taj zakonik je ušao sa svojim preambulumom nešto noveliran tekst ranije potvrđenog rudarskog zakona za Novo Brdo. Tom tekstu su dodate odredbe koje se tiču grada Novog Brda. One potiču, bar svojim osnovnim dijelom, od jednog zakona koji je sadržavao odredbe za grad Novo Brdo, a koji potiče iz vremena cara Dušana. Od ta dva dijela, od kojih je možda i

drugi noveliran, odnosno nešto dopunjen odredbama iz nekih drugih povelja, napravljena je, uz uvođenje naslova za svaki član i uz neznatno sređivanje materije prema tim naslovima, jedna cjelina, zakonik despota Stefana za rudnik i grad Novo Brdo, despota Stefana Zakoni Novoga Brda.

Valjda se na taj zakonik odnosi jedan pomen Zakona Novoga Brda iz 1434. godine⁴⁰.

Zakonski tekst za rudnik i grad Novo Brdo u ćirilčkom rukopisu iz druge polovine XVI vijeka, tekst koji je N. Radojčić objavio, potiče od kodifikacije pod nazivom Zakoni Novoga Brda koja je potvrđena 29. januara 1412. To je rukopis toga zakonika. On sadrži jedinstveni zakon za rudnik i grad Novo Brdo. U njemu odredbe za grad Novo Brdo nisu dodatak. To nije samo rukopis rudarskog zakona za Novo Brdo. Još manje je to rukopis opšteg rudarskog zakona despota Stefana. Turski prevod iz druge polovine XV vijeka i latinički prepis rudarskog zakona despota Stefana za Novo Brdo iz 1638. g. ne sadrže isti zakon koji i ćirilčki rukopis, nego su to prevod i prepis rudarskog zakona za Novo Brdo, potvrđenog krajem 1402. ili u prvoj četvrtini 1403. godine. Kako to nisu rukopisi jednog zakona, iako rudarske odredbe Zakona Novoga Brda iz 1412. godine potiču iz ranijeg rudarskog zakona za Novo Brdo, to se kritika teksta Zakona Novoga Brda u rudarskim odredbama pomoću latiničkog prepisa (uz turski prevod) komplikuje. Na to treba ukazati zbog toga da ne bi svaka razlika među njima odmah bila povod za sumnju da se radi o kasnijoj interpolaciji u tekst jednoga od njih. To se, razumije se, odnosi, iako toga ima malo, i na drukčiju upotrebu riječi i na drukčije formulacije koje se sadržajno ne razlikuju kad upoređujemo očuvani ćirilčki i latinički tekst.

Ali o tim problemima idući put, kada budem tražio osnovni tekst »saskog zakona« u srpskoj pravnoj recenziji u očuvanim rukopisima, turskim prevodima i modifikacijama⁴¹.

U kritici teksta odredaba u Zakonima Novoga Brda koje se odnose na grad nemamo oslona ni na kakav drugi tekst osim onaj u ćirilčkom rukopisu iz druge polovine XVI vijeka, koji je Radojčić objavio. Ali utvrđivanje da te odredbe potiču od jednog zakona iz vremena cara Dušana važno je uporište za kritiku toga teksta kao istorijskog izvora.

Ova moja istraživanja, mislim, dala su objašnjenje o postanku najinteresantnijeg i najvažnijeg pravnog spomenika srpskog srednjeg vijeka poslije Dušanova zakona.

Istraživanje koje se odnosi na pitanje kako je rudarski zakon za Novo Brdo potvrđen krajem 1402. ili u prvoj četvrtini 1403. godine nisam doveo do kraja u svim objašnjenjima. Ostalo je nerazjašnjeno i jedno važno pitanje. Da li je prilikom određivanja porote, sastavljene od 24 eksperta iz raznih rudarskih mjesta, porote koja će »učiniti« zakon

⁴⁰ M. Dinić, *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni II*, Beograd 1966, 94-95.

⁴¹ U referatu na kongresu orijentalista u Parizu istakao sam da se može utvrditi prvobitni tekst »saskog zakona« u srpskoj pravnoj recenziji. To pakazuje činjenica što se sve varijante do 32. člana ćirilčkog teksta slažu.

o rupah« za Novo Brdo, postupljeno po starom običaju ili je to bilo samo usljed momentalne slabosti centralne vlasti? Mislim da se može reći da raniji preambulum ne bi bio preuzet prilikom kodifikacije 1412. godine da je određivanje porote, kad je preambulum pisan, bilo samo posljedica momentane slabosti centralne vlasti. Biće da je određivanje porote, onakve kakva se u preambulumu spominje, stari običaj, srpska varijanta starog saskog običaja. Ta porota je, valjda, imala zadatak da posvjedoči da zakon o rudnicima za Novo Brdo, koji novobrdski rudari podnose vladaru na potvrdu, odgovara tradicionalnim rudarskim regulativima.

Ali i o kodifikaciji izvršenoj 1412. godine može nešto naknadno da se kaže. Može biti da je ta despotova djelatnost podstaknuta dobijanjem Srebrenice ako je Srebrenica došla pod despotovu vlast 1411. godine. U kasnijim vijestima se spominje da je postojao zakon i za Srebrenicu za vrijeme despota Stefana⁴². Ne mogu da se otmem utisku da je despotova djelatnost na kodificiranju zakona za Novo Brdo podstaknuta dobijanjem Srebrenice⁴³. U svakom slučaju je kodifikacija 1412. godine rezultat većih mogućnosti i veće brige despota Stefana za uređenje odnosa u rudarskim mjestima nego što je to bilo deset godina prije, kad je despot Stefan potvrđivao rudarski zakon uz sudjelovanje porote.

Rudarski zakon za Novo Brdo, odnosno rudarske odredbe u Zakonima Novoga Brda, znatno su se duže održale u važnosti nego odredbe koje se tiču odnosa u gradu. Rudarski zakon za Novo Brdo preživio je srpsku državu i kao Saski zakon (Kamun-i Sas) ušao je u tursko zakonodavstvo⁴⁴. Imajući to u vidu, pri ocjeni važnosti jednog i drugog di-

⁴² Godine 1424. i 1445 (u vezi sa Dubrovčanima u Srebrenici). Vidi: T. Vukanović, *Srebrenica u srednjem veku*, 72, prim. 98, i M. Dinić, *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni I*, Beograd 1955, 99. — Dinić misli da se ta svjedočanstva ne odnose na kodificirani zakon, nego da se odnose na povelje kojima su regulisane povlastice Dubrovčana. Istina, Dubrovčani u pismu od 1445. godine traže od despota Đurđa da se njihovim trgovcima omogući slobodan izvoz srebra i da im se dade »srebrenički zakon« (Miklošić, *Monumenta serbica*, 437). Taj zakon su imali za depota Stefana. Taj podatak najviše navodi na tumačenje koje daje Dinić. Ali poslije ovoga što sada znamo o Novom Brdu neće biti da je Dinićevo tumačenje tačno. Teško se može primiti i Dinićevo tumačenje podatka iz 1424. godine.

⁴³ Srebrenicu ne mogu ne spomenuti, jer sam prošle godine na simpoziju o istoriji rudarstva u Bosni i Hercegovini, održanom u Zenici, u saopštenju pod naslovom »Da li je poznati rudarski zakon despota Stefana važio i za Srebrenicu« prvi put na našem jeziku javno rekao da rudarski zakon za Novo Brdo nije donesen 1412. godine, nego da je kao stari zakon potvrđen krajem 1402. ili u prvoj četvrtini 1403. godine.

⁴⁴ »Saski zakon«, koji je objavio Spaho (*Turski rudarski zakoni*, Glasnik Zemaljskog muzeja XXV, Sarajevo 1913, 147-162 turski tekst, 172-194 prevod; za pravo su tu sadržane dvije varijante) i »saski zakon«, koji je objavio R. Anhegger (*Beiträge zur Geschichte Bergbaus im Osmanischen Reich*, Nachtrag, Zürich-NewYork 1945, 469-487, faksimil I-IV; faksimil je iz deftera za sandžak Vučitrn), potiču od rudarskog zakona za Novo Brdo iz vremena despota Stefana. »Saski zakon« koji su objavili I. Beldiceanu-Steinherr i N. Beldiceanu u *Südost-Forschungen* (Band XXI, 1962, 144-167) ne navodim, jer taj tekst potiče iz deftera za sandžak Vučitrn.

jela Zakona Novoga Brda i za vrijeme srpske vlasti ne treba zaboraviti da su rudarske odredbe bile životno povezane sa materijalnom osnovom na kojoj je počivala ekonomska i društvena uloga Novog Brda, a da je životnost odredaba za grad Novo Brdo većim dijelom zavisila od položaja države, od snage centralne vlasti.

Ta primjedba vrijedi i za član »O Latineh i o vere ih«⁴⁵.

⁴⁵ Radojčić (*Zakon...*, 30) naročito podvlači da je u pogledu postupka sa »Latinima« ta odredba slična, ali i oštija nego u Dušanovom zakoniku. On, razumije se, ni ne naslućuje otkud sličnost između odgovarajuće odredbe Dušanovog zakonika i ove odredbe u Zakonima Novog Brda.

O DATIRANJU SPOMENIKA

Najviše nevolja u datiranju Zakona Novog Brda imao sam oko pitanja indikta u potvrdi, gdje stoji da je napisana 29. januara 6920 (1412) godine, *ali indikta 13*.

Kad je despot Stefan boravio u Novom Brdu poslije bitke kod Ankare, bila je po carigradskoj eri već 6911. godina, jer godina po toj eri započinje 1. septembra. Kako se izračunava indikt po carigradskoj eri (Enciklopedija Jugoslavije 4, Zagreb 1960, članak Hronologija kod Srba, napisao Đorđe Sp. Radojčić, str. 35), tada je bio indikt 11. Tu se ne može izračunati indikt onako kako se izračunava po zapadnoj hrišćanskoj eri, odnosno po našoj eri prije gregorijanske reforme, a da se ne vodi računa o spomenutoj razlici.

Kada je despot Stefan januara 6920 (1412) potvrdio zakon, i po carigradskoj i po zapadnoj hrišćanskoj eri, bio je indikt 5. Brojčana razlika između indikta izračunatog kako treba i indikta uvedenog u spomenik je velika.

Ne može se poći od toga da despotova kancelarija, kada je pisala datum, nije znala koji je indikt. Takođe se ne može očekivati da prepisivač kakav je naš iz druge polovine XVI vijeka načini takvu pogrešku, tim manje što se broj indikta, ako je izračunat kako se nalaže, piše jednim slovom, a 13 se piše sa dva. Je li moguće da je prepisivaču E izgledalo kao II? Datum nije pisan običnim brzopisom, već njegovom ukrasnom (crtanom) varijantom. Ali takva pogreška je nevjerovatna, moglo bi se reći nemoguća. Možda bi vjerovatnije moglo biti da je na tom mjestu original bio oštećen, ali kako bi nastalo takvo kvarenje teksta, to ne mogu ni naslutiti. Sve to spominjem kao mogućnost koja se graniči sa nemogućnošću.

Ne mogu se pomiriti s tim da je u oko 30% zapisa i natpisa indikt pogrešno uveden (Stojanović), niti da je u srpskim srednjovjekovnim poveljama datiranje nesigurno (Stanojević, Glas SKAN CXXXII, Beograd 1928, str. 16). Po meni, riječ je o kancelariji despota Stefana, koja je bila daleko stručnija i učenija nego što su bile ranije vladarske kancelarije. Takođe ovdje imamo posla sa prepisivačem koji još kako pazi šta radi, naročito u paleografskom pogledu.

Kad je riječ o utvrđivanju autentičnosti pisanog istorijskog izvora, o tome da li imamo posla sa falzifikatom, pogreške u paleografskim i hronološkim (razumije se, i u diplomatskim) odlikama indicije su koje ukazuju da bi izvor mogao biti neautentičan. Te pogreške, jedna ili dvije-tri, ne mogu se bez daljeg shvatati kao kriteriji da se izvor odmah hiperkri- tički oglasi neautentičnim.

Kvarenje teksta može nastati i u originalu, a da se to ne primijeti bez pomnog ispitivanja. Prilikom prepisa, prirodno, kvarenja teksta ima znatno više, nekad čak i mnogo. A pogreške mogu nastati i u originalu prilikom prepisa sa koncepta, odnosno pogreške u hronološkim elemen- tima prilikom prenošenja brojeva, bilo da su posebno izračunati ili su unijeti iz tablica za preračunavanje. Moramo računati i pod kojim okol- nostima čovjek može napraviti omašku, a i sa psihologijom tog čovjeka.

Prvi put sam se sreo sa pitanjem datiranja Zakona Novog Brda kad sam spremao referat za naučni skup o istoriji rudarstva u Zenici 1973. godine. Obradio sam temu da li je rudarski zakon za Novo Brdo, koji je potvrdio despot Stefan, važio i za Srebrenicu. Morao sam ući i u pitanje kada je taj zakon potvrđen. Jasno mi je bilo da su Novobr- đani podnijeli rudarski zakon koji su imali odranije na potvrdu despo- tu Stefanu poslije bitke kod Ankare 1402. godine, kada se despot u po- vratku u zemlju sklonio u Novo Brdo. Tada sam mislio da treba pream- bulum i potvrdu dovesti u vremenski sklad. Izračunao sam indikt, ali po- grešno kad je riječ o carigradskoj eri. Godini 6910 (1402) dodao sam broj

3, kao što se to radi kad je riječ o zapadnoj hrišćanskoj eri ($\frac{AD + 3}{15}$), i dobio indikt 13. Oglasio sam da je u potvrdi indikt tačan, a godina ne- tačna.

Samo godinu dana poslije moga učešća na skupu u Zenici napi- sio sam raspravu koja se ovdje ponovo objavljuje. O postanku Zakona Novog Brda došao sam do rezultata sasvim suprotnih onim iznesenim u zeničkom referatu. Rezultat moga ispitivanja u pogledu datiranja poka- zuje da preambulum sadrži jednu pravnu radnju, a sankcija drugu, i da su one međusobno vremenski rastavljene — tada sam mislio — bezma- lo jednu deceniju. Napio sam raspravu ne vodeći računa šta sam re- kao u Zenici. Kad je rad bio uveliko predat u štampu (čak sada ne znam nije li to bilo možda pri prvoj korekturi), sjetio sam se da nešto treba reći o mom zeničkom referatu. Rukopis je tada bio u slogu, ali nikada nije objavljen. Da sam znao da neće biti objavljen, ne bih bio ni unosio dopunu koja se odnosi na zenički referat.

Tada sam se sjetio jedne svoje pogreške. Nisam uzeo u obzir da godina po carigradskoj eri počinje 1. septembra. Unio sam ispravku da se ne može pomisliti kako je u sankciji dokumenta godina netačna, a in- dikt tačan, jer, po carigradskoj eri, u vrijeme boravka despota Stefana u Novom Brdu poslije bitke kod Ankare već je bila 6911. godina. Ali što se tiče izračunavanja indikta, ništa nisam popravio.

Ivan Božić je napisao kritiku na taj moj rad. Pri tome on stvar- no kritikuje moj referat održan u Zenici. Bio sam mu poslao duplikat rukopisa toga referata i sada nemam tekst referata, pa sve što o tome

kažem to je moje sjećanje, odnosno rekonstrukcija. Razumije se, bolje znam ono što je za mene i tada i sada glavna tema, kojoj još nisam prišao radi neposredne obrade.

Božić je ukazao da je indikt 13 bio 1405. a ne 1402. godine. On navodi formulu kako se izračunava indikt po zapadnoj hrišćanskoj eri, odnosno po našoj eri. Kaže da je 1405. g. bila po carigradskoj eri 6913. godina, a ako je pisar »nekim slučajem posegnuo« za takozvanom »aleksandrijskom erom«, onda je bila 6905. godina (Istorijski glasnik 1-2, Beograd 1976, str. 174). Ta primjedba nije bez zamjerke. Indikt 13 po carigradskoj eri traje, kao i godina, od 1. septembra 1404. do 1. septembra 1405. godine. Pa ne samo to, već je indikt 13 iz drugih razloga i po drukčijem izračunavanju jednak sa zapadnom hrišćanskom erom u vremenu kad se slažu. U literaturi se nalazi kako se izračunava indikt po carigradskoj eri, što sam citirao, ali nigdje nisam mogao naći kako se izračunava indikt po takozvanoj »aleksandrijskoj eri«.

Prvo ćemo raspraviti o odnosu između zapadne hrišćanske ere, odnosno naše ere, koja se prije gregorijanske reforme nije razlikovala od julijanskog kalendara. Kao što je dobro poznato, indikt se izračunava u zapadnoj hrišćanskoj eri, koja kao »Annus Domini« započinje 1. januara, po formuli $\frac{AD + 3}{15}$, ostatak indikt. To dodavanje broja 3 po-

trebno je kao ispravljanje indikta kad se Hristos rodio po eri Dionisiusa Exiguusa, koja je na Zapadu vremenom postala opšteprimljenom erom. Carigradska era započinje 5508 godina prije te ere. Kad se taj broj podijeli sa 15, dobija se ostatak 3, odnosno indikt 3. Kod carigradske ere nema potrebe da se nešto dodaje ukoliko nije riječ o razlici koja nastaje različitim počecima godine.

Kada je riječ o takozvanoj »aleksandrijskoj eri«, koju navodi Božić, ako bi trebalo da bude indikt 13 za 6905. godinu onda može biti samo po formuli $\frac{AM + 8}{15}$, ostatak indikt. Ako se izračunava tako što

se godina podijeli sa 15, onda je indikt 5 po takozvanoj »aleksandrijskoj eri«, što je upravo indikt za 6920 (1411/12) godinu po carigradskoj eri.

Lj. Stojanović je jednom pisao o aleksandrijskoj eri, a u dodatku »Zapisa i natpisa« o njihovom datiranju o indiktu. U svojoj raspravi o aleksandrijskoj eri (Zbornik radova posvećen V. I. Lamanskom, S. Peterburg 1908) on misli da je ta era po Šafariku pogrešno nazvana aleksandrijskom erom. U svom članku o hronologiji kod Srba Đorđe Sp. Radodčić ponavlja da je ta era nazvana pogrešno aleksandrijskom, a da je to starohrišćanska era.

U primjerima koje navodi Stojanović (u raspravi o aleksandrijskoj eri 10 primjera, u prilogu »Zapisima i natpisima« 15 primjera) samo je dvaputa upisan indikt.

Pod br. 2 navodi Stojanović u svojoj raspravi o aleksandrijskoj eri zapise u knjizi koju je štampao »Mnih Teodor« u Goraždu 1512. godine. U jednom zapisu je indikt zamijenjen »temeljem«, pa je indikt tu 21. Taj primjer mišta me kaže. Pod br. 5 u raspravi o aleksandrijskoj eri

i pod br. 388 u »Zapisima i natpisima« Stojanović navodi zapis u jevanđelju koje je pisano u Slankamenu, a čuva se u manastiru Pivi. Zapisano je da je četvoroevanđelje završeno 7009. godine »ot bitija«, a »ot rođestva Hristova« 1509. godine, ali je indikt 12 izračunat po carigradskoj eri, a pošto je bio mjesec januar, i po zapadnoj hrišćanskoj eri.

Dosta sam se zabavio tim da vidim šta je s izračunavanjem indikta u spomeniku »ako je pisar posegao za takozvanom aleksandrijskom erom«. Međutim, nema nikakvog razloga da uzmemo u obzir da je pisar namjerno ili omaškom unio nešto od takozvane »aleksandrijske ere« u datiranju spomenika.

Ali ako pri prepisivanju indikta prepisivač nije mogao nikako imati pred sobom broj koji je mogao pogrešno pročitati, nije isti slučaj kad je riječ o godini. Kvarenjem teksta je II (13) moglo izgledati kao K (20).

Božić u svojoj kritici (Istorijski glasnik 1-2, Beograd 1976, str. 174-5) kaže da je »neverovatno« da je u datiranju potvrde u Zakonima Novog Brda indikt tačan, a godina netačna, ali »da bi se zadovoljilo svim zahtevima«, ističe da se despot Stefan, »smatrajući da je već izbaavljen od mnogih iskušenja i nedaća«, baš pozabavio zakonodavnom djelatnošću između 1404. i 1406. godine.

Moram istaći još jednu činjenicu koja takvom datiranju ide u prilog. Iako je preambulum rudarskog zakona za Novo Brdo, potvrđen od despota Stefana u drugoj četvrtini 1402. ili prvoj četvrtini 1403. godine, unijet od riječi do riječi u kodifikaciju Novog Brda koja je sačinjena kasnije, ipak se ne može razumjeti da se to kasnije oteglilo do 1412. godine, a da kneginja Milica tada ne bude spomenuta kao blaženopočivša (umrla 11. novembra 1405). To ne bi mogli uraditi Novobrdani koji su sačinili kodifikaciju Zakona Novog Brda i podnijeli je despotu Stefanu na potvrdu, a to ne bi mogla propustiti ni despotova kancelarija u to vrijeme. Analiza jasno pokazuje da prilikom kodifikacije nije sasvim mehanički postupljeno, da ranije potvrđeni rudarski zakon za Novo Brdo jednostavno nije tekstualno unijet u kodifikaciju i njemu pridodat statut za grad Novo Brdo, već da je izvršeno izvjesno sređivanje pravne materije. Da li je moguće da 1412. godine, pri takvom radu, kneginja Milica ne bude u preambulumu spomenuta kao blaženopočivša i da despot Stefan bude titulisan samo kao potomak kneza Lazara? Ne znam kako drugi, ali ja to ne mogu shvatiti kao moguće.

Ne razumijem postupak pri kritici teksta koji prelazi mukom preko nesaglasnosti između godine i indikta u ovom spomeniku, a ne postavlja pitanje šta je od ta dva elementa u datiranju autentično. To pitanje se ne može zaobići! Ili je u rukopisu koji imamo pred sobom indikt tačan ili je godina tačna? Ta se nesaglasnost ne može nikako uskladiti niti se može objasniti omaškom pisara u originalu dokumenta. A prepisivač iz XVI vijeka je takav da u obzir dolazi samo pretpostavka da je u originalu sa kojeg je prepisivao moglo nastati kvarenje teksta.

Prepisivač iz XVI vijeka prenosio je tekst iz originala vrlo pažljivo, i to baš u njegovim paleografskim odlikama. Pazio je, koliko je mogao, da i redovi u rukopisu koji mu je bio podloga budu prenijeti kako bi bio očuvan izgled originala. U datumu potvrde očividno je preslikao ono što se vidjelo u rukopisu koji mu je bio podloga. Jasno je da kvare-

nje teksta u originalu nije moglo gotovo nikako nastupiti u pisanju indikta da E (5) izgleda kao II (13), ali u pisanju godine II (13) kvarenjem teksta može nekako i izgledati kao K (20).

Uz to, broj godine je na kraju reda, gdje je kvarenje teksta na po-habanom listu lako moguće, a broj indikta je na sredini, gdje je daleko teže kvarenje teksta. Zbog toga što je kvarenje teksta moglo nastupiti lakše u originalu na mjestu gdje je upisana godina, tu se može očekivati i kasnija intervencija u tekstu, odnosno »popravka«, a na mjestu gdje je upisan indikt, može se reći, to je isključeno.

Da Božić nije smatrao riješenim pitanje datiranja kada su nastali Zakoni Novog Brda, to se jasno vidi iz njegove »kritike«. Za njega je »za sada jedini raspoloživi i prihvatljivi podatak« 1412. godina.

Božić je u nekoliko rečenica dao važne argumente da je potvrda Zakona Novog Brda bila 13. indikta, tj. 1405. godine. Istina, on smatra nevjerovatnim da je u rukopisu koji nam se očuvao indikt tačan, a godina netačna. Citiraću te rečenice:

»Iako je sve to slabo verovatno, treba istaći da je upravo u to vreme despot Stefan Lazarević izdavao povelje i potvrđivao zakonske odredbe, smatrajući da je izbačen od mnogih iskušenja i nedaća. On je ili krajem 1404. god. ili do konca avgusta 1405. god. potvrdio Hilandaru što litara novobrdskog srebra godišnje, jer 'ot vseh izbavi me gospod' (F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 1958, 332; datiranje povelje prema Đ. Radojčiću, *nav. delo*, 50). Krajem 1405. god. potvrdio je Dubrovčanima povelje svojih prethodnika (Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma* 1/1, 1929, br. 212, str. 200-204). U povelji koju je 1406. god. izdao vlaškim manastirima Tismini i Vodici on kaže: 'egdaže blagoizvoli blagi bog posetiti ljudi svoji iže ot tesnoti na prvostranstvo i nemošti v silu i ot skrbi na veselie prevede, prevede i mene po svoej blagosti ot povinovnija na svobodu i ot mišaa prestola na visočajšij' (P. P. Panaitescu — D. Mioc, *Documenta Romaniae Historica*, B. *Tara Românească* II, Bucu-rești 1966, 68« (str. 174-175).

Hvala Božiću i na tome što je ukazao na koju se godinu odnosi indikt 13 i što je pošteno citirao čno što govori da je indikt u rukopisu tačan, a da je godina netačna. Ali to nije razlog da na ostalo ne odvratim istom mjerom. Kad je despot Stefan potvrđivao rudarski zakon za Novo Brdo, odnosno kad je potvrđivao cehovske regule rudara, onda je u pitanju bila ekonomska osnova na kojoj izrasta uloga grada Novog Brda, a ta je u svojoj pravnoj regulativi uglavnom okoštala, iako je u jednim uslovima mogla dati veći, a u drugim uslovima manji obim rudarske proizvodnje. A kad je poslije potvrđivao i statut rudara i statut grada, onda se drukčije postavljalo pitanje odnosa grada i vladara; tu je pitanje odnosa — da sasvim kratko kažem — trgovačkog kapitala i vladara. Ne moram, mislim, razjašnjavati ulogu dubrovačkih trgovaca u tom odnosu.

Božić je meni uputio ovakve riječi: »Međutim, događaji u prošlosti nisu se zbivali u skladu s našom kombinatorikom, već svojim tokom, koji mi tek treba da utvrdimo.« A ponajmanje su se odigrali jednostrancom »kombinatorikom«, koja događaje posmatra samo u jednoj dimenziji za prosuđivanje. Godine 1405. bila je povoljna klima za podnošenje Zakona Novog Brda despotu da ih potvrdi.

Pitanje se mora postaviti i u obratnom smjeru. Da li je 1412. godine bila ista društvena klima? Da li su interesi centralne vlasti i interesi trgovačkog sloja u rudarskim gradovima i 1412. godine bili isti kao 1405? Ja se neću pozivati na tok događaja, koji tek treba ispitati. Upućujem čitaoca da u »Istoriji srpskog naroda« II (Beograd 1982) pročita pasuse koji se odnose na stav despota Stefana prema dubrovačkim trgovcima i prema trgovačkom kapitalu u vremenu oko 1412. godine. Lako će utvrditi da tada nije bila društvena klima ista kao 1405. godine. Ako je riječ o toku događaja koje treba imati u vidu pri prosuđivanju pitanja postanka Zakona Novog Brda, onda ono što znamo o njima ne govori u korist prebacivanja koje mi je Božić uputio

A jedini neposredni izvor koji svjedoči o datumu kad su potvrđeni Zakoni Novog Brda jest rukopis iz XVI vijeka, koji sadrži autentični tekst Zakona Novog Brda, ali se autentični tekst ne može dobiti bez pomena i mukotrpne analize. Da li se zaista neko potrudio da to učini osim mene? A ja po svojoj užoj stručnosti nisam pozvan da to učinim.

Ne može se preći preko nesaglasnosti između godine i indikta u datumu potvrde despota Stefana i mora se utvrditi šta je tu tačno, a šta netačno. Uporedna analiza preambuluma i potvrde jasno pokazuje da nije moguće da su se Novobrdani usudili podnijeti na potvrdu kodifikaciju Zakona Novog Brda koja započinje preambulom u kojoj je titulatura nemoguća za 1412. godinu. Još manje bi to mogla uraditi tada despotova kancelarija. Godina 1405. bila je vrijeme kada je despot tek izašao iz nedaća u kojima se našla njegova vladavina, a kneginja Milica je još bila živa. To je bilo vrijeme kad se može razumjeti da je preambulum, onakav kakav je, mogao ući od riječi do riječi u »zakon o rupah.«

Kad se pojavi nesaglasnost između godine i indikta u stanim srpskim spomenicima, naviknuli smo da mislimo da je godina tačna, a indikt netačan. Božić se ovako izražava: »Za sada je jedini raspoloživi i prihvatljivi podatak godina označena na kraju diplomatskog akta, kako to javnopravne povelje i zahtevaju, a to je 1412. godina.« Mislim da sam jasno pokazao da se i utvrđivanje datuma potvrde Zakona Novog Brda, zakonskog teksta koji je, kao autentičan sadržan u rukopisu XVI vijeka, može postići samo analizom koja nije ni jednostavna ni laka. Jednostavno iščitavanje nije metod kojim se prilazi svakom pisanom istorijskom izvoru. Ima izvora kod kojih istraživač tim postupkom ne može ništa postići. Ovo je jedan takav izrazit primjer.

U svojoj prvoj raspravi, koja se ovdje ponovo objavljuje, došao sam uglavnom do tačnog rezultata kako je nastala kodifikacija Zakona Novog Brda, ali nisam mogao doći do tačnog rezultata kada je sačinjena, odnosno kada je despot Stefan potvrdio kodifikaciju. Dvije pravne radnje tada nisam mogao drukčije vremenski rastaviti nego na kraj 1402. ili prvu četvrtinu 1403. godine i na 29. januar 1412. Zbog pogrešnog izračunavanja indikta 13. Zato sam odbacio ideju da je u datumu potvrde indikt tačan, a godina netačna, što sam tvrdio u zeničkom referatu. A to je ipak, po svemu što sam ovdje rekao, bio pravi put.

Sada sam u stanju da pođem tim putem zahvaljujući konstruktivnoj kritici koju je dao Ivan Božić, iako njegova kritika, onakva kakva je, ne može opstati.

Evo kako je vremenski teklo donošenje Zakona Novog Brda:

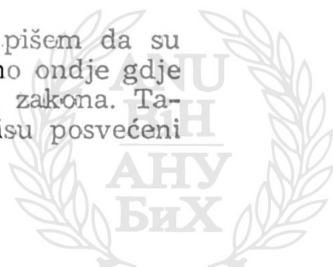
Despotu Stefanu su Novobrdani u nomebru 1402. godine, kada se na povratku u zemlju poslije bitke kod Ankare sklonio u Novo Brdo, podnijeli na potvrdu rudarski zakon koji su oni imali za vrijeme ranijih srpskih vladara. Despot je taj zakon potvrdio ili krajem 1402. ili u prvoj četvrtini 1403. godine. Otprilike dvije godine kasnije Novobrdani su podnijeli na potvrdu kodifikaciju Zakona Novog Brda, koja je sastavljena od ranije potvrđenog rudarskog zakona i zakona za grad Novo Brdo, koji je despot potvrdio tek prilikom kodifikacije. Potvrda je sačinjena 29. januara 1405. godine.

Ova knjiga je sročena tako da se vidi kako sam došao do konačnih zaključaka kada su i kako nastali Zakoni Novog Brda, koje je potvrdio despot Stefan Lazarević. Hoću da bude vidno da sam prvo došao do rezultata kako su oni nastali, pa da sam, tek poslije Božićeve kritike i uz njenu pomoć, došao konačno do rezultata kada su oni nastali.

Stoga sam unio svoju prvu raspravu o tom pitanju onako kako sam je napisao, ne izostavljajući ni to da sam tada pomišljao da je despot Stefan prišao kodifikaciji Zakona Novog Brda ponukam dobijanjem Srebrebnice u posjed.

Izostavio sam samo dva besmislena pasusa. Oni i ne spadaju u prvobitni tekst; naknadno su na brzinu umetnuti. Koga baš zanima šta sam to mogao napisati, lako će doznati iz Godišnjaka Društva istoričara Bosne i Hercegovine XX, Sarajevo 1974, str. 50.

U prilogima koji slijede u ovoj knjizi jednostavno pišem da su Zakoni Novog Brda potvrđeni 29. januara 1405. godine. Samo ondje gdje je potrebno spominjem svoje ranije datiranje nastanka tih zakona. Tako postupam i sa dva ranije objavljena priloga, jer oni nisu posvećeni pitanju kada je nastao spomenik.

TURSKI PREVOD RUDARSKOG ZAKONA ZA NOVO BRDO DESPOTA STEFANA LAZAREVIĆA

Na kongresu orijentalista u Parizu 1973. održao sam referat pod naslovom *Version turque de la loi minière du despote Stefan Lazarević*¹. Ovaj rad sadrži taj referat, ali u znatno proširenom i dopunjenom obliku.

Srpski rudarski zakon ili »saski zakon« (Kanun-i Sas) — kako se on u turskim preradama naziva — prvi put je postao pristupačan naučnoj javnosti objavljivanjem jedne njegove turske prerade. Fehim Spaho je publikovao jednu kompilaciju turskih zakonskih spomenika iz vremena sultana Sulejmana Zakonodavca (1520—1566) u *Glasniku Zemaljskog muzeja* 1913. godine². Prepisi tih zakona nalaze se u jednom rukopisnom zborniku turskih kanun-nama koji sam u jednom svom prikazu nazvao *Sarajevskim kodeksom kanun-nama*³. Kao zbirka, taj kodeks je dosta kasno napravljen, negdje sredinom XVIII vijeka, ali je sastavljač prepisao samo jednu polovinu rukopisa, inače je dobar dio rukopisa starijeg datuma mehanički uklopljen u zbirku. Rukopis koji sadrži rudarske zakone spada u one dijelove zbirke koje je sastavljač zbirke prepisao.

Rudarski zakoni u kodeksu kao cjelina nalaze se u trećem njegovom dijelu (list 110 v. do 129 v.) i predstavljaju kompilaciju od četiri posebne cjeline, od kojih je prva pod naslovom *Kanun ve tertibât-i ma'âdin* (Rudarski zakon i uređenja), carska zapovijest od 943 (1536/7) godine. Zapovijest je upućena kadijama Novog Brda i Kratova, a uslije-

¹ Na kraju knjige prilažem tekst toga referata. U tekst su unesene male izmjene i ispravke.

² F. Spaho, *Turski rudarski zakon*, Glasnik Zem. muzeja XXV, Sarajevo 1913, sv. 1, 127-149, sv. 2, 151-194.

³ B. Đurđev, *Sarajevski kodeks kanun-nama*, Prilozi za orij. filologiju VI-VII (1956-1957), 147-158.

dila je poslije izvještaja *müfettiş*-a Omera, kadije iz Korče (Albanija). Ona propisuje mjere za popravku stanja u rudnicima Novog Brda i Kratova, budući da su se pojavili znaci opadanja u proizvodnji u tim rudnicima. Tekst koji slijedi sadrži dvije carske zapovijesti, od kojih je prva datirana (25. muharema 943) i nosi naslov *Kanun ve 'ibârât-i ma'âdin* (Rudarski zakon i terminologija), a druga nedatirana i ima naslov *Kanun ve tertibât-i šahî fi'l-ma'âdin* (Carski zakon i uređenja u rudnicima). Te dvije zapovijesti tumače i utvrđuju rudarske i topioničke zakonske odredbe, a prva još daje podatke o rudarskoj i topioničkoj terminologiji.

Posljednja cjelina je najobimnija i najvažnija. Ona predstavlja osnovni sadržaj kompilacije koja je kao rudarski zakoni cjelina. To je *Kanun-i kadimî-i Sas ve 'âdet-i nâs-i ma'âdin* (Stari saski zakon i običaj rudara). Prema uvodnim riječima, sultan Sulejman je fermanom naredio da se u rudnicima postupa po saskom zakonu kako je od starina uveden, pa se zbog toga izlažu odredbe toga zakona. Tekst zakona u toj verziji se ponavlja; prvi dio (*Kanun-i Sas I*) sadrži 41 odredbu (*kanun*), a drugi dio, koji u rukopisu slijedi kao da se zakonski tekst nastavlja, isti zakon u nešto drukčijoj i opširnijoj redakciji (*Kanun-i Sas II*), 92 odredbe (*kanuna*).

Prema Konstantinu Jirečku, piscu *Istorije Srba*, taj turski »stari saski zakon« je prevod srpske redakcije saskog rudarskog zakona⁴. VI. Skarić, koji je prvo objavio jedan turski rukopis o rudarskim poslovima i rudarskoj terminologiji⁵, iskoristio je u jednoj svojoj monografiji, objavljenoj 1939. godine, turske rudarske zakone i druge turske spise da načini istorijsku rekonstrukciju starog rudarskog prava i tehnike u srednjovjekovnoj Srbiji i Bosni⁶. Njegov postupak se zasniva na pretpostavci da saski rudarski zakoni u turskoj redakciji potiču od srednjovjekovnih rudarskih zakona u Srbiji i Bosni. Skarić je bio mišljenja da je u srednjovjekovnoj Srbiji i Bosni postojalo više redakcija »saskog zakona«⁷. Treba podvući da u to vrijeme nije bio poznat tekst saskog rudarskog zakona na srpskohrvatskom koji bi poticao iz srednjovjekovne Srbije ili iz srednjovjekovne Bosne, pa čak nije bio poznat ni siguran podatak u izvorima koji bi pokazivao da je u našim srednjovjekovnim zemljama prije uspostavljanja turske vlasti postojao takav zakon koji su Turci mogli preuzeti. U svojim studijama o srednjovjekovnom rudarstvu u Srbiji i Bosni M. Dinić je bio sklon da pominjanje zakona za rudarske gradove Novo Brdo i Srebrenicu iz vremena srpskih despota ne smatra dokazom da su to bili statuti tih gradova, nego tumači da su to bile povelje sa povlasticama koje su date Dubrovčanima⁸. Pretpostavka da su Turci preuzeli »saske zakone« kao zatečeno običajno pravo imala je tada svoja opravdanja.

⁴ K. Jireček, *Istorija Srba*, I knjiga, Beograd 1952 (izd. Izdavačko pred. NR Srbije), str. 286.

⁵ VI. Skarić, *Stari turski rukopis o rudarskim poslovima i terminologiji*, Spomenik (Srp. kralj. akademije) LXXIX, 62, Beograd 1936, 5-24.

⁶ VI. Skarić, *Staro rudarsko pravo i tehnika u Srbiji i Bosni* (izd. Srp. kralj. akademije, Posebna izdanja, knj. CXXVII) Beograd 1939.

⁷ Isto, 4, 6.

⁸ M. Dinić, *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni*, I deo, Beograd 1955, 99; II deo, Beograd 1966, 94-95.

Robert Anhegger u dodatku svojim priložima istorije osmanskog rudarstva objavio je 1945. godine *Kanun-i Sas-i ma'adin-i osmani* (Saski zakon osmanskih rudnika)⁹. Prema Anheggeru, tekst toga zakona se nalazi u jednom *hüküm defteri* iz 932 (1525/6) godine. Navodno, iz tog originala je objavljen tekst. Međutim, faksimil koji je priložen i koji je služio za publikaciju teksta je iz *tahrir defteri* (popisnog deftera) za sandžak Vučitrn iz iste godine (Istanbul, Bašvekâlet aršivi, Tapu-tahrir defterleri Nr 133). Taj »saski zakon« je dio kanun-name u tom defteru, dio koji nosi poseban naslov i vrijedi očigledno kao poseban zakon¹⁰. Taj zakon sadrži 37 zakonskih članova, od kojih se 33 slažu sa *Kanun-i Sas I i II* u Sarajevskom kodeksu sadržinom, a donekle i po redoslijedu članova¹¹. Novo Brdo, najpoznatiji rudnik u srednjovjekovnoj Srbiji, pripao je za vrijeme turske vlasti sandžaku Vučitrn. Moglo bi se pretpostaviti da »saski zakon« u spomenutom defteru koji se odnosi na rudnike vučitrnskog sandžaka potiče od prevoda srpskog srednjovjekovnog rudarskog zakona za Novo Brdo i da su ga Turci već prilikom prvog popisa ili kasnije nešto preradili¹². Međutim, upotreba termina *'âdet* na početku svake odredbe u tom zakonu navodi nas na zaključak da su Turci »saske zakone« koji se odnose na radnike vučitrnskog sandžaka primili kao običajno pravo.

Kad je riječ o »saskim zakonima«, treba još spomenuti *Kanunname-i Sasî ki ma'âdinda icra olunur* (Saska kanun-nama koja se primjenjuje u rudnicima)¹³, što se nalazi u Ms. fonds turc anc. No 35 u Nacionalnoj biblioteci u Parizu (list 106—112 v.). Objavio ju je N. Beldiceanu u *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris II*, Paris — La Haye 1964 (str. 257—268 francuski prevod, str. 316—323 turski tekst u faksimilima). Tu kanun-namu je preveo S. Rizaï u svojoj studiji *Rudarstvo Kosova i susednih krajeva*, Priština 1968 (str. 248—256). N. Beldiceanu datira tu »sasku kanun-namu« krajem vladavine Bajazida II prema ostalom materijalu koji se sa tom kanun-namom u zbirci nalazi. Ta kanun-nama ima, takođe,

⁹ R. Anhegger, *Beiträge zur Geschichte Bergbaus im Osmanischen Reich — I Europäische Türkei, Nachtrag*, Zürich—New York 1945, 469-487 (pridodati faksimili I-IV).

¹⁰ Imam snimak toga zakona iz navedenog deftera. Snimak je načinjen pod mojim ličnim nadzorom. Anhegger nije imao original, već je radio po fotokopijama, a signaturu navodi prema tuđem saopštenju. Snimci koje je Anhegger priložio sigurno su iz deftera koji navodim. U defteru za vučitrnski sandžak, pisanom 1544/5. godine (Bašvekâlet aršivi, Tapu-tahrir defter. Nr. 234) postoji isti zakon sa neznatnim razlikama. Rudarski zakon koji su objavili I. Beldiceanu-Steinherr. i N. Beldiceanu (*Un règlement minier ottoman du règne de Süleyman le Législateur*, Südost-Forschungen, Band XXI, 1962, 144-167) iz deftera Nr. 167 je ista kanun-nama (upoređi: H. Kaleši, *Jedna prizrenska i dve vučitrnske kanun-name*, Glasnik Muzeja Kosova i Metohije II, Priština 1957, 289-300, Kaleši nije objavio rudarski zakon iz tog deftera koji prethodi kanun-nami za vučitrnski sandžak, ali spominje podatke o rudarskom zakonu). To je kopija rudarskog zakona iz jednog deftera za vučitrnski sandžak.

¹¹ Anhegger, *Beiträge ... , Nachtrag*, 475.

¹² Ima dosta turskih kanuna za rudnike koji se pozivaju na zakon prije osvajanja ili kažu da izvjesni zakon potiče iz tog vremena.

¹³ U rukopisu naslov započinje pogrešno, pa se čita *Kanunname ve sapi*, očigledno pogrešno, umjesto *Kanunname-Sasî*.

na početku većine odredaba riječ 'âdet (običaj), što, takođe, navodi na zaključak da su Turci preuzeli »saski zakon« kao običajno pravo.

Ovaj uvod ne služi tome da se dâ prikaz turkog rudarskog zakonodavstva, nego da se ukaže na pitanje da li je u »saskim zakonima« za rudnike vučitrnskog sandžaka i u srodnim turskim zakonskim tekstovima služio kao podloga stari srpski rudarski zakon ili su Turci to primili samo kao običajno pravo, ne vodeći računa o starijim srpskim zakonskim tekstovima. To pitanje nije više predmet samo logičkog dosjećanja nego i konkretnog ispitivanja. Prije nešto više od jedne decenije, u dosta kratkom razmaku jedan za drugim izašla su na vidjelo tri rukopisa koja donose tekst rudarskog zakona za Novo Brdo potvrđenog od despota Stefana Lazarevića. Time je rješavanje problema dobilo sasvim drugi obrt.

U vezi s tim da spomenemo još nešto što se tiče *Kanun-i Sas* I i II u Sarajevskom kodeksu kanun-nama. M. Begović pretpostavlja da su ti rudarski zakoni u turskoj preradi imali kao podlogu rudarske zakone za Novo Brdo i za Srebrenicu¹⁴. Za takav zaključak postoje izvjesni razlozi. O tome sam imao prilike ranije da kažem nešto¹⁵.

Rukopisi koji sadrže tekst starog srpskog rudarskog zakona za Novo Brdo, zakona koji je potvrdio despot Stefan Lazarević, jesu:

1) Ćirilički rukopis iz druge polovine XVI vijeka koji sadrži prepis 1405. godine kodificiranih i od despota ponovo potvrđenih »Zakona Novago Brda«¹⁶. Veći dio teksta te kodifikacije zahvata stari rudarski zakon (»zakon o rupah«) za Novo Brdo, podnesen krajem novembra 1402. godine u Novom Brdu despotu Stefanu na potvrdu, a potvrđen vjerovatno prije 8. marta 1403. godine¹⁷. Drugi manji dio teksta te kodifikacije sadrži zakon za grad Novo Brdo, zakon koji potiče, kako izgleda, iz vremena cara Dušana¹⁸. Rukopis je izdao 1962. godine Nikola Radojčić kao rudarski zakon despota Stefana Lazarevića¹⁹.

2) Latinički prepis ranije spomenutog novobrdskog rudarskog zakona, koji je podnesen na potvrdu despotu Stefanu krajem novembra

¹⁴ M. Begović, *Rudarska baština u Srbiji u XV i XVI veku*, Glas SANU CCLXXX, Beograd 1971, 42.

¹⁵ U svome prilogu *Da li je poznati rudarski zakon despota Stefana važio i za Srebrenicu* (Simpozijum o istoriji rudarstva održan u Zenici 1973. godine, nije objavljen, iako se nalazio u štampi).

¹⁶ Usporedi prilog u ovoj knjizi pod naslovom *O datiranju spomenika*, str. 33-39.

¹⁷ Iz teksta preambulum sigurno proizlazi da su Novobrdani podnijeli zahtjev za potvrdu svog rudarskog zakona u vrijeme kad je despot svratio u Novo Brdo na povratku u zemlju poslije bitke kod Ankare (1402). To je izričito napisano u preambulumu. Po tome što se ne spominje Bajezidova smrt i po tome kako se tekst izražava o sultanu Bajezidu, da se zaključiti da je Bajezid još živ u vrijeme kad je pisan preambulum.

¹⁸ U ćiriličkom tekstu pred potvrdom despota Stefana stoji napisano »Predislovie cara Stefana« (tekst toga »predislovija« nije sadržan u prepisu, nije prenesen u prepis). To se, po mome mišljenju, može odnositi samo na predgovor (preambulum) cara Dušana gradskom zakonu za Novo Brdo, koji je prilikom kodifikacije »zakona Novago Brdo« pridodat novobrdskom rudarskom zakonu, potvrđenom već ranije od strane despota Stefana.

¹⁹ N. Radojčić, *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića*, Beograd 1962.

1402. i potvrđen prije 8. marta 1403. godine. To je onaj isti rudarski zakon (»zakon o rupah«) koji je sa preambulumom ušao u kodifikaciju »Zakonâ Novoga Brda« iz 1405. godine. Ovaj prepis sadrži nešto drukčiju varijantu novobrdskog rudarskog zakona, a ne sadrži zakonske odredbe za grad Novo Brdo niti despotovu potvrdu od 1405. godine. Napravljen je u Ciprovu 1638. godine sa ćirilskog rukopisa, što izričito stoji zapisano u naslovu²⁰. Rukopis latiničkog prepisa čuva se u Gradskoj biblioteci u Splitu (br. 236)²¹.

3) I na kraju, turski prevod pomenutog novobrdskog rudarskog zakona u jednom rukopisu koji sadrži bogatu zbirku osmanskih kanun-nama, a čuva se u Nacionalnoj biblioteci u Parizu. Tome prevodu posvećen je ovaj rad, o njemu želim da kažem nekoliko riječi i napomena.

Rukopis Nacionalne biblioteke u Parizu pod signaturom *Ms. fonds turc anc.* 85 sadrži vrlo bogatu zbirku osmanskih zakonskih spomenika iz prvog vijeka turske vladavine našim zemljama. Mnogi od tih zakonskih spomenika odnose se i na rudarstvo. Među ostalim materijalom postoji u rukopisu i jedna kompilacija rudarskih zakona koja se odnosi na Novo Brdo (list 266—273 v.). Ta kompilacija sadrži, prvo, prepis zakona koji je načinjen na osnovu sultanske zapovijesti »sa znanjem sandžakbega Vučitrna, kadije Novog Brda i Kemala iz spahijskog reda« oko 1488. godine²². Drugi dio, poslije nastavka zakonskog teksta, a neposredno poslije jedne umetnute bilješke o zakupu rudnika Markovče (Jarkovče?), donosi prevod rudarskog zakona potvrđenog od despota Stefana Lazarevića pod naslovom *Kanun-name-i sabik* (Stara kanun-nama). U rukopisu se taj prevod nalazi na listovima 270—273 v. Tekst je objavio N. Beldićanu u *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris II — Règlements miniers 1390 — 1512*, Paris — La Haye 1964 (francuski prevod str. 245—254, turski tekst u faksimilima str. 356—363). Prevod toga teksta napravio je S. Rizaj u svojoj studiji *Rudarstvo Kosova i susednih krajeva od XV do XVII veka*, Priština 1968 (str. 209—214) bez upoređenja sa srpskim tekstovima. Rizaj je takođe priložio faksimile iz rukopisa (str. 273—277), a za to se poslužio foto-kopijama koje sam mu ja dao. Faksimili koje je objavio N. Beldićanu jasniji su i bolje se čitaju.

U navedenom djelu (str. 56—57) S. Rizaj daje neka svoja opažanja o tom turskom prevodu starog srpskog rudarskog zakona. On preporuča šta kaže na turski prevedeni preambulum bez upoređenja sa srpskim tekstovima. Za Rizaja imenovanje 24 rudara iz Novog Brda i drugih rudnika da napišu zakon — kako to stoji u tekstu prevoda — »znači da su svi rudnici Despotovine imali svoj zakon identičan novobrdskom, ali je srpski despot nanovo kodifikovao novi rudarski zakon, s ciljem da se u

²⁰ U naslovu stoji napisano da je prepisan »Ex originali Servianis caracteribus«.

²¹ Imam fotokopiju toga rukopisa, načinjenu sa fotokopije u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti.

²² Taj zakon nije datiran, ali kako su u rukopisu ostali zakoni koje su sastavili sandžakbeg Vučitrna i Kemal iz spahijskog reda iz 1488. godine, to pokazuje da je i kompilacija zakona za Novo Brdo napravljena oko 1488. g. (vidi Beldiceanu, *Les actes* ... II, 232 i primj. 4).

novobrdskoj okolini reorganizuje rudarska proizvodnja«. O odnosu turskog prevoda i srpskog teksta u ćirilicom rukopisu, koji je izdao N. Radojčić, Rizaj veli: »Ako uporedimo oba zakona Stefana Lazarevića, turske i srpske verzije, onda možemo zapaziti da su, sem izvesnih izuzetaka, identični. U uvodu zakona nema bitnih razlika. Prvi pasusi jednog i drugog zakona su istovetni. Što se tiče sadržine u osnovi nema razlike, već su zakonski propisi (članovi) malo pomereni. Naime, srpska verzija ima 52 člana, dok turska samo 35 članova. Članovi 1—31 srpske verzije nalaze se skoro u istom redosledu kao u turskoj verziji.« Rizaj misli samo na rudarski zakon u ćirilicom rukopisu. Za taj rukopis veli, prema Radojčiću, da je iz druge polovine XVI vijeka. Zatim kaže: »Sudeći po turskim terminima što se nalaze u ovom zakonu srpske verzije, upućuje nas na zaključak da je to prepis nekog zakona za vreme Turaka, pošto su Turci tolerisali i upotrebu zakona na staroslovenskom jeziku.« Rizaj se ovdje ne upušta u datiranje kada je donesen zakon niti kada je napravljen turski prevod, nego samo ponavlja da je Beldićanu datirao postanak zakona poslije 1391. godine, a nastanak prevoda poslije 1. juna 1455. Ali ukazuje da je zakon u srpskoj verziji datiran 29. januara 1412.

Turski prevod starog srpskog rudarskog zakona za Novo Brdo načinjen je poslije 1455. godine, vjerovatno oko 1488, a svakako prije 1494. godine²³. Sa sigurnošću se može utvrditi da je prevod načinjen u drugoj polovini XV vijeka, pa prema tome predstavlja najstariji rukopis koji sadrži tekst novobrdskog rudarskog zakona potvrđenog od despota Stefana. Prevod je načinjen, očigledno, za potrebe kadije koji je kontrolisao rad i poslovanje rudnika Novo Brdo, odnosno svih rudnika u regionu Novog Brda.

Po svojim odlikama, turski prevod se u izvjesnoj mjeri razlikuje kad je riječ o prevodu preambuluma i o prevodu zakonskog teksta. Prevod preambuluma predstavlja preradu po ukusu Turaka. U originalnom tekstu despot Stefan govori u prvom licu. Turski prevodilac stavlja govor u treće lice. Na jednom mjestu gdje je dat Stefanov govor u prvom licu zapravo se izražava treće lice direktnim govorom sa *deyü*. Prevodilac je izostavio i počasne titule despota Stefana, pa se takođe grublje izrazio o smrti kneza Lazara, unoseći elemente kojih u originalu nema. To je sve normalno za ondašnja shvatanja, ali sve što smo spomenuli nije promijenilo smisao. Međutim, u dvije rečenice svoga prevoda prevodilac je promijenio smisao. Izostavio je riječi kojima despot kaže da je oslobodio očinsku zemlju od vlasti sultana Bajazida — kako to stoji u oba srpska teksta. Tako je prema prevodiocu ispalo da je despot Stefan došao u Novo Brdo i da je ondje presretnut od »vlasnika rudnika« (kako veli prevodilac, dok u srpskom tekstu stoji od gradskog sabora) sa zahtjevom da se napiše zakon u vrijeme kad je despot priznao Bajezidovu vrhovnu

²³ Beldićanu neopravdano rastavlja kompilaciju zakona za Novo Brdo na dio koji je sastavljen 1488. i na dio koji je navodno sastavljen 1494. g. (prvi dio je objavio pod br. 20, a drugi pod br. 22). Mislim da nije opravdano datiranje drugog dijela sa 1494. godinom (uporedi: Beldiceanu, *Les actes...* II, 243 i prim. 1), jer se taj datum na koji se Beldićanu poziva ne nalazi u zakonskom tekstu, nego u tekstu koji je naknadno ušao, koji je umetnut, u bilješki koja se odnosi na zakup rudnika Markovče (Jarkovče?). Po mome mišljenju, čitava kompilacija je načinjena oko 1488. godine.

vlast, a ne poslije bitke kod Ankare (1402), što jasno proizlazi iz oba srpska teksta. Ono što saopštava srpski tekst u oba rukopisa o tome kada je podnesen zahtjev novobrdskog sabora za obnovu i potvrdu »zakona o rupah« koji su oni imali za ranijih vladara, toliko je neposredno iskazano svjedočenje da se ne može nikako uzeti da su kasniji prepisivači promijenili tekst. Prevodilac na turski, međutim, iz razumljivih razloga je mogao izostaviti rečenicu u kojoj despot kaže da je oslobodio svoju zemlju. Po vodeći se za turskim tekstom, N. Beldićanu je kao *terminus post quem* uzeo 1391. godinu kada je despot Stefan potvrdio zakon²⁴. Pri tome nije uzeo u obzir da Stefan Lazarević u to vrijeme nije bio despot, a da i u turskom tekstu — kao i u oba srpska teksta — uz Stefanovo ime stoji titula despot²⁵.

Prevodilac je promijenio smisao još u jednom momentu. On kaže da su Novobrdani izjavili da »oni znaju zakon i da postupaju shodno običaju«, pa da je despot tada pozvao 24 čovjeka iz Novog Brda i iz drugih rudnika kao ljude koji poznaju zakon da ga napišu kako bi despot to pečatom potvrdio. U oba rukopisa koji sadrže srpski tekst stoji da je novobrdski sabor tražio od despota Stefana da »im učini zakon o rupah« koji su oni imali za vrijeme ranijih srpskih vladara. Despot je naredio da Novobrdani sazovu porotu od 24 zakletnika iz drugih rudarskih mjesta da oni »učine« prije nego što despot potvrdi. Srpski tekst i tu, očigledno, prenosi neposredno tekst originala, i po jeziku i sadržajno, onakav kakav je sastavljen u despotovoj kancelariji²⁶. Prevodilac je izostavio iskaz da su Novobrdani imali zakon za vrijeme ranijih srpskih vladara, odnosno zamijenio je taj iskaz da oni znaju zakon i da postupaju po običaju. Shodno tome je prevodilac unio da je despot pozvao 24 čovjeka iz Novog Brda i ostalih rudnika koji znaju zakon da ga napišu. Tu je prevodilac loše shvatio šta je despot naredio zapoviješću da se pozove porota sastavljena od 24 zakletnika (človeke dobre) iz drugih rudarskih mjesta (ne iz Novog Brda)²⁷. Ali tu dolazi do izražaja i to da prevodilac nije htio (ili možda nije smio) spomenuti da je to stari srpski zakon, pa je po njegovom ispalo da je zakon napisan kad je despot dobio od Bajezida na upravu rudnik Novo Brdo. Tome treba dodati da prevodilac ne-

²⁴ N. Beldiceanu, *Les actes...*, II, 245 i prim. 1.

²⁵ S. Rizaj (*Rudarstvo Kosova...* 209, prim. 11) u vezi sa datiranjem ovog zakona kod Beldićanu upozorava da je zakon morao biti donesen poslije 1402. godine, pošto je Stefan titulisao kao despot. Ranije, kad je govorio o tom prevodu srpskog rudarskog zakona za Novo Brdo (str. 56-57), nije uzeo taj momenat u obzir.

²⁶ Jezik u preambulumu (i u potvrđi) drukčiji je nego u zakonskom tekstu. U preambulumu (i u potvrđi) je književni jezik, kancelarijski jezik za vrijeme despota Stefana, a zakonski tekst ima mnogo osobina narodnog jezika. Razlikuje se i jezik rudarskog zakona i gradskog zakona, i to najviše po upotrebi stranih riječi, stranih naziva.

²⁷ To što su ta 24 čovjeka iz drugih mjesta i što predstavljaju porotu, što su zakletnici, »dobri ljudi«, bitno je za procjenjivanje šta je njima stavljeno u zadatak. Vidi moje tumačenje u radu *Kada i kako su nastali despota Stefana zakoni za Novo Brdo* (God. Dr. ist. BiH XX), 51-53. — Naknadna ispravka: Turski prevodilac je važan svjedok da je porota bila sastavljena od većine Novobrdana i manjine rudara iz drugih mjesta. Na to je inače ukazao I. Božić.

ka imena zakletnika prenosi u turski oblik, a neka daje očigledno pogrešno²⁸. Pogrešno prenijeti imena mogao je, razumije se, i prepisivač.

Kad je riječ o samom zakonskom tekstu, ne mogu se prevodu staviti tako krupne zamjerke kao prevodu preambuluma. N. Beldićanu ima nešto drukčije mišljenje. »Jezik osmanske verzije — veli on za turski prevod srpskog rudarskog zakona — ne uvažava pravila turske sintakse. To se može protumačiti nevještinom prevodioca koji prekomjerno slijedi srpski original, čije tehničke termine nije razumio²⁹«. Kad je riječ o prevodu samog zakonskog teksta, ta je ocjena pretjerana, naročito kad je riječ o tehničkim terminima. Izvjesni uticaj originala možda se zaista može konstatovati na sintaksi. U drugom pogledu prevodilac je ponegdje prilično slobodan prema originalu, iako se to ne može uporediti sa postupkom prevodioca kad je riječ o prevodu preambuluma, gdje namjerno mijenja tekst.

U turskom prevodu su ponegdje došli do izražaja promijenjeni odnosi za vrijeme Turaka. Navodim kao primjer odredbu 17 u turskom prevodu (odredbu 26 prema podjeli koju je napravio N. Beldićanu, a prema njemu i S. Rizaj). Tu je prevodilac stavio izraz *kadi* (sudija) ondje gdje u latiničkom prepisu iz 1638 (glava 9) stoji »na sudu«. Srpski sud je, valjda, bio porotni, pa izraz *kadi* ne odgovara. To je, međutim, nešto što ne diskvalifikuje prevodioca. Takav prevod je sasvim razumljiv za tadašnjeg prevodioca, kao što su razumljivi i neki drugi slični slučajevi.

Međutim, u toj odredbi prevod je iskrivio smisao. Na tom mjestu je ispalo kao da vrijedi svjedočanstvo kadije, bilo da se koji kadija nalazi »ondje«, što nema smisla, mjesto da stoji da vrijedi svjedočanstvo bilo kojeg svjedoka koji se ondje nalazi pred kadijom, odnosno pred sudom, što odgovara srpskom tekstu i što ima smisla³⁰. Iako na tom mjestu rečenica »her ki onda kadi bulunursa šehadeti makbul ola« nema smisla, N. Beldićanu je to preveo bez ikakve primjedbe. Isto tako i S. Rizaj povodeći se za francuskim prevodom. Razumije se da je tu besmislicu mogao napraviti i kasniji prepisivač izostavljajući neke riječi pri prepisu. Možda je tekst glasio: »Her kim onda kadi huzurunda (ili slično) bulunursa šehadeti makbul ola.«

Ne može se očekivati da u turskom prevodu bude nešto što može poslužiti za kritiku srpskog teksta sa jezičkog stanovišta, ali se mogu postaviti izvjesna pitanja kad je riječ o rudarskim tehničkim terminima iz njemačkog jezika.

²⁸ Tako je prvi zakletnik *Voin Milik* u srpskom tekstu postao *Voin Milko* u turskom prevodu.

²⁹ N. Beldiceanu, *Les actes*... II, 55.

³⁰ U latiničkom prepisu ta odredba glasi:

»Za uzbijenje rupe, tko uzbie rupe novu, ili staru preuzbie, kym onde osvedoči tkogode se nameri svaky da e verovan na sudu.«

U turskom prevodu ta odredba glasi:

»Ve dahi bir kimesne bir kuyu uzboy etse, gerek yeni gerek eski, her kim onda kadi bulunursa šehadeti makbul ola« (N. Beldiceanu, *Les actes*..., II, 359). Tu očigledno nešto nedostaje, a onako kako su Beldićanu i, po njemu, Rizaj shvatili i preveli, nema smisla, jer kadija treba da presuđuje, a ne da svjedoči.

U turskom prevodu uvijek stoji *ištolna*, što znači da je u srpskom rukopisu koji je služio kao podloga prevodu stajalo *štolna* (od *Stolle*, *Stollne*), stariji oblik, bliži originalu³¹. U oba rukopisa sa srpskim tekstom, u ćirilichkom rukopisu iz druge polovine XVI vijeka i u latiničkom prepisu iz 1638. godine, stoji *štona*.

Ima jedno mjesto u turskom prevodu koje, upoređeno sa srpskim tekstom jedne i druge varijante, izaziva priličnu pometnju. U obje srpske varijante tumačenje toga mjesta nailazi na dosta velike poteškoće. Riječ je o drugom članu u ćirilichkom rukopisu koji nosi naslov *Za uzbjenje šurfa*. On glasi:

»Koi se šurf koritcem izmekie, treti dññ tko sedne na šurf da je njegov, a na koem su stu cigne, ima roka 6 neděľ, a potom tko ga uzbie da e njegov, i kome e drago delove davati da dava.«

Radojčić je ono *stu cigne* razriješio ovako: »na koem su [mě]stu cigne«. U *Rečniku* tumači: »*cignia*, čl. 2, valjda znak, belega od latinskog *signum*«. Za svoje tumačenje navodi da u češkom srednjovjekovnom rudarstvu postoji izraz »*singnare singno crucis; die crutz uberstechen oder ubersetzen*«³². U latiničkom prepisu taj tekst koji priređuje teškoće napisan je ovako:

»A na koem su stucigne, ima rok 6 nedel posle ako dojde i uzbie, da e njegova.«

Po tome kao da postoji rudarski termin *stucigna*, ali nije poznato šta bi mogao značiti. Radojčićovo čitanje biće, ipak, tačno, ali tumačenje riječi *cigne* (u upotrebi je, izgleda, bila samo riječ u množini, plurale tantum) ne bi se moglo bez ikakvog pogovora primiti.

Na odgovarajućem mjestu u turskom prevodu stoji: »Ve şol kuyu ki hornasiyla topragin çikara«... (A ono okno koje svojom *hornom* izvlači zemlju...). *Horna* je poznat rudarski tehnički termin i znači: okruglo deblo, drveno vitlo za izvlačenje rude na kojem se nalaze ručice slične rogovima. Turski prevod je u svom saopštenju jasan: ako se zemlja malim koritom (*tekne*) izvlači, pa okno ostane napušteno, može drugi da ga »*uzbije*« poslije tri dana, a ako se vitlom (*horna*) izvlači, može tek ako šest sedmica stoji napušteno. Turski tekst objašnjava tačno o čemu je riječ. U »saskim zakonima« u defterima za Vučitrnski sandžak na tom mjestu stoji napisano خورنا *horna*³³ i razlikuje se od oblika u turskom prevodu starog srpskog rudarskog zakona, gdje je napisano هورن samo upotrebom drugih slova. U *kanun-i Sas I* u Sarajevskom kodeksu na tom mjestu je napisano حورد *horn*, pa se tumači kao طراب dolap, dok u *Kanun-i Sas II* stoji حورنا *horna*³⁴.

Zašto u turskom prevodu starog srpskog rudarskog zakona za Novo Brdo stoji na mjestu o kojem je riječ izraz *horna*, a zašto u kasnijim

³¹ Izraz *ištolna* se sretla u većini turskih tekstova. Tako je uvedeno i u »saske zakone« u defterima za vučitrnski sandžak iz XVI vijeka.

³² N. Radojčić, *Zakon*..., 88. — Naknadna napomena: Kasnije sam pomnim paleografskim proučavanjem utvrdio da je i u ćirilichkom rukopisu napisano *stucigně*, a ne - *stu cigně*.

³³ A. Anhegger, *Beiträge*..., *Nachtrag*, tabla I.

³⁴ F. Spaho, *Turski rudarski zakoni*, 147, 153.

prepisima na srpskom jeziku stoji na istom mjestu *cigne*, nisam u stanju da odgovorim.

Jedno mjesto u turskom prevodu starog srpskog rudarskog zakona za Novo Brdo, odredba 23 (odredba 32 po Beldićanu, odnosno po Rizaju), pomaže da se utvrdi da su dijelovi u kasnijim prepisima istog zakona na srpskom gdje se spominju turske aspre (akče) interpolacije kasnijih prepisivača. O tome sam napisao posebnu raspravu³⁵. U turskom prevodu starog novobrdskog rudarskog zakona o kojem govorimo nigdje se ne spominju akče. Ukoliko se na dva mjesta određuju sume novca, to je iskazano u *perperima*. Međutim, turski zakoni koji se odnose na Novo Brdo i koji u rukopisu prethode prevodu srpskog zakona, gdje god spominju iznose u novcu, iskazuju to u akčama³⁶.

Turski prevod starog srpskog zakona za rudnik Novo Brdo za kritičko procjenjivanje teksta ima najveću vrijednost kad se po sadržaju uporedi sa srpskim tekstovima istog zakona u rukopisu iz druge polovine XVI vijeka i u latiničkom prepisu iz 1638. godine. Takvo upoređenje daje rezultate koji su od bitne važnosti za procjenu odnosa između dvije varijante rudarskog zakona za Novo Brdo koje sadrže ta dva rukopisa.

Turski prevod, upoređen sa srpskim tekstom u ćiriličkom rukopisu, pokazuje ove razlike:

- 1) Nema odredaba za grad Novo Brdo; sadrži samo rudarski zakon.
- 2) Nema potvrde despota Stefana, datirane u rukopisu 29. januara 1412. godine (ali s indiktom 13).
- 3) Odredbe rudarskog zakona u turskom prevodu donekle se slažu sa ćiriličkim tekstom samo do člana 32 ćiriličkog teksta (prema Radojčićovoj podjeli), dalje se ne slažu; srpski tekst ima znatno više odredaba.
- 4) I ondje gdje se tekstovi, donekle, slažu, raspored materije nije potpuno isti, izvjesni članovi u ćiriličkom rukopisu ne nalaze se na odgovarajućem mjestu u turskom prevodu, nego su prebačeni na drugo mjesto.

I na kraju da ponovim ono što je ovdje rečeno. To samo potpunosti radi, jer te karakteristike prevoda ne govore o odnosu između dvije varijante. Prevod je u tome jednak prema obje varijante srpskog teksta. U prevodu je preambulum prepričan po turskom ukusu, pa je čak na dva mjesta prevodilac promijenio smisao; nešto odstupanja ima i u prenošenju zakonskog teksta, ali ne bitnih za procjenu o rasporedu materije.

Turski prevod, upoređen sa srpskim tekstom u latiničkom prepisu iz 1638. godine ima sličnosti u tome što ne sadrži, kao ni latinički prepis, ni odredbe zakona za grad Novo Brdo niti despotovu potvrdu od 1405. godine, ali se razlikuje po tome što nema osam posljednjih glava koje postoje u latiničkom prepisu. To bi moglo navesti na zaključak da je tih osam glava u prepis naknadno uneseno od strane prepisivača. Bio bi to

³⁵ Rasprava nosi naslov *Otkud turske aspre u odredbama zakona Novog Brda* (Spomenica posvećena akademiku J. Vukoviću, u ovoj knjizi prilog koji slijedi).

³⁶ Vidi: N. Beldiceanu, *Les actes...* II, 232-239, 243-245 (turski tekst u faksimilima 348-357).

dosta slobodan zaključak, jer je prevodilac na turski mogao skratiti tekst. To je vrlo vjerovatno, jer se turski prevod završava kaznenom odredbom, a u tome je prevodilac mogao naći motiv da završi. Međutim, do glave 28 latiničkog prepisa, odnosno do svog kraja, turski prepis se, po rasporedu grade, po redoslijedu članova, slaže sa latiničkim prepisom. Tekst u ćirilskom rukopisu — kao što je istaknuto — ima nešto drukčiji raspored grade, redoslijed odredaba.

Očigledno je u varijanti koju sadrži ćirilski rukopis izvršena preraspodjela zakonske materije. Ta preraspodjela nije bila velikog obima, ali je uočljiva. Odredba 6 u turskom prevodu (odredba 15 prema podjeli koju je načinio N. Beldićanu, a primio S. Rizaj), koja se u latiničkom prepisu nalazi u istom redoslijedu kao u turskom prevodu, u ćirilskom tekstu je prebačena znatno nazad, pod naslov *O zakonu štonskom i mer-nem polju* (član 42 prema Radojčićевой podjeli), očigledno u namjeri da se odredbe o »štolni«, »štoni«, grupišu. Iz istih razloga odredbe 33 i 34 turskog prevoda (odredbe 41 i 42 po Beldićanu, odnosno po Rizaju), koje odgovaraju glavama 25 i 26 latiničkog prepisa, prebačene su u ćirilskom tekstu pod naslov *O prëuzbienie štone* (čl. 44 i 45 po Radojčićевой podjeli). Latinički tekst pokazuje još i to da je njegova glava 35, koja spada u one glave kojih nema u turskom prevodu, u ćirilskom tekstu prebačena na drugo mjesto, čak na kraj zakonskog teksta, među odredbe zakona za grad Novo Brdo (čl. XXIII prema Radojčićевой podjeli). To je učinjeno, očigledno, da bi taj tekst došao pod naslov *O baštinah*.

Isti raspored zakonske materije u turskom prevodu iz druge polovine XV vijeka i u latiničkom prepisu iz 1638. godine pokazuje da su postojali ćirilski rukopisi koji su sadržavali verziju u kojoj materija nije sređena na način kako je sređena u verziji koju sadrži ćirilski rukopis iz druge polovine XVI vijeka. U vezi s tim treba istaći još nešto što dokazuje da je u varijanti koju sadrži ćirilski rukopis izvršeno sređivanje. Svaki član u ćirilskom tekstu ima naslov³⁷. U varijanti koja je sadržana u turskom prevodu i latiničkom prepisu većina odredaba, odnosno glava, nema naslova, u turskom prevodu ima svega dva naslova, a u latiničkom prepisu svega četiri (od toga su dvije zadnje glave koje ne postoje u turskom prevodu)³⁸.

To što je upoređenjem tekstova utvrđeno, pokazuje da postoje dvije varijante rudarskog zakona za Novo Brdo, obje potvrđene od strane despota Stefana: jedna, koja ne sadrži odredbe gradskog zakona ni potvrdu despota Stefana, čija je zakonska materija manje sređena po naslovima, i druga, koja sadrži odredbe gradskog zakona i potvrdu despota Stefana, a ima i popunjeniji i po naslovima sređeniji tekst.

³⁷ U Radojčićевой podjeli četiri člana nemaju naslov (str. 42 i 56), ali je to Radojčić podijelio kako je on shvatio sadržaj. Te odredbe, međutim, prilikom kodifikacijom su došle pod naslov koji im prethodi, one su i sadržajno povezane sa tim naslovima koji im prethode.

³⁸ Nije bez interesa činjenica da tamo gdje je u turskom prevodu prvi naslov u latiničkom prepisu započinje podjela na glave (dotle latinički prepis nema podjelu na glave, nego se poslije preambulum zakonski tekst nastavlja bez ikakve oznake). Gdje je, pak, u turskom prevodu drugi naslov, ondje je i u latiničkom prepisu naslov.

Time se potvrđuje ono što se dâ zaključiti iz upoređenja teksta preambuluma na početku i despotove potvrde na kraju *Zakonâ Novoga Brda* u ćirilickom rukopisu. Preambulum govori o jednom pravnom aktu, izvršenom ranije, 1402. ili 1403. godine, a despotova potvrda o drugom pravnom aktu, izvršenom 29. januara 1405 (tj. indikta 13). Preambulum govori o postupku pri despotovoj potvrdi »zakona o rupah«, koji Novobrdani imaju od ranijih vladara, potvrdi uz sudjelovanje porote od 24 zakletnika, a despotova potvrda na kraju ništa ne govori o tom postupku iz preambuluma, već govori o kodifikaciji ranijih »zakonâ Novoga Brda«, kodifikaciji u koju je — kao što to pokazuje sam tekst — ušao kao njen najveći dio novobrdski »zakon o rupah« sa svojim ranijim preambulomom, ali je pri tome izvršena i u rudarskom zakonu dopuna i preraspodjela materije.

Turski tekst, upoređen sa ćiriličkim rukopisom i latiničkim prepisom, utvrđuje zaključak da varijanta novobrdskog rudarskog zakona, potvrđenog od strane despota Stefana, koja je sadržana u latiničkom prepisu iz 1638. godine, potiče od teksta novobrdskog »zakona o rupah«, bar što se tiče rasporeda građe i osnovne sadržine odredaba, onakvog kakav je potvrdio despot Stefan krajem 1402. ili u prvoj četvrtini 1403. godine³⁹. Pri tome treba isključiti kasnije interpolacije prepisivača u oba srpska teksta⁴⁰.

Srpski prepisi novobrdskog rudarskog zakona, samom svojom pojavom, svojim odlikama, pokazuju da je za unutrašnje cehovske odnose rudara u Novom Brdu za vrijeme turske vlasti u XV, XVI i XVII vijeku važio rudarski zakon potvrđen od despota Stefana Lazarevića. Turski prevod iz XV vijeka pokazuje da je to bila ona njegova varijanta koja potiče od teksta koji nije sadržavao izmjene i dopune izvršene kodifikacijom. Međutim, prepisivač iz druge polovine XVI vijeka od koga nam je ostao ćirilčki primjerak, kad je preuzeo zadatak da prepíše tekst zakona, oteo je zaboravu drugu varijantu, koja je sadržavala kodifikaciju. Taj tekst je služio njemu kao podloga, i to ili kao original ili kao rukopis vrlo blizak originalu⁴¹. Ali prepisivač iz druge polovine XVI vijeka nije prepisao taj tekst iz pijeteta, nego u praktične svrhe, iako je stari rukopis oteo zaboravu iz pijeteta. Stoga se kod njega vidi namjera da osavremeni tekst, čak ponegdje glosom ili upotrebom turskog izraza umjesto starog, da svojim savremenici učini razumljivim poneki stari izraz⁴².

43

³⁹ Jasno je da turski prevod ne potvrđuje to i za osam posljednjih glava latiničkog prepisa, kojih nema u turskom prevodu. Ali to — kao što je istaknuto ranije — ne mora značiti da su tih osam glava dodaci kasnijih prepisivača.

⁴⁰ Mislim da se može smatrati utvrđenim da su dijelovi gdje se spominju turske aspre dodaci ili modifikacije kasnijih prepisivača.

41 Nije moguće da je čitav niz prepisivača oponašao original u pisanju. Ugladanje na original u ćiriličkom rukopisu je vrlo uočljivo.

⁴² U čl. 38 (str. 47 u Radojčićevom izdanju) tumači se savremeniciima šta znači izraz *pritorp* (epitrop), pa kaže: »sirč vekil«. Turskim terminom tumači tu staru riječ. U čl. 40 (str. 48) prepisivač je zamijenio riječ *spenza* (što potvrđuje latinički prepis) turskim izrazom *harčb*.

43 Izostavljen je tekst u kojem kažem da se prepisivač iz XVI vijeka morao poslužiti i rukopisom koji je sadržavao samo rudarski zakon.

Ako turski prevod srpskog novobrdskog rudarskog zakona iz druge polovine XV vijeka i srpski prepisi istog zakona iz druge polovine XVI vijeka, odnosno iz 1638. godine, dokazuju samim svojim postojanjem da je u to vrijeme za unutrašnju upotrebu rudara u Novom Brdu vrijedio zakon potvrđen od despota Stefana Lazarevića, upoređenje sa tekstovima *Kanun-i Sas* u vučitrnskim defterima iz XVI vijeka ne bi potvrdilo da su Turci u svoje zvanične knjige unijeli prevod toga zakona. Da li su u njih unijeli modifikovan tekst starog srpskog zakona ili su »saske zakone« u knjige za sandžak Vučitrn jednostavno unijeli kao zatečeni običaj, bez obzira na staro srpsko zakonodavstvo, o tome drugi put, kad budem raspravljao o »saskim zakonima« u defterima za vučitrnski sandžak.

OTKUD TURSKE ASPRE U ODREDBAMA ZAKONA NOVOG BRDA

Zakoni Novog Brda, odnosno njihova kodifikacija, sačuvani su u jednom rukopisu iz druge polovine XVI vijeka. Taj rukopis je sada u vlasništvu Srpske akademije. Objavio ga je N. Radojčić kao rudarski zakon despota Stefana Lazarevića¹. Rudarski zakon za Novo Brdo čini veći dio kodifikacije zakonâ Novog Brda. To je zapravo vrlo stari zakon (ima indicija da je postojao i prije cara Dušana), koji je despot Stefan potvrdio krajem 1402. ili u prvoj četvrti 1403. godine. Kodifikacija zakonâ Novog Brda je napravljena kasnije na taj način što je uzet taj od despota Stefana potvrđeni zakon za rudnik Novo Brdo, pa mu je dodat zakon za grad Novo Brdo, koji potiče iz vremena cara Dušana. Rudarski zakon za Novo Brdo, ranije potvrđen, ušao je u kodifikovane zakone Novog Brda sa svojim preambulumom pa je taj preambulum i početni tekst zakonâ Novog Brda².

Postoji još jedan rukopis rudarskog zakona za Novo Brdo, prepis latinicom iz 1638. godine, načinjen u Ciprovu. Taj rukopis se čuva u Gradskoj biblioteci u Splitu (br. 236). On sadrži samo rudarski zakon potvrđen od despota Stefana, a ne sadrži gradski zakon za Novo Brdo. Pored toga postoji i jedan turski prevod toga zakona, a potiče iz druge polovine XV vijeka. On takođe sadrži samo rudarski zakon za Novo Brdo. Taj turski prevod se nalazi u jednom rukopisu koji sadrži vrlo bogatu zbirku turskih zakonskih spomenika, a čuva se u Nacionalnoj biblioteci u Parizu. Tekst je objavio N. Beldiceanu u drugoj knjizi sultanskih akata iz rukopisa Pariske biblioteke. Tu su objavljeni i faksimili iz toga rukopisa³. U svojoj studiji o rudarstvu na Kosovu i susjednim krajevi-

¹ Nikola Radojčić: *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića*, Beograd 1962.

² Vidi prilog: *Kada i kako su nastali despota Stefana zakoni za Novo Brdo*, kao i prilog *O datiranju spomenika* u ovoj knjizi.

³ N. Beldiceanu: *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris II*, Paris-La Haye 1964, 245-254 (francuski prevod), 356-363 (turski tekst u faksimilu).

ma od XV do XVII vijeka S. Rizaj je objavio prevod toga prevoda i priložio faksimile, upotrijebivši fotokopije koje sam ja načinio u Parizu⁴. Taj turski prevod, po našim današnjim shvatanjima, nije prevod u pravom smislu, nego prerada. To se naročito odnosi na prevod preambuluma⁵. Prevodilac je i u zakonskom tekstu ponegdje odstupio od originala, jer na nekim mjestima nije mogao tačno razumjeti tekst. Ali, ipak, i takav prevod ima značajne vrijednosti za kritiku teksta, naročito kad je u pitanju raspored materije u dva postojeća srpska teksta rudarskog zakona za Novo Brdo. Po rasporedu materije i po sadržaju članova, turski prevod odgovara latiničkom prepisu iz 1638. godine, osim osam posljednjih članova u latiničkom prepisu, kojih u turskom prevodu nema. Upravo turski prevod pokazuje jasno da latinički prepis rudarskog zakona za Novo Brdo, načinjen 1638. godine, potiče od rukopisa koji je sadržavao zakon sa rasporedom materije i redoslijedom članova onako kako je zakon podnesen na potvrdu Stefanu Lazareviću.

Ćirilčki rukopis koji sadrži kodifikaciju zakonâ Novog Brda ne razlikuje se od latiničkog prepisa i turskog prevoda samo po tome što je rudarskom zakonu za Novo Brdo dodat zakon za grad Novo Brdo nego i po tome što je prilikom kodifikacije načinjena izvjesna preraspodjela materije. Tako, odredba 6 u turskom prevodu (odredba 15 po podjeli S. Rizaja), odnosno odgovarajući tekst u latiničkom prepisu, koji se nalazi u onom dijelu zakonskog teksta na početku koji nije podijeljen na glave, u ćirilčkoj verziji prebačena je pod naslov »O zakonu štonskom i mernem polju« (čl. 42 po Radojčićevoj podjeli) sa namjerom da se odredbe o »štioni« (Stollen) grupišu. Iz istih razloga su glave 25 i 26 latiničkog prepisa, odnosno odredbe 33 i 34 turskog prevoda (odredbe 41 i 42 po podjeli S. Rizaja), prebačene pod naslov »O prëuzbienie štone« u ćirilčkoj verziji (čl. 44 i 45 po Radojčićevoj podjeli). Najveći zahvat u preraspodjeli materije prilikom kodifikacije u ćirilčkoj verziji predstavlja njen posljednji član (čl. XXIII po Radojčićevoj podjeli), koji je došao u odredbe za grad Novo Brdo, iako potiče iz rudarskog zakona i po sadržini njemu odgovara. U latiničkom prepisu taj član odgovara prvoj polovini glave 35 (u turskom prevodu nema završnih glava latiničkog prepisa). Ista odredba postoji i u Saskom zakonu koji je izdao Spaho, što je i Radojčić napomenuo⁶ a da nije postavio pitanje otkud ta odredba u ćirilčkom rukopisu među odredbama gradskog zakona, gdje ne spada. Međutim, taj član je očigledno tu prebačen prilikom kodifikacije da bi došao pod naslov »O baštinah«.

⁴ S. Rizaj: *Rudarstvo Kosova i susednih krajeva od XV do XVII veka*, Priština 1968, 209-214 (prevod), 274-277.

⁵ Najveće odstupanje turskog prevodioca u saopštavanju preambuluma jeste to što nije htio prevesti dio u kojem despot Stefan kaže da je oslobodio svoju zemlju od turske vlasti. Zbog toga ispada, po turskom prevodu, da je despot došao u Novo Brdo kad je dobio od Bajezida na upravu rudnik Novo Brdo poslije bitke na Kosovu. Stoga je Beldićanu mislio da je despot potvrdio zakon negdje poslije 1391. godine, što bi značilo da je kac despot potvrdio zakon u vrijeme kad još nije bio despot. Inače je turski prevodilac preradio tekst preambuluma, pa je napravio govor iz prvog u treće lice i izostavio titule despota Stefana, kao što je i skratio tekst, a na jednom ga mjestu nije shvatio.

⁶ Radojčić: *Zakon...* 56 (prim. 52).

Iz rečenoga proizilazi da je postojao poseban ćirilski rukopis koji je sadržavao samo rudarski zakon za Novo Brdo u varijanti koja nije pretrpjela izmjene naćinjene prilikom kodifikacije. Takav jedan rukopis je poslužio kao podloga turskom prevodiocu iz druge polovine XV vijeka. Taj rukopis nije još imao izmjena i dopuna nastalih u toku turske vladavine, kao što je imao kasnije ćirilski rukopis istog zakona i one njegove verzije s koje je saćinjen latinski prepis iz 1638. godine. Rukopis koji je poslužio turskom prevodiocu iz druge polovine XV vijeka očigledno je poticao iz vremena sprske vlasti, pa je imao starije oblike saskih rudarskih termina⁷. Ćinjenica da je ta verzija rano prevedena na turski, već u drugoj polovini XV vijeka, mora se uzeti u obzir kad se postavlja pitanje šta su Turci preuzeli kao saski rudarski zakon. Kad je rijeć o Novom Brdu, moraju se, u tom pogledu, još proućiti drugi spomenici, a naroćito Kanun-i Sas u defterima za vućitrnski sandžak (izd. R. Anhegger)⁸ i Kanun-i Sas I i II u Sarajevskom kodeksu kanun-nama (izd. F. Spaho)⁹. Međutim, kad se postavlja pitanje koji je srpski tekst namijenjen za rudare Novog Brda pod turskom vlašću bio priznat, onda turski prevod iz druge polovine XV vijeka pokazuje da je do vremena kada je prepisan sadašnji ćirilski rukopis u drugoj polovini XVI vijeka to bila varijanta koja je sadržavala novobrdski rudarski zakon u njegovom obliku koji nije modifikovan kodifikacijom, a ne varijanta koja je sadržavala kodifikovan tekst. Međutim, latinski prepis iz 1638. godine, kojem je ta verzija slućila kao podloga, pokazuje da je taj tekst za vrijeme važnosti pod turskom vlašću nešto mijenjan, osavremenjavan i dopunjavan.

Ćirilski rukopis iz druge polovine XVI vijeka, koji sadrži kodifikaciju zakonâ Novog Brda, očigledno je za podlogu imao original ili bar rukopis koji je neposredno prepisan s originala. Po naćinu pisanja, ćak i po upotrebi vrste pisma, po rasporedu materije, odnosno po redoslijedu zakonskih ćlanova, vidi se da je prepisivać iz druge polovine XVI vijeka slijedio, pa ćak i oponašao, original kodifikacije zakonâ Novog Brda.

Ali prepisivać iz druge polovine XVI vijeka očigledno nije svoj posao uradio iz pijeteta, iako je stari rukopis izvukao iz zaborava i oponašao ga iz pijeteta. On je svoje djelo napravio za praktićne svrhe. Stoga je prepisivać unio sa rukopisa koji mu je slućio kao podloga i naknadne bilješke da stari tekst ponegdje osavremeni¹⁰.

⁷ Tako se, na primjer, u turskom prevodu ćita termin iştolna, što znaći da je u originalu bilo ştolna (Stolle, Stollen), dok se i u ćirilskom rukopisu iz druge polovine XVI vijeka i u latinsćkom prepisu iz 1638. g. taj termin piše u obliku ştona.

⁸ R. Anhegger: *Beiträge zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich, I Europäische Türkei, Nachtrag*, Zürich — New York, 1945. — Prema Anheggeru, tekst je navodno iz jednog hüķüm deftera iz 932 (1525/6), ali se iz priloženog faksimila vidi da je to tekst iz kanun-name Vućitrnskog deftera iz iste godine.

⁹ Spaho: *Turski rudarski zakoni*, Glasnik Zem. muzeja 1913, sv. 1, 147-149, sv. 2, 152-162 (turski tekst) i 172-194 (prevod).

¹⁰ I ovdje sam izostavio svoju raniju pomisao da je prepisivać iz XVI vijeka unosio glose i interpolacije na svoju ruku. To su kasnije dopune u samom rukopisu koji mu je slućio kao podloga, svakako većinom na margini.

U ćirilčki rukopis, u rudarski dio zakonâ Novog Brda, prepisivač je unio i neke turske izraze.

Jedan od tih slučajeva moram navesti u cijelosti. To je član koji nosi naslov »O krive prodaje i o umrti« (čl. 38 po Radojčićevoj podjeli) i koji glasi:

»Ako li tko djelovê proda nekom krivinom ili otumrêtni ostanu, ili čineki¹¹ pritopê, sirêč vekil, ili po nekoe nevolje pusti ostali, ili po nekoem utvoru, ter hi bude proda po nepravde i drugy ihê budê kupia po pravdê s knjigomê sudiinomê a potolê izlezu dêtca ili sêrodici čiino sutê djelovy, da mu odgovori ony koi e prodal krivinom, a tko e po pravdê kupia da hi ima kako svê svoju baštinu, ere ako ot nih ne bi bylo, ne bi se ot nih nikto javia i onaî bi izgubia cênu što e da za nih, ere i carê ne uzymlje da se ne rabota krome što e zakonom.«

Da je ono »sirêč vekil« kasnija interpolacija, odnosno glosa, to je jasno samo po sebi. I, zaista, u glavi 32 u latiničkom prepisu, koja odgovara ovom članu u ćirilčkom rukopisu, pored riječi epitrop (latinički tekst prenosi riječ u izvornom obliku) nema te glose. Tom glosom se htjelo savremeniciima objasniti šta znači za njih već nepoznata riječ koja potiče iz rukopisa iz prve polovine XV vijeka. Treba još dodati da je tekst na kraju člana — a slično se završava i glava 32 u latiničkom prepisu — kasnija interpolacija, dodatak iz vremena turske vlasti.

U članu koji nosi naslov »O mere urbarara kude hokje« u ćirilčkom rukopisu (čl. 40 po Radojčićevoj podjeli) za trošak stoji turska riječ harç. Na odgovarajućem mjestu u latiničkom prepisu stoji riječ spenza.

U nekim članovima rudarskog zakona, kako u ćirilčkom rukopisu tako i u latiničkom prepisu, spominju se aspre. Radojčić je bio mišljenja da su već u vrijeme kada je despot Stefan potvrđivao rudarski zakon u Srbiji turske aspre (akče) bile toliko u opticaju da su ušle u tekst rudarskog zakona (vidi »Rečnik« pod aspra). To bi zaista bilo čudnovato ne zato što u to vrijeme akče nisu mogle biti u velikom opticaju u Srbiji, nego zato što je despot Stefan potvrdio stari zakon. Teško je pretpostaviti da je prilikom potvrde od starog teksta toliko odstupano da se bez ikakve stvarne potrebe unosi jedna novina.

Treba izbliže pogledati ta dva mjesta gdje se spominju aspre u ćirilčkom rukopisu. Član pod naslovom »O šaibnahъ zakon« (čl. 22 po Radojčićevoj podjeli) glasi:

»Rupa koa ne može sve svoje rabote opraljati svom šaibnomъ i poište da inomъ šaibnomъ poteže i sebê dobro da učini i onaî rupa ne ushokje, sila oi ne može byti krome zakoneh raboteh, vêtra ili drugeh rabotahъ zakonitehъ, ili da se š nom ugagja ili da oi da aspri ili ot djelova, a silom oi ne vol'ne ništo učiniti.«

Odgovarajuća glava 17 latiničkog prepisa glasi slično, razlike su neznatne. Odgovarajuća odredba u turskom prevodu rudarskog zakona za Novo Brdo, koji je načinjen u drugoj polovini XV vijeka, glasi:

¹¹ Radojčić je tu dao tekst ovako: »ili čine (ne'kii pritopê.« U primjedbi je, međutim, rekao da se može čitati kao što je pročitano gore (particip prezenta).

»Ve dahi bir kuyu ki kendü masalihini kendü şaybnasından kadir olmasa, onun için cebr olmiya, meger ki kanun ile olan yel için ve gayriçün, ve yahod onun [la] sulh ede ve yahod ücret vere ve yahod hisse vere. Ve illâ cebr etmek yoktur«¹².

»I takođe, ako jedno okno nije sposobno da svoje radove obavlja preko svoje šajbne, da zbog toga nije sile osim za zakonom predviđeno provetravanje i ostalo. pa neka s njim načini pogodbu ili neka da najamninu ili neka da dio. Samo ne smije biti sile.«

Kao što se vidi, na mjestu gdje u srpskim tekstovima iz XVI i XVII vijeka stoji aspre, u turskom prevodu iz druge polovine XV vijeka stoji ücret (najamnina, novčana kompenzacija). Nigdje u turskom prevodu rudarskog zakona za Novo Brdo nisu spomenute akće (aspre). U njemu su sve sume novca određene u perperima. Tu treba još na nešto ukazati. Na svim mjestima u srpskim tekstovima, osim u drugoj polovini posljednje odredbe u latiničkom prepisu, izraz aspre označava novac uopšte, ne određenu količinu novca. Nije moguće da se već u vrijeme kada je potvrđen novobrdski rudarski zakon u Srbiji za novac uopšte upotrebljava izraz aspre, i to u spomeniku koji je za podlogu imao vrlo stari srpski tekst. To se moglo dogoditi znatno kasnije, poslije dužeg trajanja turske vlasti.

U ćirilskom rukopisu drugi put se spominju aspre u članu koji nosi naslov »Zakon o tvrđde prodade« (čl. 37 po Radojčičevoj podjeli). Taj član glasi:

»Ako li prodade drugom gvarku dělövě i uzme knigu ot sudie měšta i u tetragъ urbararsky zapiše i dinare si plati, to e tvrđdo. Ako li bi kniga sudiina izgygnula, a svedožba koa zna da e verovana. Ako li bi onai kup'cъ vekju polovinu platia, a za drugu učinia rok i ne plati na rokъ, a ruda se e našla, vol'nъ se e potvoritъ onъi kup'cъ na ovъi načinъ: dal ti sъmъ brate mъnju polovinu aspri da ti su aspri i baština na č'st, tomu e takoi zakon.«

Glava 31 u latiničkom prepisu, koja odgovara tome članu, glasi:

»Zakon za prodaju ot delov. Ako proda gvark gvarku delove ili drugomu tomu človeku i uzme knigu ot sudie, koi e u mestu, i u tetrag urbararov zapiše, i svedožba se postavi, i dinare plati sve na celo, toj se vekje ne može raskinut. Ako bi naš (!) zlato i srebro na niey ili pakly ništa, ako li bi izginula kniga vlastnička, da se nanie a svedočba koa zna da e verovana. Ako li bi onay kup'c platia vekju polovinu aspri, a za drugo učinio rok, i ne platio do roka, a ruda se našla, da mu doplati, da mu e baština slobodna. Ako li bi m'nju polovinu platia, i ruda se nagie, voln se potvoriti tko e proda, er pak ako se bi ništa ne našlo voln se i ovi kup'c potvoriti a na ov'i način: da ti sam m'nju polovinu aspri, da ti su na č'st i baština da ti e na č'st. Tomu na takoj zakon.«

Kao što se vidi, latinički tekst je opširniji i bolje se razumije. Ali ovi tekstovi nisu ovdje navedeni zbog toga, nego da se razjasni otkud u tim tekstovima izraz apra. Obje varijante za novac u prvoj polovini teksta imaju izraz dinari, a u drugoj polovini aspre. To pokazuje da su prve dvije rečenice autentičan tekst starog zakona, a da je ostali tekst doda-

¹² Ispravio sam termin šaybna, koji je u rukopisu napisan šabina.

tak iz turskog vremena. Pri tome je prepisivač iz druge polovine XVI vijeka pri prepisivanju preskočio dio teksta, pa je stoga u tom dijelu nerazumljiv.

U ćiriličkom rukopisu nema više mjesta gdje bi bile spomenute aspre. Međutim, u latiničkom prepisu iz 1638. godine u dva posljednja člana spominju se aspre.

U pretposljednjem članu, koji nosi naslov »Kolom zakon«, a čini glavu 35, opet pri kraju spominju se aspre. Odgovarajući zakonski član u ćiriličkom rukopisu (čl. XXIII po Radojčićевой podjeli) nema proširenja teksta koje se nalazi u latiničkom prepisu i u kojem su spomenute aspre, i to u značenju novac uopšte. Činjenica da tog teksta nema u ćiriličkom rukopisu i da se aspre spominju pri kraju u značenju novac uopšte navodi opet na zaključak da je tekst koji ne postoji u ćiriličkom rukopisu kasniji dodatak u latiničkom rukopisu, a ne tekst iz starog zakona.

Posljednji član u latiničkom tekstu, koji nosi naslov »Zakon urbararom«, spominje aspre, i to za razliku od ostalih članova tu nije riječ o novcu uopšte, nego se tim članom određuju nagrade urbararu i hutmanu za izvršene poslove koji su im povjereni, pa su navedene u određenom iznosu. U tekstu toga člana u latiničkom prepisu u prvoj većoj polovini se kao oznaka za novac pominju dinari, kao što stoji i u odgovarajućim članovima u ćiriličkom rukopisu (čl. 40 i 41 po Radojčićевой podjeli), a u drugoj manjoj polovini teksta aspre. Toga dijela teksta nema u ćiriličkom rukopisu. To pokazuje da je tekst u drugoj polovini toga člana u latiničkom prepisu kasniji dodatak.

Iz rečenog je jasno da spomeni turskih aspri u rukopisima rudarskog zakona za Novo Brdo ne potiču iz autentičnog teksta zakona, već da su to kasnije modifikacije teksta, odnosno dodaci iz turskog vremena.

RAZJAŠNJENJA

Prije više od jednog desetljeća objavio sam raspravu koja nosi isti naslov kao i ova knjiga (Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XX, Sarajevo 1974), postavljajući pitanje kada i kako su nastali Zakoni Novog Brda, kodifikacija njihova koju je potvrdio despot Stefan Lazarević. Njome sam uglavnom, po mome mišljenju, riješio pitanje kako je nastala kodifikacija u koju je ušao ranije od despota Stefana krajem 1402. ili u prvoj četvrtini 1403. potvrđeni stari rudarski zakon za Novo Brdo i statut grada Novog Brda, koji potiče — kako analiza pokazuje — iz vremena cara Stefana Dušana, a potvrđen je od despota tek prilikom potvrde kodifikacije. Sada, pri preispitivanju tih mojih prvih rezultata istraživanja, svoja gledišta o tome kako je nastala kodifikacija Zakona Novog Brda u osnovi nisam prisiljen da mijenjam. Ali, kada je riječ o tome kada je nastala kodifikacija, ranija moja gledišta morala su biti revidirana. Analiza teksta rukopisa iz XVI vijeka, u kojem je, pored svih mogućih i nemogućih kvarenja teksta, sadržan autentični tekst Zakona Novog Brda, i analiza promjena istorijske situacije u vrijeme vladavine despota Stefana pokazuju da je kodifikacija potvrđena 29. januara 1405. godine, a ne 1412. godine, kako stoji u očuvanom rukopisu iz XVI vijeka, odnosno da je indikt 13 (godina 1405) tačan, a godina 6920 (1412) prenijeta u očuvani rukopis netačna¹.

Ostalo je, ipak, da se mnogo toga razjasni.

Ukazao sam i u raspravi kojom sam započeo svoja istraživanja i u prilogu o datiranju spomenika da je izdanje rukopisa koji sadrži kodifikaciju Zakona Novog Brda, izdanje što ga je priredio Nikola Radojčić pod naslovom *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića*, veoma nekritično. Ne samo zato što je stavljeno pod naslov koji sadržini ne odgovara već i zato što za kritičko izdanje dijela koji sadrži rudarski zakon nisu iskorišćeni turski prevod rudarskog zakona za Novo Brdo despota Stefana, načinjen u drugoj polovini XV vijeka, i latinički rukopis

¹ iz dosadašnjeg teksta u ovoj knjizi čitalac je obaviješten kako se problem postavlja.

istog zakona, sačinjen 1638. godine. Pa čak i kao izdanje samog postojećeg rukopisa u recenziji i interpretaciji teksta ono je nekritičko.

To ne znači da nipodaštavam Radojčićovo izdanje. S eruditske strane, kako filološke tako i po upotrebi literature, ono predstavlja veliki doprinos našoj nauci, ali kao izdanje historijskog dokumenta, podliježe vrlo ozbiljnim kritičkim primjedbama.

Čak se dogodilo da se izdavač ne zapita kako je moguće da u rukopisu stoji naslov koji despota Stefana naziva »blagočestivim i hristoljubivim među carevima«. Još gore je što izdavač olako prelazi preko pitanja otkuda nad sankcijom despota Stefana naslov »Predislovije cara Stefana«. Nemoguće je da despot Stefan Lazarević u zvaničnoj sankciji zakona sebe naziva carem! Takođe je nemoguće da nad sankcijom zakona, koja je, sasvim prirodno, na kraju, stoji naslov »predislovije«.

U zakonskom tekstu nigdje nije upotrijebljen izraz *car*, osim na jednom mjestu. To je član 38 rudarskog zakona po Radojčićovoj podjeli. U tom članu, međutim, postoji glosa koja se poslužila turskom riječi *vekil* da bi se već nepoznata riječ *prito*p (zapravo *epitrop*) razjasnila savremenici. Prepisivač je, najvjerovatnije, unio glosu koja je bila na margini originala. Na kraju tog člana stoji riječ *car*. To je, međutim, jedan od kasnijih dodataka iz vremena turske vlasti (opet ih je prepisivač imao, najvjerovatnije, pred sobom na margini originala), kojih ima više na kraju rudarskog zakona za Novo Brdo u rukopisu Zakona Novog Brda iz druge polovine XVI vijeka i u latiničkom rukopisu rudarskog zakona za Novo Brdo iz prve polovine XVII vijeka². Car je tu, u stvari, sultan.

Ima više od jednog desetljeća kako je pokojni Ivan Božić, moj drug i prijatelj, napisao kritički osvrt na moju naprijed navedenu raspravu u Istorijskom glasniku (br. 1-2/1976, str. 171-175). Božić zapravo dopušta mogućnost da je tako bilo kao što tvrdim, ali smatra da neke stvari treba raspraviti, pa u tom smislu stavlja neke primjedbe.

Božić mi pripisuje da spomenikom posmatram kao povelju i da se pri tom služim diplomatskom terminologijom francuske istorijske škole. Bolje bi bilo — kaže on — da se služim njemačkom terminologijom, koja je kod nas uobičajena. Što se mene tiče nikad nisam znao, niti sada poznajem, francusku diplomatsku terminologiju. Znam samo njemačku, odnosno latinske termine kojima se ona služi. To se može vidjeti iz svih mojih radova gdje sam imao prilike da nešto kažem u pogledu diplomatske terminologije.

Ni čitav tekst u spomenutom svom radu ne posmatram kao povelju niti je u pitanju francuska diplomatska terminologija. Objavljeni tekst je zapravo ispravka moga neobjavljenog zeničkog referata i njime ispravljam svoju raniju, na brzinu stvorenu zabludu, kada sam želio da preambulum dovedem u sklad sa sankcijom. Ne služim se u ovom radu nikakvom »diplomatskom terminologijom«, to mi nije padalo na pamet. Izraz preambula (preambulum) kod zakonskih akata je i danas uobičajena terminologija. Sankcija, u prvom redu, znači: vladareva (ili drugog šefa države) potvrda zakona. Tek drugo značenje te riječi jeste kazna koja očekuje prekršitelja odredaba. Kao što će se kasnije vidjeti, ta ter-

² Vidi moju raspravu *Otkud turske aspre u odredbama Zakona Novog Brda*.

minologija se slaže s izrazima za to koji se nalaze u spomeniku o kojem je riječ.

Centralna tačka je pitanje kad su Novobrdani podnijeli molbu despotu Stefanu da im potvrdi stari rudarski zakon.

Ne mogu da shvatim kako je Božić loše razumio tekst preambula. Kako je mogao shvatiti da despot u njemu tobože kaže da je ugovorom o vazalstvu prema Bajezidu smatrao da je oslobodio svoje otačastvo. Pa još ističe da je despot u kontradikciji sa svojim biografom Konstatinom Filozofom, koji kaže za ugovor o vazalstvu »i ot tole poražena bist srbskaja strana«.

Nije tačno da se despot u tom tekstu ne slaže sa svojim biografom. On kaže da je pošao Bajezidu, koji je »ovladao« (na tom mjestu prevod B. Markovićeve »vladao« nije sasvim precizan) »istočnom i zapadnom stranom«, što će reći i njegovom zemljom.

Tekst u preambulumu je vrlo jasan. Despot Stefan ne kaže da je uz pomoć patrijarha Spiridona i svoje matere knjegine Milice oslobodio zemlju i gradove svoga otačastva, nego »pomoću božijom i prečiste bogomateri i svetoga Simeona i Save i svetopočivšega mi roditelja *molitvama*«. To će reći čudom, što je zaista bila i za despota i za Novobrdane bitka kod Ankare (1402).

Prilikom jezičke recenzije teksta mora se pažljivo gledati »šta je pisac htio da kaže«, kako se to obično veli. Ali istoričar pri recenziji teksta mora naročito paziti šta onaj ko piše nije htio da kaže, odnosno da kaže na pola usta. To ovdje nije diplomatski tekst, to je diplomatski tekst!

Navodim tekst po prevodu Biljane Marković (Spomenik SANU CXXVI, Beograd 1985, 13-23). Ne samo sa željom da ono što hoću da kažem bude razumljivije već i zato što je Nikola Radojčić objavio tekst na način pogodan za loše razumijevanje. Objavio je tekst u štampanoj crkvenoj cirilici, što mu se ne može prebaciti, mada je nepotrebno, i unosi interpunkciju istu kakva je u rukopisu. Ovo drugo ne smije biti u publikaciji teksta koji je namijenjen za upotrebu istoričara. To je vrlo zastarjeli filološki postupak u objavljivanju istorijskih izvora. Biljana Marković, razumije se, unosi našu interpunkciju. Na tom mjestu nije izvršila istorijsku i stvarnu jezičku recenziju i interpretaciju teksta. Pred sobom ima tako objavljen tekst da mora postupiti kao da radi s originalnog teksta (ona ga ima u odličnim fotokopijama). Nije u tekstu odvojila dvije rečenice onako kako treba, a riječ je o dva događaja koja su se dogodila u popriličnom razmaku vremena. Trebalo je da ih rastavi u svom prevodu tačkom ili bar tačkom i zarezmom, kao što je učinila nešto ranije u svim prevodu u sličnom slučaju.

Ako Radojčićovo izdanje u tom pogledu nekako još možemo trpjeti, B. Marković to nije smjela učiniti.

Nešto da spomenem iz svoje uže stručnosti. Počeli su kod nas da se objavljuju neobjavljeni turski spomenici u prevodu a da prije toga nije izvršena istorijska i stvarna jezička recenzija i interpretacija teksta. Sa rukopisa pravo u pisaću mašinu! Mogu navesti primjere štetnosti takvog postupka koji su vrlo grubi i koji pogrešno obavještavaju.

Tekst je u našem spomeniku jasan i nema nikakvog razloga za njegovo pogrešno razumijevanje. U preambulumu se prvo priča kako je »poraboštena srbskaja strana« — da se izrazim jezikom Konstantina Filozofa — po savjetu patrijarha Spiridona i knjeginje Milice. Božić od spomena patrijarha Spiridona na tom mjestu pravi veliko pitanje, a on je u tekst ušao, u neku ruku, kao Pilat u Vjeruju (*Credo*). Zatim se priča kako je despot Stefan molitvama, odnosno čudom, oslobodio zemlju i vratio se u nju kao *despot*, odnosno kao slobodan vladar.

Prirodno je bilo što je, prispjevši u svoj grad Novo Brdo, poslije sviju događaja za vrijeme boravka u Carigradu i na putu, sazvao sabor u Novom Brdu, posavjetovao se sa vlastelom. Prirodno je bilo što su to Novobrdani iskoristili da podnesu na potvrdu svoj stari rudarski zakon. Drugo se nije moglo ni očekivati od stanovnika najnaprednijeg grada u tadašnjoj Srbiji. I za despota i za Novobrdane despot Stefan je tek sjeo na prijesto slobodne zemlje. I njima se žurilo da iskoriste priliku, a i despot je bio u prilici da potpiše svoj prvi zakonski akt kao slobodan vladar. Inače šta su Turci smatrali čije je vlasništvo rudnik Novo Brdo za vrijeme despotova vazalstva, vidi se iz turskog prevoda rudarskog zakona za Novo Brdo iz druge polovine XV vijeka, odnosno iz prerade njegovog preambuluma³.

Sada znamo da je porota od 24 zakletnika bila sastavljena od većine Novobrdana i manjine »ot družeh mēsteh koja rudu imaju«. Božić je ukazao da je, po svjedočanstvu drugog izvora, jedan od zakletnika iz Novog Brda i da je samo kod 5 zakletnika označeno da su iz drugih mjesta. To se slaže sa tekstom turskog prevoda iz druge polovine XV vijeka. Turski prevodilac nije imao nikakva razloga da u pogledu sastava porote preradi tekst i nema nikakvog razloga za zaključak da o tome nije bio obaviješten.

Treba istaći da je i po srpskom tekstu porota bila novobrdska; despot je naredio da Novobrdani sazovu porotu. Ako je to tako, Novobrdani su lako mogli naći nekolicinu zakletnika iz drugih mjesta koja rudu imaju, a možda su bili tu, pri ruci, u Novom Brdu. Mi smo i danas narod koji se u takvim situacijama brzo snalazi čak i smicalicama. Novobrdani nas u tom pogledu, vjerovatno, nisu postidjeli. Ali nisu uspjeli, po svemu izgleda, da despot potvrdi zakon na licu mjesta. Despot je naredio Novobrdanima da mu poslije potvrde zakletnika zakon donesu da ga on potvrdi. Nije bilo ni vremena za potvrdu na licu mjesta. Despot se sklonio u Novo Brdo, svršio u njemu najhitnije poslove i žurio je kući.

Preambulum je pisan u despotovoj kancelariji. To se vidi po jeziku kojim je pisan, drukčijem nego što je pisan zakon. Sročen je, očigledno, još pod svježim utiscima događaja koje spominje. Po tome što ne spominje Bajezida kao preminulog, najvjerovatnije je pisan prije Bajezidove smrti. Božić stavlja primjedbu na taj moj zaključak. Zašto bi — kaže on — despot spomenuo Bajezida kao mrtvog kad ne spominje da patrijarh Spiridon nije u to vrijeme živ? Bajezid je na dva mjesta spomenut; prvi put kad despot Stefan kaže da je mcrao priznati njegovu vr-

³ Taj tekst je preveo S. Rizaj (*Rudarstvo Kosova i susednih zemalja*, Priština 1968, 209-214) ne vodeći računa da postoji srpski originalni tekst da bi ga iskoristio za prevod.

hovnu vlast i drugi put kad se nje čudom oslobodio. Bajezid je despotov sizeren i zet. U tekstu o vazalstvu i oslobodenju od vazalstva on ima nesrazmjerno drukčiju ulogu nego patrijarh Spiridon.

Božić je još u jednoj tački osporio moje tumačenje. On se upušta u tumačenje da riječ učiniti (*facere*) ne znači obnoviti. A riječ učiniti ne opredjeljuje radnju. Može se učiniti ili načiniti i potvrda. U ovom tekstu ne dolazi u obzir to neodređeno značenje glagola učiniti. Riječ je o sintagmi učiniti zakon, tj. ozakoniti. Kad srednjovjekovni vladar ozakoniti već postojeći zakon, ozakonjen od ranijih vladara, onda to znači potvrditi ga. Zašto se ovakav zakon kao ovaj u srednjem vijeku potvrđuje po mogućstvu odmah ili vrlo brzo poslije stupanja vladara na prijestolje, nije potrebno objašnjavati.

Biljana Mrković u svome radu (str. 34 i 35) u tri stupca teksta dokazuje da tako treba shvatiti izraz učiniti zakon u ovom spomeniku. Hvala joj! Ona kaže da sve ono što kažem u svojoj raspravi može biti da je tako, pa i to da je despot odredio porotu od 24 zakletnika koji će potvrditi da se ono što su podnijeli Novobrdani na ovjeru slaže s osnovama »saskih zakona«. Ali dopušta i suprotno, što je rekao Radojčić, da je despot odredio »24 dobra čoveka« iz drugih rudarskih mjesta da se, na osnovu njihovog svjedočenja šta je sasko običajno pravo, napiše zakon.

Tekst u ćirilickom rukopisu tu unosi nedoumicu. Radojčić je istakao da je u ovom slučaju u osnovi postupak pri donošenju rudarskih zakona isti kao što je bio u ostaloj Evropi pri donošenju »saskih zakona«. Kad je riječ o »saskim zakonima« u svima varijantama i pri svojoj raznolikosti njihova proglašenja za zakon, postoji jedan momenat, neka vrsta preuzimanja obaveze i sa jedne i sa druge strane. Nemoguće je da rudari iz drugih mjesta preuzmu obaveze u ime rudara kojih se zakon tiče. To je bila nedoumica, što je i uzakano u našoj literaturi. Sada je i to razjašnjeno. Porota je novobrdaska, što sam i ranije utvrdio. Samo ni ja nisam ranije mogao izaći na kraj sa tekstom. Tekst nije pisan da za nas danas bude razumljiv. Za Novobrdane bilo je jasno šta treba da učine kad je porota njihova. A možda je u prepisu izostalo samo jedno slovo *i*. Možda originalni tekst treba da glasi: »24 človeke dobre i ot družeh městeh koja rudu imaju«.

Ne može opstati tvrdnja da je nemoguće da izostane slovo *i* i u jednom i u drugom originalnom tekstu, kad je ćirilicki rukopis originala koji sadrži jednu pravnu materiju, a latinički rukopis s originala koji sadrži drugu pravnu materiju. Ne može zbog toga što je pri kodifikaciji Zakona Novog Brda služio rukopis rudarskog zakona kao podloga, a u njemu je mogla nastati omaška pisara. U ćirilickom tekstu je tako iskvaren tekst jednostavno prepisan, a latinički prepisivač, razumije se, imao je iskvareni tekst.

Da unaprijed kažem, to isto se ne može uzeti kao opravdanje za Radojčićovo razrješenje kon'jekturom kad je u pitanju izraz *stucignje*, o čemu će kasnije biti riječi.

Božić naširoko tumači šta je zadatak skupa koji se u izvorima naziva 24 dobra čoveka. Pa ja skupu o kojem je riječ u spomeniku i ne pripisujem drugu ulogu! Koliko znam, takav skup nazivamo porotom, razumije se, ne pripisujući mu ulogu sadašnje naše porote.

Može se reći da se Božićevo mišljenje slaže sa turskim prevodom iz druge polovine XV vijeka, najstarijim očuvanim tekstom rudarskog zakona za Novo Brdo⁴.

Turski tekst kaže da je despot dobio na upravu Novo Brdo kad je priznao Bajezidovu vlast. Zašto je turski prevodilac preradio preambulum dokumenta po turskom ukusu, to je jasno. Kad je despot došao poslije toga u Novo Brdo, došli su vlasnici rudnika i rekli da oni poznaju rudarski zakon koji važi kao običaj. Na to je despot odredio 24 čovjeka iz Novog Brda i ostalih rudarskih mjesta da se na osnovu njihovog iskaza napiše zakon. Što se tiče vremena kad je to učinjeno, prevod, odnosno prerada preambulum, dolazi sa sobom u protivječnost. Po njemu ispađa da je to bilo kad despot Stefan još nije bio despot, a on ga odlučno naziva despotom. To je istaknuto u našoj literaturi i mimo mene. Ako nemamo razloga da zaključimo da je prevodilac loše razumio tekst o sastavu porote, u pogledu teksta šta je ona trebalo da uradi imamo za to razloga još koliko. Mi ni danas ne znamo čestito šta znači izraz »učiniti zakon«, kamoli će to znati turski prevodilac iz druge polovine XV vijeka, naviknut na drukčiju vladarevu vlast nego što je bila Stefanova, naročito u vrijeme potvrde rudarskog zakona. Takođe je prevodilac naviknut na druge svojinskoopravne odnose.

Turci su, kad bi legalizovali običajno pravo, utvrđivali granice i slično, sazivali dobre, iskusne znalce prilika (*ehl-i vukûf*) i na osnovu njihovih iskaza bi sročili zakonske odredbe. Tako su, svakako, postupali i kad su uveli »saski zakon« za Novo Brdo u svoje knjige kao *'âdet* (običaj). Potpuno je jasno, mislim, zašto je i kako turski prevodilac krivo razumio tekst kad je u pitanju šta treba da urade u spomeniku spomenuta 24 čovjeka.

Ne mogu da razumijem tvrdnju da se u Despotovini nije vodilo računa o kodifikaciji zakona. Pa zaboga, ta zemlja je nasljednik Carstva, u kojem je kodifikovan Dušanov zakonik! Despot Stefan je slušao savjete sultana Bajezida. Turci su u to vrijeme već kodifikovali zakone. To je XV vijek, prelaz u novi vijek. Nikakvog smisla nema upoređivati to doba sa feudalizmom u Francuskoj i Engleskoj iz ranijeg vremena.

Ovaj spomenik osvjetliava pravnu djelatnost u Despotovini, pa i ranije, u srpskoj državi, sasvim drukčije nego što se to ranije uzimalo. Šturi spomeni o zakonima u vrijeme Despotovine u našim i poznijim turskim izvorima, među njima i spomen zakona za Srebrenicu, treba cijeliti drukčije nego što se o tome mislilo prije pojave ovog spomenika.

Božić piše: »Međutim, događaji u prošlosti nisu se zbivali u skladu sa našom kombinatorikom, već svojim tokom, koji mi tek treba da utvrdimo«.

Kombinatorika se može prebaciti mome zeničkom referatu, kada sam se na brzinu upustio u pitanje kako su nastali Zakoni Novog Brda koje je despot Stefan potvrdio.

⁴ Prilikom prevoda Rizaj je stavio neke primjedbe francuskom izdavaču. Ali ni on ne uzima u obzir da turski prevodilac ne prevodi onako kako mi shvatamo prevod, već da unosi u prevod ponešto što zna kao običajno pravo, odnosno kao predanje. Stoga je njegovo svjedočanstvo u ovom slučaju samostalno u odnosu na očuvane srpske tekstove.

U tom referatu postanak tih zakona nije osnovni problem. Govorio sam o šturim spomenima zakona za Srebrenicu u našim i turskim izvorima u svjetlu objavljenog zakonskog spomenika iz vremena despota Stefana. Ukazao sam da se može možda u tom pogledu postići neki rezultat upoređenjem dva različita teksta »saskog zakona« u Sarajevskom kodeksu kanun-nama, odnosno u izdanju rudarskih zakona F. Spahe⁵. Materijal nastao u radu zeničkog simpozija nije objavljen, iako je bio u slogu. Odlaskom sa dužnosti direktora Muzeja u Zenici vrlo agilnog Fikreta Ibrahimpašića sve je palo u vodu. Ako dospijem do kraja svoga života ponovo objaviti te rudarske zakone, što mi je namjera, pokušaću da istražim da li stoji to moje naslućivanje iskazano na simpoziju u Zenici.

U ocjeni moje studije Božić nije spomenuo nijedan dokaz u mojoj raspravi da u tekstu Zakona za Novo Brdo, potvrđenog od despota Stefana, preambulum i sankcija predstavljaju dvije različite pravne radnje vremenski razdvojene. Ne uzima u obzir ni to da ukazujem da je rukopis na pretposljednem listu manjkav, da je prepisivač morao pred sobom imati oštećen rukopis sa kojeg je prepisivao. Pa čak ne vodi računa ni o tome da je naslov »Predislovijske cara Stefana« napisan poluustavom, kao i sav ostali tekst, a da je sankcija napisana brzopisom. Ne ističe da sam u kritici teksta rudarskog dijela u Zakonima Novog Brda upotrijebio još dva postojeća teksta, turski prevod iz XV vijeka i latinički prepis iz 1638. godine.

Može se postaviti pitanje zašto nisam odmah odgovorio. Ivo Božić je na kraju rekao da treba ostaviti da svako iznese svoje mišljenje, što smatra najprihvatljivijim, pa da se tako možda dobije rješenje. Smatrao sam da ima pozvanijih od mene koji to treba da rješavaju.

Bila je, uostalom, još jedna na izgled sitnica, ali važna za problem da li su postojala dva rukopisa rudarskog zakona za Novo Brdo, dva originalna teksta, sa kojih su sada postojeći srpski rukopisi, jedan i drugi, prepisani: jedan, koji je sadržavao tekst rudarskog zakona za Novo Brdo onakav kakav je 1402. ili 1403. godine despot Stefan potvrdio, i drugi u Zakonima Novog Brda, potvrđenim januara 1405. godine i donekle sistematizovanim prema potrebama kodifikacije. Oba originalna teksta imala su naknadne dodatke nekim članovima zakona iz turskog vremena. Originalni tekst sa kojeg je prepisan postojeći ćirilički rukopis ima još i glose i intervencije u tekstu iz turskog vremena. Pomna analiza, a naročito upoređenje sa turskim prevodom iz druge polovine XV vijeka, to jasno pokazuje.

Zaključak da su postojala takva dva originalna teksta zasniva se na pomnoj analizi tekstova i na istorijskim podacima koji služe za njihovu interpretaciju.

Kasnije interpolacije u prvobitni tekst su većinom slične po sadržaju i u jednom i u drugom očuvanom srpskom rukopisu. To nije ništa

⁵ Ako u *Kanun-i Sas II* dosta iskvareno ime mjesta treba čitati Srebrenica, a nije jasno šta bi drugo moglo biti, onda bi bilo potrebno ispitati detaljno ima li *Kanun-i Sas I* za podlogu »saski zakon« za Novo Brdo, a *Kanun-i Sas II* za Srebrenicu. To je samo ideja šta bi trebalo uraditi. Inače moje ukazivanje da spomene zakona za Srebrenicu treba posmatrati u novom svjetlu poslije objelodanjivanja rudarskog i gradskog zakona za Novo Brdo ne počiva na tom dosjećanju.

čudno. Unijete su iz iste potrebe, pa su neke mogle biti unijete u isto vrijeme u oba rukopisa koja su držana u Novom Brdu kao originali. Ali te interpolacije nisu baš uvijek ni jezički potpuno iste niti su uvijek sadržajno iste. Ponegdje se u tome jako razlikuju.

Zbunjuje samo jedna činjenica. U latiničkom rukopisu na odgovarajućem mjestu stoji riječ *stucigne* ondje gdje u ćiriličkom stoji *-stucigně* (čl. 2 po Radojčićевой podjeli). U jednom ranijem radu spomenuo sam tu svoju nedoumicu, koja mi je sve dosada zađavala brige, pa sam čak bio sklon Radojčićевой interpretaciji toga mjesta u rukopisu⁶. Međutim, ako bi Radojčićevo tumačenje toga mjesta u rukopisu bilo tačno, ne bi se moglo objasniti otkud ista pogreška u dva rukopisa koja nisu imala iste rukopise sa kojih su prepisivači prepisivali.

O tome u sljedećem mom prilogu, ili — ako to dopusti čitalac — u sljedećoj glavi knjige.

Božićeve i moje nade da će problem početi da se rješava nisu se ispunile. Čak i Biljana Marković zaobilazi problem postanka Zakona Novog Brda, iako je dala svoj doprinos rješavanju toga pitanja.

⁶ Vidi tekst o tom pitanju u mojoj raspravi *Turski prevod rudarskog zakona za Novo Brdo despota Stefana Lazarevića*.

KRITIČKI OSVRT NA RADOJČIĆEVO IZDANJE SPOMENIKA

Ne pišem ovaj osvrt da bih umanjio veliki doprinos Nikole Radojčića našoj nauci što ga je dao izdanjem Zakona Novog Brda.

Kad je Radojčić sjeo da radi mukotrpan posao oko izdavanja spomenika o kojem je riječ, bio je star čovjek. Možda će neko primijetiti, kad je sjeo da radi, bio je nešto mlađi nego ja sada. Ali kad su iskrsla dva rukopisa rudarskog zakona za Novo Brdo, on nije imao mnogo vremena. Trebalo je iz osnova ponovo prići tekstu rudarskog zakona u Zakonima Novog Brda. Odlučio se da izda rukopis kako je uređen uz ukazivanje u dodatku da postoje još dva teksta rudarskog zakona i, koliko je mogao, rekao je nešto o njima. Mora se još istaći da nije raspolagao kasnije izdatim i na francuski prevedenim tekstom turskog prevoda rudarskog zakona za Novo Brdo, nego samo prevodom preambuluma i prvih članova zakona, što mu je dostavio Beldićanu. Taj prevod ni sada, kada je izdat, sa stanovišta intrpretacije teksta nije baš mnogo pogodan kad treba da služi za kritičko izdanje ćirilćkog teksta rudarskog zakona za Novo Brdo. Za upoređivanje sa rudarskim zakonima u Sarajevskom kodeksu kanun-nama raspolagao je prevodom Fehima Spahe, a on je, sa našeg sadašnjeg stanovišta, dozlaboga nekritićan.

To sve treba reći prije nego što se prede na kritićke primjedbe koje se tiću Radojčićeva izdanja.

Primjedbe treba sa metogološke strane podijeliti na one koje se odnose na rudarski dio zakona, gdje imamo još dva rukopisa koja moramo upotrijebiti za recenziju teksta, i one koje se odnose na zakone grada Novog Brda, gdje nemamo takvu sreću, gdje se mora recenzija vršiti bez paralelnih tekstova drugih rukopisa.

Ali prije nego što pređemo na te primjedbe, treba nešto reći o nalazu rukopisa, poći od prve sumnje s kojom zapoćinje istorijska kritika jednog istorijskog spomenika.

Kad sam prvi put proćitao u novinama vijest o nalazu rukopisa, pomislio sam (zapravo, rekao sam glasno sam sebi): to je falzifikat! Nalaz je tako ćudan i nevjerovatan da je moj usklik bio opravdan. Nalaz

Svetostevanske krisovulje takode je ogromno iznenađenje, ali nema ni kakve nedoumice kako se nalazio ondje gdje je nađen.

Kad je rukopis izašao na vidjelo Radojčićevim objavljivanjem, sumnje te vrste su nestale.

Takav falzifikat ne može se pojaviti prije razvitka moderne kritike islarijskog teksta, koju je počela da razvija njemačka romantičarska islarijska škola, dakle prije prve polovine XIX vijeka. Takav falzifikat ne bi mogao napraviti ni Konstantin Simonides, koji je jednom načinio ne falzifikat spomenika kao takvog, već čak palimpsesta¹. Zar će neko ko zna da od poluustava u tekstu zakona prede na brzopis u potvrdi, ko zna za rudarski zakon u izdanju F. Spahe, napraviti grešku da se u datumu ne slažu godina i indikt kad se o izračunavanju indikta može naći objašnjenje u opštim enciklopedijama i leksikonima².

Kad je još sa Radojčićevim objašnjenjem izašlo na vidjelo da postoje još dva rukopisa rudarskog zakona³, otpala je svaka sumnja da se radi o falzifikatu, bilo onom od prije XIX vijeka ili o savremenom.

Rukopis iz druge polovine XVI vijeka, koji sadrži autentični tekst Zakona Novog Brda, ima baš svašta u kvarenju teksta: i naslova koji ne odgovaraju, i izostavljanja u prepisu, kasnijih dodataka, interpolacija i glosa iz vremena turske vlasti, i zamjene već nerazumljivih u kasnijem vremenu razumljivim turskim riječima i, na kraju, unošenja turskih akči i tobožnjih srpskih i pravih turskih careva ondje gdje ih nije bilo u originalnom tekstu. Al on ima i jedinstvenih paleografskih odlika u prenošenju autentičnog teksta.

Svojim izgledom i sadržajem on prosto mami čovjeka istraživača da ga dovede u red.

Prije nego što se pređe na kritičke primjedbe koje se tiču samog teksta zakona, treba reći nešto o naslovu koji stoji u rukopisu. To očigledno ne može biti autentični naslov zakona iz vremena despota Stefana. Jasno je, mislim, da tekst i nije imao naslov. Nije ni počinjao kao povelja. Rudarski dio zakona nije ni počinjao tako da bi mogao biti samo povelja, jer je uslov za njegovu potvrdu bila potvrda zakletnika o pravima i obavezama rudara. Kao kodifikacija sačinjena od dva zakona, ranije priznatih kao zakoni za rudnik i grad Novo Brdo, najvjerovatnije je sačinjena za potrebe Novog Brda i kao takva je ovjerena. Ako to ne dokazuje činjenica da je čitav tekst bio napisan poluustavom, a da je ovjera napisana brzopisom, ja ne znam šta ta činjenica može da znači.

Treba pri tome nešto reći. Očigledno, primjerak sa kojeg je rukopis iz XVI vijeka prepisan svečano je urađen: ukrasnim inicijalnim slovima, upotrebom ukrasne pletenice pri odvajanju teksta koji je despot već ranije potvrdio od teksta koji prilikom kodifikacije potvrđuje, zlat-

¹ Vidi: E. Bernheim, *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie*, III und IV Auflage, Leipzig 1903, 334-335.

² Navodim najstariji meni pristupačan leksikon: *Meyers Konversationslexikon* 9, Leipzig-Wien 1908, 800 (Indikationszirkel).

³ Znao sam o turskom prevodu prije nego što je publikovan i snimio sam ga u Parizu. Ali o tome nisam vodio mnogo računa prije nego što sam se zabavio problemom postanka Zakona Novog Brda.

nim ukrašavanjem nekih naslova, a potvrda je bila ovjerena zlatopečatnikom. Očigledno, to nije bilo pisano državnim inicijativom, već inicijativom i uz trošak lokalnih organa jednog zlatonosnog grada. Despotova kancelarija je, istina, unijela u potvrdu ukrasno inicijalno slovo i ukrasno pisani datum, ali je potvrdu napisala »birokratski«
rukopisom.

Kako je da je, taj naslov kojim započinje rukopis iz XVI vijeka je iz kasnijeg vremena, unijet naknadno u tekst. U kritičkom izdanju ili mora biti odstranjen sa napomenom zašto je to učinjeno, što je radikaln postupak u kritičkom izdanju, ili ostavljen sa napomenom šta on predstavlja.

Nazivi za te spomenike ne mogu ostati isti kao oni koji se sada sretaju kod nas u nauci, a potiču od naslova koji je dao spomeniku N. Radojčić. Rudarski dio zakona nije nastao despotovom inicijativom već, što je sasvim jasno kazano u spomeniku, na traženje Novoordana da im ga despot potvrdi kao stari zakon. Taj rudarski zakon u svojoj iskonskoj verziji je sačuvan u latiničkom prepisu iz 1638. godine. Jasno je, po svemu, da je i kodifikacija zakona Novog Brda sačinjena za potrebe Novoordana od dva zakona koji su postojali. Ne može se reći da su to despota Stefana zakoni u smislu kako se to shvata.

Treba istaknuti da latinički prevod izričito kaže da je prepisan s originala. Teško je reći da u Ciprovu u to vrijeme nije prepisivač, očigledno prilično visokog obrazovanja, znao šta je original. U najmanju ruku prepisan je sa uzorka koji je u Novom Brdu smatran kao original. Prepisivač ćirilskog teksta je pred sobom, po svemu izgleda, imao rukopis iz XV vijeka koji je u Novom Brdu, u najmanju ruku, važio kao original. To što rukopis iz druge polovine XVI vijeka ima izvjesnih orijentalnih primjesa u svom izgledu, sasvim je prirodno. Ali je on pisan sa velikim pijetetom prema uzoru sa kojeg je prepisan. Opreza radi kažem da je mogao biti prije njega samo jedan prepisivač. Pri tome mislim na prepisivača koji je možda priredio onaj rukopis koji je u Novom Brdu važio kao original. Taj je rukopis morao biti već dosta pohaban kad se u drugoj polovini XVI vijeka javila potreba da bude prepisan. Radojčićovo dosjećanje da su taj rukopis iz druge polovine XVI vijeka naručili Turci — ne može opstati. Napisan je za potrebe novobrdskih rudara.

Ukrasni oblik i paleografske odlike rukopisa moraju biti predmet podrobnog ispitivanja.

I ovdje, u ovoj knjizi, i inače za te zakone služim se nazivima bliskim onima koji su kod nas uobičajeni. Ne želim da ih mijenjam prije nego što u našoj nauci bude primljeno bar ono osnovno što kažem o tim spomenicima⁴. Istina, tim postupkom nisam u nazivima tih spomenika baš sasvim tačan u odnosu na ono što tvrdim o njima.

Ukoliko je tačno što ovdje izlažem, naša nauka će morati, a pogotovo izdavač spomenika ako dođe do njegovog ponovnog izdavanja, mijenjati nazive za te spomenike.

Treba, međutim, preći na kritičke primjedbe o samom zakonskom tekstu u Radojčićevom izdanju.

⁴ U diskusijama oko marksističkog shvatanja istorije i oko teorijskih problema postanka nacije neki naši istoričari su mi, istina blago, prebacili što se služim neuobičajenim terminima.

tavlja sa prethodnom riječi, a drugu polovinu riječi stavio u red koji slijedi. Ovako:

»imalaru- du«

U tekstu o kojem je riječ isto je postupio:

»anakojemssustu- cigně«.

Zašto je prepisivač iz XVI vijeka tu spajao riječi koje ne idu zajedno, nije teško odgonetnuti. Trebalo je naslove pojedinih »zakona« (zapravo članova zakona) dati u prepisu kao što je bilo u originalu. Isprva, kad je mogao, čuvao je broj redova i započinjao novi red onako kako je u originalu, što je očividno radio kad je riječ o preambulumu. To u zakonskom tekstu dalje nije išlo lako kao na početku, a naročito kad su u tekst unesene interpolacije. Počeo se služiti znacima koji nastale praznine popunjavaju, dvotačkama i narečitim znacima koji ispunjavaju nastali prazni prostor.

Umjesto da slično gore rečenom kaže gdje treba, Radojčić je pri publikaciji teksta prenio iz rukopisa dvotačke i znake koji popunjavaju praznine nastale pri prepisivanju iz nevolje. Na taj način se ne zna kakvu ulogu imaju te dvotačke i ti znaci. Ne zna se takode zašto kod nekih naslova nema dvotački. Uopšte se ne može shvatiti zašto je prepisivač u tome nedosljedan ako se ne uzme sam rukopis u tom pogledu u rad i dobro ne ispita.

To je izrazit primjer kako unošenje interpunkcije iz starog rukopisa u tekst njegove publikacije, kad je riječ o istorijskim izvorima, može da bude velika smetnja.

Radojčić, međutim, nije na isti način postupio na mjestima u rukopisu gdje je paleografska odlika rukopisa veoma važna. Nije prenio niti kako drukčije označio u publikaciji teksta vrlo jasne paleografske oznake kojima je odvojen tekst rudarskog zakona za Novo Brdo od teksta zakona za grad Novo Brdo. Istina, uzimajući u obzir kako se razlikuje pravna materija jednog i drugog dijela Zakona Novog Brda, jasno je izrazio to drugom vrstom brojeva i početkom njihova brojanja iz početka.

Ali ničim nije označio da rukopis u tekstu despotove potvrde prelazi od poluustava u brzopis.

U oba očuvana rukopisa srpskog teksta zakona stoji na spornom mjestu ista riječ: *stucignje*. Oba rukopisa su prepisana sa dva posebna rukopisa koji ne sadrže istu pravnu materiju, iako je rudarski zakon ušao u sastav kodifikacije. Oba rukopisa prepisana su sa primjeraka koji su u najmanju ruku držani u Novom Brdu kao originali.

To šala nije! Mora se uvažiti da je riječ *stucignje* tadašnji rudarski termin.

Ali je prijeko potrebno razjasniti otkud u turskom prevodu na tom mjestu izraz *horna*, jer to je najstariji očuvani tekst rudarskog zakona za Novo Brdo koji je potvrdio despot Stefan Lazarević.

Turski prevodilac nije prevodio, kao mi sada, sa rječnikom, a u pogledu saskih rudarskih termina još manje je mogao tako postupiti. Imao je tekstove »saskih zakona« u srpskoj recenziji koji su od Turaka primljeni kao *'âdet* (običaj). U tim tekstovima je u turski tekst narodski-

je uneseno ponešto što je u originalnim srpskim tekstovima pravno precizno napisano. Prevod je načinjen za potrebe kadije, da bi znao šta piše u pravnom spomeniku, iz kojeg potiče 'âdet. Kadija je, naime, imao da sudi sporove među rudarima, a u takvim slučajevima postupao je kao što treba po šerijatu postupiti, uzimao je u obzir 'âdet. Francuski izdavač Rumun Beldičanu kaže da prevodilac nije vladao čestito turskom sintaksom. Šta se to njega ticalo! Glavno mu je bilo da za kadijinu upotrebu da razumljiv prevod. Ovo što sam rekao ne važi samo za ovaj slučaj.

Radojčić na str. 22 i 23 upoređuje prve članove rudarskog zakona za Novo Brdo sa prvim kanunima »saskog zakona« u izdanju Fehima Spahe. Pri tome izostavlja kanun 3, baš onaj koji ukazuje kako bi trebalo poći pri objašnjenju izraza *stucigne*. Pravde radi treba reći da je prevod F. Spahe takav da Radojčić nije mogao znati o čemu je riječ. U tom kanunu se izraz *horn* tumači Turcima kao *dolap*.

Radojčić je morao protumačiti riječ *cignë*. On to čini u priloženom rječniku ovako: »*cignia*, čl. 2, valjda znak, belega od latinskog *signum*. Nije bilo obavezno, ali se tako postupalo, da je svako beležio svoj rov krstom, to se zvalo 'singnare singno crucis; die crutz uberstechen oder ubersetzen'«... (i navodi literaturu).

Otkud odjednom latinska riječ među njemačkim saskim terminima? Možda pod uticajem crkve, ali je to jako nevjerovatno. Opet, s druge strane, taj izraz postoji u zakonu, pa je čak čl. 8 »o venčanju rupnem« posvećen tome. Jasno je da je okno moralo biti »vjenčano« kad se dolapom radi, i kad se dolap gradi, i kad se njime radi, i kad se poskida sve što bi drugi mogao odnijeti kad se ne radi. Tamo gdje se *koritcem* vadi ruda, taj znak se nije, valjda, obavezno stavljao. Stavljanje takvog krsta stari je običaj pri gradnji i danas, a taj stari običaj je naročito bio odomaćen kod Nijemaca.

Za Radojčića *stu* što prethodi u riječi nije bio problem, ali za nas jest.

Riječ *cignja* potiče, možda, od istog korijena od kojeg su i sadašnje njemačke riječi *ziehen* i *Zug*. Kad se na dolapu poskida sve što bi drugi mogao odnijeti, ostaju potpornji (sada njem. *Stutz*, *Stütze*). Pošto se prva riječ završava glasom *c*, a druga započinje istim glasom, slili su se u izgovoru tadašnjih Novobrdana.

U tom slučaju je odnos originalnog teksta i turskog prevoda jasan, srpski tekst je pravnički precizan, a turski prevodilac tekst nije mogao razumjeti (i nama on predstavlja popriličnu teškoću), pa je unio narodskiji tekst iz turske recenzije »saskog zakona« za Novo Brdo.

Ovo moje dosjećanje šta znači riječ *stucignja* traži, ako je moguće, obrazloženije opravdanje.

Zasada ne ostaje drugo nego da kritičko izdanje spomenika ostavi tu riječ kako je napisana uz objašnjenje šta sve može značiti uzimajući u obzir šta kažu turski prevodilac i turske varijante »saskog zakona«. Pri tome, mislim, ne može se zaobići ono što kažem o tome.

Usudio bih se reći da upotreba te riječi bez ičeg daljeg, bez tumačenja šta znači, stvara utisak, kad je riječ i o jednom i o drugom srpskom očuvanom tekstu, i ćirilicom i latiničkom, da je ta riječ bila poz-

nata među rudarima i krajem XVI i u prvoj polovini XVII vijeka i u Novom Brdu i u Ciprovcu. To je izvjesno kad je u pitanju Novo Brdo. Jer ne treba zaboraviti da su u ćirilčkom rukopisu neke već zaboravljene riječi zamijenjene turskim i da se već zaboravljena riječ *pritop* (za-pravo *epitrop*) tumači glosom koja sadrži turski termin.

3) Radojčić tu spomenutu glosu (čl. 38 po Radojčićevoj podjeli) ostavlja u objavljenom tekstu bez ikakve napomene. Zaista se čudim kako je to mogao učiniti. Zna se dobro šta treba pri objavljivanju jednog istorijskog spomenika učiniti sa glosama kasnije unijetim u tekst. Prema radikalnom postupku, u recenziji teksta treba pri publikaciji takvu glosu odstraniti iz teksta, razumije se, s objašnjenjem šta je učinjeno i zašto je učinjeno. Te glose u latiničkom tekstu nema. Iz toga se vidi kolika je šteta što Radojčić u recenziji teksta ćirilčkog rukopisa nije upotrijebio latinički rukopis. On u dodatku opširno govori o tome kako latinički rukopis prenosi srpsku azbuku u latiničku abecedu. To nije nepotrebno. Ali je mnogo važnije bilo od toga eruditskog filološkog prilaza tekstu izvršiti stvarnu istorijsku kritiku teksta, uporediti jedan i drugi tekst.

Ne bih bio za to da se kod ovog spomenika primijeni radikalni postupak odstranjenja takvog kvarenja teksta. To je spomenik koji svjedoči ne samo šta je važilo za vrijeme despota Stefana već i to kakve su promjene u odredbama bile potrebne u kasnijem turskom vremenu, budući da je taj tekst i tada bio živa pravna materija. Odstranjenjem iz teksta zakona, pored toga što bi bilo ukazano u primjedbama šta je odstranjeno, umanjio bi se u neku ruku puni značaj spomenika. Ako takva kvarenja iskonskog teksta treba da ostanu, može se u samom tekstu označiti šta ona predstavljaju, bilo drukčije štampanim slogom ili na drugi način.

3) Ne čudim se toliko što je Radojčić ostavio u objavljenom tekstu u čl. 40 riječ *harć*. On je mislio da je zakon tek sročen u vrijeme despota Stefana, da ne potiče od starog teksta. Smatrao je da je turski uticaj bio veliki na Srbiju, pa da nije čudo što se nalaze u njemu i poneke turske riječi. U latiničkom rukopisu na tom mjestu stoji riječ *spenza*. U turskom prevodu stoji *ücret* i znači isto što i *spenza*. U tekstu zakona inače postoji ta riječ (čl. 23), kao i glagol *spenžati* (čl. 19).

To treba jednostavno izbaciti iz teksta i ostaviti onako kako je u latiničkom rukopisu, uz napomenu šta je urađeno. To ne zadire u kasniju pravnu materiju, a ne pokazuje da je riječ *spenza* bila nerazumljiva u vrijeme turske vlasti.

4) O dodacima članovima rudarskog zakona, interpolacijama u tekst zakona, u vezi sa spomenom turskih akči opširno sam raspravljao u svome ranijem prilogu koji se na to odnosi. Mislim da su ti moji rezultati ispitivanja neosporni. Neću to ovdje ponavljati. Jasno je da Radojčić tako nešto nije mogao učiniti. Samo bih ukazao da i druge članove rudarskog zakona za Novo Brdo treba ispitati na taj način.

Kritikom teksta pisanih istorijskih spomenika, naročito kad su u pitanju tekstovi očuvani u poznijim prepisima, treba dobiti takozvani idealni tekst odstranjivanjem pojava kvarenja teksta. Naš spomenik je teži slučaj. Treba dati tekst na taj način kao idealni tekst zakona iz vremena despota Stefana. Ali je to živa pravna materija u vrijeme prepisivanja.

Interpolacije u tekst rudarskog zakona, sa stanovišta da publikacija izvora mora služiti istorijskom istraživanju, ne mogu jednostavno biti odstranjene iz takozvanog idealnog teksta. Spomenik o kojem je riječ u publikaciji teksta mora iskazivati to svoje dvostruko svojstvo.

II

5) Kad prelazimo na najveći propust u Radojčićevom izdanju Zakona Novog Brda, započecu citatom: »Posle člana XXIII izvoda iz Zakona o Novom Brdu dolazi ovaj zlatom ispisani red 'предисловіе цѣпа Стефана'. Ništa pouzdano ne umem reći, a u pretpostavke, koje bi se mogle izmetnuti u maštanja, nisam se rad upuštati. Iza ovog, zasad zagonetnoga reda dolazi na drugoj strani lista dvadeset i petog i prvoj strani dvadeset i šestog potvrda despota Stefana«... (str. 20).

U ovom dijelu rukopisa ne raspoložemo očuvanim uporednim tekstovima. Prisiljeni smo da se dosjećamo. Ali ne subjektivno, nego objektivno, oslanjajući se na neke poznate činjenice iz kojih možemo izvesti zaključke. U ovom slučaju to se *mora* učiniti čak i kad postoji opasnost od »maštanja«, što se *mora* otkloniti koliko god je to moguće.

Čudom se čudim da Radojčić ne uzima u obzir, štaviše u svom prikazu rukopisa i ne kaže, da prepisivač prelazi u potvrdi na brzopis, kancelarijsko pismo, od poluustava, kojim je pisan čitav ostali tekst, pa i taj »zagonetni red«.

Još više se čudim što ne ističe da je takav naslov nemoguć, da ga nije mogla napisati despotova kancelarija iznad zvanične sankcije. Iako je taj red u rukopisu za Radojčića »zagonetan«, ipak ga je objavio kao da je naslov iznad despotove potvrde.

Ukazivanje da je u naslovu na početku teksta despot Stefan nazvan carem takođe nije na svome mjestu. Ondje je despot sa svojom titulom stavljen među careve. Nije vjerovatno da je prepisivač iz XVI vijeka sročio taj naslov. Njegove odlike u prenošenju teksta isključuju takav zaključak. To je bio naslov u primjerku sa kojeg je on prepisivao, ali kao kasnije, naknadno unesen naslov⁵. Uostalom, tekst originala je počinjao onim što slijedi. To se vidi po tome što je i prepisivač unio iz rukopisa veliko inicijalno slovo, i to poprilično veće od svih drugih inicijalnih silva u rukopisu, osim inicijalnog slova kojim počinje sam tekst sankcije, gdje se prešlo sa poluustava na brzopis. To što je zagonetni naslov pisan, kao i sav ostali tekst, čak i bez velikog inicijalnog slova, a sam tekst potvrde velikim inicijalnim slovom, daje jasne elemente da pravilno zaključimo.

Dakle, prepisivač iz druge polovine XVI vijeka, koji je očigledno prenosio paleografske odlike sa rukopisa Zakona Novog Brda, smatranog u Novom Brdu kao original, ne samo da prelazi u tekstu sankcije na br-

⁵ Godine 1405. nikako nije mogao biti takav naslov, u to vrijeme je despot Stefan tek izašao iz nedaća. Kasnije je mogao biti sačinjen takav naslov od Novobrdana. Iz 1412. godine postoji jedan zapis u kojem se kaže da je pisan »v 24 lěto carstva« despota Stefana (Zapisi i natpisi, br. 217).

zapis nego tekst sankcije počinje inicijalnim slovom približno istim kojim počinje tekst samog zakona.

Da bih raspršio svaku sumnju, ističem da je potvrda u rukopisu napisana odmah ispod »zagonetnog« naslova, dakle na istoj hartiji i istim mastilom kao i ostali tekst. Da dodam još da sve pokazuje, i duktus pisma i kritična slova u brzopisu upoređena sa poluustavom, da je ista ruka poluustavom pisala osnovni tekst zakona i brzopisom pisanu potvrdu.

Kad je to sve tako, zar nije jasno da je već pohabani rukopis koji je držan u Novom Brdu kao original, sa kojeg je naš strogi prepisivač prepisivao, bio oštećen, nedostajalo je »predislovija cara Stefana« (Dušana)? Možda se može reći: kad je naš prepisivač tako strog u prenošenju odlika rukopisa sa kojeg je prepisivao, zašto nema traga o tome u njegovom prepisu? Tekst sankcije je očigledno počinjao na drugom listu. Prirodno je, uostalom, da onako kako je napisan bude na drugom listu ne samo zato što prelazi na brzopis već i zato što počinje inicijalnim slovom veličine slova na početku teksta zakona. Ono što je izostalo počinjalo je pri dnu na kraju lista ispred onog koji je nedostajao, odnosno na njegovoj drugoj strani. To je prirodno za već pohabani rukopis. Prepisivač nije raspolagao znanjem kojim mi prilazimo ispitivanju rukopisa. Uostalom, čak da je to i primijetio, zaveo ga je naslov, koji je unijet naknadno kao naslov za čitav spomenik, gdje stoji da je despot Stefan car. Nije neobjašnjivo kako je prepisivač mogao misliti da je taj »zagonetni« red naslov nad despotovom potvrdom i što je postupio prema onome što je mislio. Ipak, prenoseći paleografske odlike originala srazmjerno vjerno, dao nam je mnogo činjenica za zaključak.

Biljana Marković u prevodu toga mjesta ide za Radojčićem i ne uvažava ono što sam o tome rekao u svojoj prvoj raspravi o problemu nastanka Zakona Novog Brda. Ali ona u već ranije spomenutoj raspravi spominje jednu činjenicu vrlo važnu kao dokaz za moje tvrdnje o postanku toga spomenika. Piše (str. 36): »Ako pogledamo fotografije Zakona o rudnicima, objavljene u izdanju N. Radojčića, ustanovimo da je tekst u samom rukopisu podeljen jednim redom horizontalno poredanih znakova i jednom ukrasnom pletenicom. Osim ukrasne, i ovi znaci i pletenica, očigledno imaju još i drugu funkciju. Upravo tu je ona granica koju je postavio N. Radojčić. Ispod pletenice se nalazi novi naslov. Ako naslov na početku zakona prihvatimo kao osnovni i važeći za ceo tekst, onda bi se ovaj naslov mogao shvatiti kao neka vrsta podnaslova«.

Biljana Marković je zapazila »sitnicu« koju nisam primijetio. Hvala joj na tome!

Ako izostavimo šta kaže o naslovu i podnaslovu, sve ostalo je različno. Što se tiče originala još neiskrvarenog kasnijim intervencijama u tekst, on nije počinjao naslovom o kojem je riječ, već velikim inicijalnim slovom. Sve što se u tekstu dalje izlaže spada u taj »naslov« dok je pisano poluustavom. Tu spada i »zagonetni red« koji u prepisu izgleda kao naslov nad potvrdom despota Stefana. Novi »naslov«, odnosno po veličini isto inicijalno slovo kao na početku teksta, stoji u tekstu potvrde pisane brzopisom.

Mišljenje da je despot Stefan naredio 1402. godine (po Božiću još i ranije) da se sačini rudarski zakon i odredio za to »komisiju« (izraz je

P. Ivića), koja je sačinila Zakon Novog Brda, odnosno zakon za rudnik i grad Novo Brdo, što je despot potvrdio u januaru 1412 — samo po sebi je besmislica i nije zasnovano na svjedočanstvu izvora. Ne odgovara ni vremenu. U to vrijeme je despot poveljama štitio svoje interese u rudnicima i rudarskim mjestima, a oni su se pozivali na priznate zakonske tekstove koje posjeduju. Tako je to bilo i za vrijeme despota Stefana i za vrijeme despota Đurda.

Ako se i može staviti pod sumnju da su Novobrdani imali rudarski zakon od ranijih gospodara (potvrda veli od kraljeva srpskih), s obzirom da su oni to mogli kazati kako bi ishodili potvrdu, ne može se spori da su ga imali od kneza Lazara. Oni su u novembru 1402. godine podnijeli vladaru, koji je stvarno tada sjeo na prijesto, zakon koji imaju.

Da je kodifikacija Zakona Novog Brda u januara 1405. godine načinjena od dva zakona koje su Novobrdani posjedovali, ne zasniva se samo na uzimanju u obzir istorijske situacije. Po izgledu i po sadržaju rukopisa sve upućuje da je kodifikacija izvršena za potrebe Novog Brda.

Bar za Novobrdane prošlo je 1412. godine vrijeme kad su vladari poveljama donosili njihove zakone. Došlo je vrijeme da se brani u zakonskom pogledu postignuto i u društvenom pogledu na osnovi tih zakona dalje razvijano.

Ako je to tako, onda je u kodifikaciju uneseno ono sve što potvrđuje ranija prava. Za rudarski zakon je to preambulum koji se na njega odnosi. A za drugi dio kodifikacije, za zakon grada Novog Brda?

Ista se pitanja postavljaju, ako je posao kodifikacije potaknut od despota Stefana da bi sredio stanje u rudnicima, iako je takav zaključak malo opravdan.

Preambulum rudarskog zakona koji je sadržan u očuvanom rukopisu i potvrdu zakonâ Novog Brda nije pisala ista kancelarija.

Prva kancelarija je još uvijek bila u starim vodama, a druga je već izrasla u modernu kancelariju za ono vrijeme. U prvom tekstu »učiniti zakon« u ovom slučaju znači potvrditi zakon, a druga kancelarija zna tačno da označi da je riječ o potvrdi »pisanna o zakoneh Novog Brda«. Prva kancelarija upotrebljava jedne izraze poštovanja za kneza Lazara, epski razlivene, a druga druge pravnički sažete. Uopšte je tekst prve kancelarije epski razliven, a druge pravnički sažet.

Tekst potvrde je za svoje vrijeme majstorski napisan pravni tekst. U njemu je čak istaknuto gore da despot potvrđuje »pisanna« koja važe od kraljeva srpskih i za despotova oca kneza Lazara. To je rudarski zakon za Novo Brdo koji je već despot potvrdio i njegova potvrda se nalazi u napisanom tekstu u preambulumu rudarskog zakona koji je od riječi do riječi unesen. To znamo sigurno iz latiničkog rukopisa. Ali ovom prilikom, veli se pri kraju teksta, potvrđuje despot zapise i zapovijesti *srpskih careva* i kasnije gospode. To, očigledno, nije ranije potvrdio.

Samo treba znati čitati sažeti tekst!

Može se postaviti pitanje da li je kodifikacija imala pred sobom već kodifikovani zakon za grad Novo Brdo ili je taj zakon tek kodifikovan prilikom same kodifikacije zakonâ Novog Brda. Ne kažem da tekst

potvrde ne govori više da zaključimo ovo drugo kad se pročita kako je napisan bez ičeg daljeg.

Takva kancelarija nije mogla staviti naslov »Predislovijske cara Stefana« iznad despotove potvrde. I nije ga ni stavila, kao što je to, mislim, analizom rukopisa dokazano.

Taj naslov opet, koliko moje znanje naše srednjovjekovne diplomatike dopire, govori da su sastavljači kodifikacije imali pred sobom već kodifikovani zakon za grad Novo Brdo.

Zna se dobro šta pri potvrdi vladajućeg vladara stoji poslije teksta zakona, a prije njegove potvrde. Potvrde ranijih vladara.

Eto razrješenja tog »zagonetnog reda« u rukopisu Zakona Novog Erda. To nije dosjećanje koje se može izvrgnuti u »maštanje«, a još manje je »konstrukcija« koja ne počiva na stvarnom materijalu.

Ovdje sam doveo svoje opservacije u vezu sa potrebom njegovog ponovnog objavljivanja. Ali to sve vrijedi i za istorijsko istraživanje. Bez ovakve analize ne može se ovakav izvor upotrijebiti u svom punom značaju.

Svakako je najteže pitanje da li treba datirati ovaj spomenik po svjedočanstvu godine ili indikta. Kod nas svijuju, pa i kod mene, postoji pomisao da u slučaju nesaglasnosti između godine i indikta treba posumnjati u indikt; pada nam na pamet da on nije dobro izračunat. To je predrasuda. A predrasude su najveća opasnost za istraživača.

Moram da iznesem još jednu svoju pomisao.

Kao što se vidi, ne odbacujem mogućnost da je prepisivač iz XVI vijeka imao pred sobom rukopis koji je u Novom Brdu smatran za original, a da po našim shvatanjima to nije bio pravi original. S tim u vezi se može pomisliti da je u drugoj društvenoj klmi 1412. godine napravljen takav »original« (odnosno završeno pisanje toga »originala«), koji je u paleografskom pogledu oponašao pravi original. Taj je »original« mogao biti tada obučen u ono ukrasno ruho kakvo nam daje prepisivač iz XVI vijeka. Tada bi tu mogla biti omaška pisara; unio je godinu kada je prepisao. To nije savim rijetka omaška.

To je samo pomisao!

S tim u vezi iznio bih još jednu pomisao, koju treba, ako je moguće, ispitati. Meni se ona kao pretpostavka za istraživanje čini vrlo zamamnom. Evo te pretpostavke: rukopis koji je imao prepisivač iz XVI vijeka pred sobom mogao bi biti zapravo original Zakona Novog Brda, potvrđenog 29. januara 1405. godine, koji je još u našem srednjem vijeku dobio svoje okvirno ukrasno ruho, naslov koji stoji u rukopisu i dodatne minijature. Čak bi se moglo postaviti pitanje da to nije sačinjeno za vrijeme života despota Stefana, i to možda baš 1412. godine.

Izgled rukopisa iz XVI vijeka, mislim, treba ispitati u vezi s onim što kažem o eventualnom naknadnom ukrašavanju originala još za vrijeme srpskog srednjeg vijeka.

U pogledu datiranja ovog spomenika držim se preporuke Ivana Božića da treba svako da iznese svoje gledište o tome. Ne smatram da sam riješio to pitanje bez ikakvog ostatka. Da to smatram, ne bih u ovoj knjizi ostavio i svoje ranije gledište o tome.

ZNAČAJ SPOMENIKA I POTREBA NJEGOVOG PONOVOG IZDANJA

U *Istoriji srpskog naroda* (II knjiga, Beograd 1982) navedeno je da je despot Stefan »izdao zakone za rudnik i grad Novo Brdo« 1412. godine. Uz to je Desanka Kovačević, koja je napisala taj tekst, korektno saopštila literaturu. To je kazano u okviru prikaza despotovih nastojanja »da zakonskim propisima učvrsti i sredi položaj i tako obezbedi nesmetanu eksploataciju radnika« (str. 100-101). Sve što je tu kazano napisano je prema Nikoli Radojčiću, čak i to da statut grada Novog Brda nije očuvan, već da su u zakon o rudnicima za Novo Brdo unesene samo one odredbe koje se tiču rudara. D. Kovačević citira na još jednom mjestu Zakone Novog Brda. U knjizi su još na dva-tri mjesta citirani ti zakoni, ali se odnose na druga pitanja, a ne dodiruju značaj toga spomenika.

Desanka Kovačević je dala vrlo značajne studije iz srednjovjekovne Bosne, obraćajući pažnju baš na razvitak gradova uopšte i rudarskih gradova posebice, na trgovinu, kratko kazano — na razvitak robnoprivredne privrede. To želim da podvučem kao izuzetan prilaz ekonomskoj i društvenoj istoriji srednjovjekovne Bosne, naročito kad je riječ o XV vijeku.

D. Kovačević se bavila tim pitanjima srednjovjekovne Srbije obraćajući pažnju na njen pozni srednji vijek. Ona je bila zaista pozvana da napiše glavu *Privredni uspon* u vrijeme despota Stefana. Unijela je u svoj prikaz činjenice od znacaja. Ali nije, razumije se, mogla ući u proučavanje Zakona Novog Brda kakvo je potrebno da bi se iskoristio kao istorijski izvor u punom značaju. Služila se literaturom. A u našoj istorijskoj literaturi održalo se mišljenje o tom spomeniku koje je dao Nikola Radojčić.

Nikola Radojčić je bio romantičarskih shvatanja srpske istorije, a naročito njenog srednjovjekovlja. Čak mu je romantičarska bila i eruditska spremnost u prilazu kritici istorijskih izvora. Tu ne mislim na eruditsku nespremnost naših izrazitih romantičarskih istoričara koji su pret hodili pojavi kritičke škole i vodili žestoke sporove s Ilarionom Ruvarcem i drugim pristalicama kritičke škole. Imam u vidu evropsku roman-

tičarsku školu, koja je začela razvitak moderne kritike pisanih istorijskih izvora, ali uglavnom sa filoloških pozicija.

Za sljedbenike Ilariona Ruvarca sreo sam izraz »bečka filološka škola«. Sam Ruvarac bio je sljedbenik Leopolda Rankea, začetnika moderne stvarne istorijske kritike izvora, istina zasnovane na naslijeđenim tekovinama romantičarske škole. Čak i Ruvarcev odnos prema tradiciji kao istorijskom izvoru potiče iz te škole. Ruvarac je neke odlike Rankoeve škole u ispitivanju izvora u neku ruku pogrubio. Neki od Ruvarčevih sljedbenika zbilja se mogu nazvati pristalicama »bečke filološke škole« kad je riječ o kritičkom prilazu istorijskim izvorima. Iz izloženih odlomaka u ovoj knjizi očividno je Radojčić jedan od najizrazitijih pristalica »bečke filološke škole«. Za to je najopipljiviji primjer kad Radojčić prilazi latiničkom rukopisu rudarskog zakona za Novo Brdo, gubeći vrijeme oko pitanja kako je prepisivač prenosio slova iz azbuke u abecedu, a ne izvrši ni najgrublju kritiku ćirilčkog teksta upoređenjem sa latiničkim, u kojem stoji da je prepisan s originala pisanog ćirilicom.

Za romantičarska shvatanja srpske srednjovjekovne istorije N. Radojčića carstvo je njen najviši razvitak, jer je ono uopšte vrhunac razvitka u srednjovjekovnoj istoriji. U Carevini su predstavnici sveštenstva i vlastele na saboru samo klimali glavama u znak odobravanja kad im je Dušan svojom autokratskom moći predočio zakon na nazoviodobravanje.

Sabori nemaju čak ni mnogo drukčiji značaj kod srpskih vladara nasljednika toga carstva ukoliko su ojačali svoju vlast, naročito za vrijeme despota Stefana. Nastojanja i uspjesi despota Stefana da učvrsti svoju vlast kao da daju za pravo takvom zaključku. Ali se u društvenom razvitku prikradala nova sila, građanstvo, istina kao društvena snaga još dovoljno neizrasla. Najveći izvor snage vladareve vlasti u Despotovini je ležao baš u tim rudarskim gradovima. Međutim, stvari ne stoje tako prosto. Iz stvarne analize ovog vrlo važnog spomenika i zaključaka iz nje ne proizlazi da je despot Stefan donio rudarski i gradski zakon za Novo Brdo da bi sredio stanje u rudnicima. Ne znam, kako kome, ali meni je smiješna predstava da je despot Stefan odredio komisiju koja će izraditi taj zakon.

Ne poričem, razumije se, veliki značaj — sa stanovišta eruditskog istorijskog istraživanja — Radojčićevih ispitivanja problema šta su bili sabori u srednjovjekovnoj srpskoj državi. Isto tako ne poričem — još jednom naglašavam — njegov takav veliki doprinos kad riječ o Zakonima Novog Brda. To je prijeko potreban pristup u zanatu istoričara, ali to služi kao podloga čiji uski okviri ne smiju zarobiti istoričara u njegovom radu. Izrazitu romantičarsku istoriografiju — ne našu neeruditsku, već pravu eruditsku — odlikuje ropstvo takvom uprošćenom istorijskom metodu. Inače u našoj sadašnjoj istoriografiji ima dosta pojava vraćanja na neeruditsku romantičarsku istoriografiju.

I kad su počeli u srpsku istoriografiju prodirati pozitivistički pogledi, misao o carstvu kao o vrhunskom dostignuću srpskog srednjovjekovlja nije odbačena. Pozitivizam u shvatanju istorije odlikuje zatvaranje jednog perioda razvitka u njegove granice. Neostvarene tendencije razvitka, iako postoje, pa čak iako su vidne, nisu u vidokrugu pozitivis-

tičkih gledišta. To je vrlo srodno sa Rankeovim shvatanjem o idejama koje određuju pojedine periode istorije. A Rankea kao uzor ističe »ne-opozitivizam« njemačke građanske istorijske škole, takozvani »istorizam«. Evropski razvitak u srpskom srednjem vijeku nije se ostvario. Često sam čuo od naših istoričara »pozitivista« misli koje je jedan od njih kratko izrazio: nije istorijskoj nauci zadatak da utvrđuje šta je moglo biti, već šta je bilo!

Razumije se, to nije ni otprilike tako jednostavno alko istorijska nauka stavi sebi u zadatak da objašnjava razvitak naroda, nacija i čovječanstva. Tu se postavlja pitanje odnosa istorizma i evolucionizma u istorijskoj nauci, o čemu sam dosta pisao. To danas smatram osnovnim pitanjem u marksističkom shvatanju istorije, ali i pitanjem na kojem se sapliće i svako evolucionističko shvatanje istorije¹. Ovdje nema smisla o tome nadugačko i naširoko raspravljati.

S te strane nisam još u punoj mogućnosti da ocijenim u potpunosti *Istoriju srpskog naroda*. Nije još objavljena knjiga koja odgovara mojoj užoj stručnosti, a knjigu koja iza nje slijedi, gdje sam takođe bar djelimično stručan, tek što sam dobio. Nisam još dospio ni da je prelistam. Bez toga nije moguće dati punu ocjenu knjige s te strane.

Ovdje nije u pitanju ta strana knjige. Za mene ta knjiga s eruditske strane sadrži rezultate naše istorijske nauke, pa sam već imao prilike da je citiram kao takvu za srpsko srednjovjekovlje i za istoriju XIX vijeka. Drugo je pitanje kako je to historiografski pregledno dano, što za mene nije sada na dnevnom redu.

Ne kažem da se treba odnositi sasvim nekritički prema ovom spomeniku. Ne velim da ne treba, na primjer, postaviti pitanje kako stvar zaista stoji kad Novobrdani (i sa njima i despotova kancelarija) kažu da su imali zakon od kraljeva srpskih.

Ipak se ne može tek tako olako odbaciti misao da je, kad su saski rudari došli u srednjovjekovnu Srbiju, postupljeno onako kako je, uz razlike koje odgovaraju mjestu i vremenu, postupano u drugim zemljama, i u zemlji odakle su došli, što se ne zna baš tako izvjesno. Štaviše, ne zna se ni kako su došli. Ipak se mora uzeti u obzir misao da su tada »saski zakone« podnijeli na potvrdu, a da su svoje obaveze preuzeli preko zakletnika, onako kako je postupljeno u despotovoj potvrdi rudarskog zakona za Novo Brdo. Pri despotovoj potvrdi izuzetno je možda samo to što je, posavjetovavši se sa vlastelom, despot odredio da u poroti nekolicina zakletnika budu iz drugih rudarskih mjesta. Čini mi se da se ta odluka može protumačiti time da su despot i sabor željeli da taj pisani »saski zakon« vrijedi i za druge rudnike koji još uvijek rade po »saskom« običajnom cehovskom pravu. Turci su kasnije uspjeli da novobrdski rudarski zakon dobije opštiji karakter.

Sadržaj srpske recenzije »saskog zakona« (ne znam još da li je postojala bosanska recenzija) potvrđuje da je u nju ušlo sve ono što je bitno u »saskim zakonima« širom svijeta gdje su oni postojali.

¹ O odnosu istorizma i evolucionizma sam ranije dosta pisao. Svoje nove poglede na to izložio sam u okviru novih problema marksističkog shvatanja istorije u knjizi *Zur neumarxistischen Geschichtsauffassung*. U knjizi sam prikupio svoja istupanja na internacionalnim kongresima istoričara i radove na stranim jezicima koji izlažu moja shvatanja. Dodao sam tome kod ranijih radova i istupanja kritičke napomene i dopune.

U razgovoru o tim problemima ukazano mi je da se u ostalim zemljama pojavljuju prvo kratke povelje, a zatim detaljni »saski zakoni«. To može biti, razumije se, da su se sačuvale povelje kojima se potvrđuju »saska« prava, a da su u isto vrijeme postojali pisani »saski zakoni«. Ja bih se usudio da iznesem tvđenje da ta pojava nije slučajna. Srednjovjekovno zakonodastvo, ukoliko nije riječ o prijemu tako ili ovako naslijeđenih ostataka rimskog prava, nastajalo je iz običajnog prava. Prirodno je da su tako prvo nastajale povelje koje uopšteno priznaju običajno pravo na selu i cehovske regule u gradu, pa da je tek kasnije to kodificirano. Jasno da i tu, kao i svagdje, svako pravilo može imati izuze-taka.

Na to sam ukazao zbog toga što su Novobrdani (i despotova kancelarija) mogli s pravom reći da imaju »zakon« od kraljeva srpskih jer su ga imali kao običajno pravo cehovskih regula, priznatih uopštenim poveljama. To što se srpska recenzija tih regula slaže sa »saskim zakonima« u ostalim zemljama u osnovnim odredbama nije ništa čudno, iako je možda živjelo dosta dugo kao običajno pravo, koje se predaje s koljena na koljeno kao svetinja. Cehovski odnosi su bili okoštali i »sveti«.

Treba, međutim, istaći da spomenik izričito svjedoči da su Novobrdani imali već priznate pisane regule kad su ih podnijeli 1402. godine despotu na potvrdu.

To sve zaista nije šala! U prikazu srpske srednjovjekovne istorije moralo bi se registrovati da Novobrdani kažu da imaju zakon od kraljeva srpskih uz priznanje despota Stefana da je tačno što oni kažu, razumije se, s ograničenjem koje uz to ide. Ali se mora primiti da spomenik svjedoči da su despotu Stefanu podnijeli svoje potvrđene pisane cehovske regule.

Ne može se uzeti da su Novobrdani to na brzinu napisali za tako kratko vrijeme, dok je despot boravio u Novom Brdu. Takođe se ne može primiti pomisao da je despot Stefan tim povodom odredio »komisiju« (izraz je Ivičev) koja će »učiniti zakon« od običajnog prava. Čudim se da tako nešto čovjek može pomisliti. Mogu da razumijem tu Radojčićevu misao samo ako je stavim u kontekst njegovih shvatanja o autokratskoj moći u srpskom carstvu i kod njegovih nasljednika. Jaka mi je bila ta autokratska moć despota Stefana kad se sklonio 1402. godine u Novo Brdo!

Smatrajući Zakone Novog Brda poveljom, Božić je uzeo da tekst ima u početku i invokaciju i intituluaciju kao što to ima jedna povelja. Međutim, to je tekst izlaganja šta se događalo, kako je došlo do toga da Novobrdani 1402. godine despotu podastru da im »učini zakon« ranije već od srpskih vladara »učinjeni zakon«. Ta priča počinje pozivom na jedno lice božije i na njegovu zemaljsku bogorodicu. Kako bi i moglo da na drugi način počne izlaganje događaja u jednom srednjovjekovnom pravnom aktu? Despot, razumije se, ima titulu. Ali je tu despot samo izdanak kneza Lazara kojem je ostalo gospodstvo. Nema čak ni naznake nad kojim je zemljama despot. To nije intitulacija u običnom diplomatskom smislu. Kad Božić ide dalje u tom svom nastojanju, zapliće se u diplomatske formulacije. Povelja (zapovijest) jedino je šta tu treba učiniti da despot potvrdi saske cehovske regule.

Okoštanim znanjem iz diplomatike ovom se spomeniku ne može kritički prići. Sam spomenik daje mogućnost da se utvrdi da je to preambulum (predislovije) pri potvrdi tih regula. Potvrda je, jasno, u takvom aktu bila samo sa pečatnikom i eventualno potpisom. Ne može se ni pretpostaviti da su sastavljači kodifikacije bili pedantni, kao mi danas, da bi unijeli takvu potvrdu u kodifikaciju. To ne možemo očekivati ni od prepisivača latiničkog prepisa. Uostalom, prepisivač ćirilskog rukopisa iz XVI vijeka koji sadrži Zakone Novog Brda, iako u potvrdi stoji jasno da je despot potvrdio zlatopečatnikom, ne prenosi potvrdu da se vidi da je bio zlatopečatnik. To sve što kažem vrijedi ako su primjerci koji su držani u Novom Brdu kao originali zaista bili to sa pečatnikom. Kao što je ranije rečeno, ne tvrdim to, iako bi moglo biti, kao što bi moglo biti da su sastavljači kodifikacije i prepisivač iz XVII vijeka uradili onako kako je gore rečeno. Ali ako su primjerci, sa kojih su u dva očuvana srpska teksta zakoni preneseni, u Novom Brdu drukčije smatrani originalima nego što mi shvatamo pa nisu imali pečatnike, onda treba reći nešto o njihovom izgledu. O rukopisu sa kojeg je prepisan rudarski zakon za Novo Brdo 1638. godine može se zaključivati samo po sadržaju, a kakav je izgledao originalni rukopis, o njegovim spoljašnjim odlikama, ne može se ništa sa sigurnošću reći. Ako je rukopis Zakona Novog Brda bio original samo po shvatanjima Novobrdana, a prepis po našim strogo uzetim pojmovima, on je oponašao u pisanju i izgledu original. Bilo da je naš prepisivač iz XVI vijeka imao pravi original ili »original«, prenio je spoljašnje odlike rukopisa i njegovog pisma relativno vjerno. Zato se i moglo sa njim postupiti, *mutatis mutandis*, kao da čovjek pred sobom ima original.

Da je u Zakone Novog Brda pri kodifikaciji ušao samo izvod iz statuta grada, domišljanje je koje se »izvrglo u maštanje« i nema nikakvog oslonca u činjeničnom materijalu. Ali je izraz statut vrlo dobar. Statut je za rudnik i grad Novo Brdo ono što je urađeno kodifikacijom koju je despot potvrdio u januaru 1405. godine. Što se odredbe zakona za grad Novo Brdo odnose na rudare, sasvim je prirodno. Neće se valjda odnositi na dunavske alase!

Jasno je da nije bila despotova inicijativa da Novobrdanima potvrdi njihov rudarski statut. Pri kodifikaciji Zakona Novog Brda to nije baš tako jasno. Iz analize teksta u rukopisu iz XVI vijeka i još više iz njegovih paleografskih i drugih spoljašnjih oblika, a naročito po jasnom odvajanju teksta onoga što je podneseno na potvrdu i same potvrde, više je nego vjerovatno da je zahtjev za kodifikaciju potekao od Novobrdana. Tome još treba dodati i društvenu situaciju u Despotovini, odnos despota prema rudarskim gradovima, što sam već kao pitanje dotakao, pa ću ga i dalje spominjati.

Što se tiče pitanja da li su sastavljači kodifikacije imali pred sobom takođe kodificirani zakon za grad Novo Brdo iz vremena cara Dušana ili je kodifikacija toga zakona izvršena tek prilikom rada na kodi-

² To kažem opreznosti radi. Inače mislim da su to prepisi s originala koji su imali despotove pečatnike. Nije teško razumjeti zašto prepisivači to ne registruju ako ih je u vrijeme prepisivanja na originalu bilo, a nije teško razumjeti zašto ih na originalu nije bilo u vrijeme prepisivanja ako je bio takav slučaj.

fikaciji na osnovu »zapisanija i poveljenija bivših car i gospod«, započevši od cara Stefana Dušana, a od »zapisanija« pojavio se prilikom prepisa u XVI vijeku samo nalog »Predislovije cara Stefana«, rekao bih da je ta dilema samo prividna protivrječnost. »Zapisanija« su prvo spomenuta, tek onda »poveljenija«; »zapisanije« jest preambulum (»predislovije«) koji stoji kao u rukopisu preostali naslov iščezlog teksta. Onda bi stvar bila jasna. Osnovni tekst je statut grada Novog Brda potvrđen od Dušana. On je prilikom kodifikacije noveliran, a kao podloga za to služila su kasnija »poveljenija«, a možda i dodatna »zapisanija« prilikom potvrde. Ne smije se ispustiti iz vida da je taj pravnički tekst zaista majstorski sažet.

Opet »konstrukcija« — reći će neko ko iščitava tekstove »onako kako su napisani«, tj. po svome subjektivnom shvatanju, bez stvarne analize teksta i stvarne istorijske interpretacije podataka u tekstu i na osnovu toga bez logičkog zaključivanja šta je tekst kao istorijski izvor.

Kao da nauka uopšte ne počiva na logičkim konstrukcijama koje proizlaze iz stvarne analize materijala. Na tome počiva i »zanat istoričara« u ispitivanju materijala kojim barata. To što je meni prebačeno Bernhajm zove »Kombination«, a Langloa i Senjobos »raisonnement constructif«. Bez toga se ne mogu uopšte utvrditi i razriješiti prividne suprotnosti u svjedočanstvima izvora. O tome sam govorio u pristupnoj besjedi u Makedonskoj akademiji, pokušavajući da razradim i dopunim Bernhajmove postavke o tome³. U tom predavanju sam naveo i dva slučaja gdje Ruvarac nije postavio pitanje da li su ti »iščitani« slučajevi suprotnosti među svjedočanstvima izvora zaista stvarne suprotnosti — jedan se tiče položaja Crne Gore u XVI i XVII vijeku, a drugi da li je postojala ili nije samostalna Srpska crkva između 1459. i 1557. godine. Kad se kaže da je naša kritička istorijska škola »bečka filološka škola«, ne odnosi se to samo na Radojčića, od koga sam i preuzeo izraz »iščitati iz istorijskog izvora«, i na druge slične sljedbenike I. Ruvarca, nego se to može reći u izvjesnom smislu i za samog Ruvarca. On stvarnu kritiku izvora ne dovodi do kraja, iako je bio gorljiv pristalica stvarne istorijske kritike izvora. I on protivrječja između izvora »iščitava« iz teksta bez onoga što je potrebno sve učiniti da se dobije stvarna kritika teksta. Kad je riječ o stvarno protivrječnim svjedočanstvima izvora, takva kritika uspijeva. Ali kad je u pitanju prividna protivrječnost u svjedočanstvima izvora, prelazak neposredno na ocjenu vjerodostojnosti svjedočanstava jednih i drugih izvora prelazi u hiperkritiku. Takvim se postupkom u »zanatu istoričara« odlikovala narativna romantičarska istorijska škola, a takav je postupak naslijeđen od humanističke eruditske istorijske škole. Obadvije su se služile pri tome prvenstveno filološkim prilazom pisanim istorijskim izvorima.

Možda bi se moglo primijetiti da su u oba slučaja, koja spominjem kao primjer nedograđenosti stvarne istorijske kritike u srpskoj kritičkoj istorijskoj školi, prividne protivrječnosti utvrđene i razriješene pomoću interpretacije svjedočanstvima iz drugih izvora, a ovdje je riječ

³ Vidi: *Problem prividne protivrječnosti u svjedočanstvima istorijskih izvora*, Pristapni predavanja, Skopje, MANU 1970, 55-61.

samo o jednom izvoru koji je sam sobom interpretiran. Recenzija teksta jednog izvora mora prvo početi analizom teksta po sadržaju i interpretacijom jednih dijelova teksta drugim dijelovima. Ovdje smo prisiljeni da tu stanemo.

Ipak ću pomenuti jedan drugi argument koji ide van spomenutih uskih okvira. Rudarski gradovi u srpskoj srednjovjekovnoj državi, odnosno u srpskom carstvu, nisu se klanjali vladaru na saboru pri donošenju zakona kao plemstvo i sveštenstvo. Oni su izrastali u drukčijem odnosu prema carstvu. Očigledno se u krizi carstva i njegovih nasljednika prikradala njihova društvena važnost kad su ti gradovi iskrslili u Despotovini kao odlučujući ekonomski činilac. Ako je to tako, čini mi se da se može reći da je prirodno što je osnova statuta grada Novog Brda nastala za vrijeme cara Dušana i što je kasnije novelirana. To nije statut okoštalih cehovskih odnosa rudara, već statut grada koji je izrastao na tim odnosima u srednjovjekovnoj srpskoj istoriji, naročito u njenoj poznijoj pojavi.

K. Jireček je ukazao na važnost rudarskih gradova u srednjovjekovnoj Srbiji i Bosni. Štaviše, rekao je da osnova robnonovčane privrede u srednjovjekovnoj Srbiji i Bosni leži u toj ravni. To se često ponavlja, ali se na tome ne radi onoliko koliko je to važno. Desanka Kovačević je najistaknutiji naučni radnik među onima koji slijede tu Jirečkovu misao. Ali ne tako što će nove arhivske podatke, bez obzira na njihovu važnost, rasuti po brojnim priložima, već tako što će ih pretočiti u pravo istraživačko istoriografsko djelo.

To je do pojave ovog spomenika proučavano uglavnom na dubrovačkom arhivskom materijalu.

Sada imamo statut za rudnik i grad Novo Brdo. Jedinствен pravni spomenik u srpskom srednjovjekovlju koji nam daje mogućnost da mnogo toga u tome problemu gledamo u sasvim drukčijem svjetlu nego što se to gledalo ranije.

A istoričari nikom ništa! Drukčije se drže pravni istoričari i lingvisti, ali su oni u svom radu okrnjeni ravnodušnošću istoričara, lišeni su istorijske dimenzije i ocjene istorijske važnosti spomenika.

Taj spomenik dobija punu važnost kao izvor tek ako se postupi slično ovome što je ovdje pokušano — da se otvori put za njegovo svestranije ispitivanje i utvrđivanje njegove vrijednosti kao istorijskog izvora.

Kod nas ni kritička istorijska škola nije vladala baš uzorno tada savremenim metodom ispitivanja istorijskih izvora. Nije ni pozitivistička istoriografija, kad je počela kod nas prodirati, uzorno primjenjivala metodološke osnove koje su formulisali poznati istoričari pozitivisti, koji su osavremenili ono što je našoj kritičkoj školi, bar njenom osnivaču, služilo kao uzor.

U našoj savremenoj istoriografiji u pogledu proučavanja pisanih istorijskih izvora i njihova publikovanja ne postoji bogzna kakva baština. Još se tome priključila prvo »marksistička« istoriografija, koja je gledala iskosa »faktografiju«. A zatim »moderna« istoriografija, zvana »strukturalna«, koja prezire »tradicionalnu istoriju« nazivajući je pejorativno »dogadajnom«, koja takođe gleda iskosa njene metode.

U takvoj situaciji našu historiografiju karakteriše to da ona novo saznanje, novu pamet traži gotovo samo u prikupljanju novih podataka, ponajviše arhivskih. Tu bolesnu pojavu nazvao sam jednom »arhivitis«. Time nikako ne želim da umanjim važnost arhivskog rada u istraživanju novih saznanja u istoriji, niti hoću da kažem da se ovo odnosi na svakog našeg poslenika u istorijskoj nauci.

Osim rijetkih izuzetaka, naša se nauka našla zanatski nespremnom da pride ovom spomeniku. Jer je on sačuvan u znatno poznijem prepisu, koji ima veoma velikih mana u prenošenju originalnog teksta, ali i vrlo rijetkih odlika u tom poslu.

On je izdat i proučen onako kako sam pokazao i, mislim, dokazao.

Za dalje istraživanje istoričara (i ne samo njih) nije pogodno izdavanje spomenika koje imamo. Neće, valjda, istoričari, koji treba da se njim služe u svoje svrhe, istraživati iz osnova ono što je trebalo da izdavač uradi!

Zakone Novog Brda, odnosno kodifikaciju statuta za rudnik i grad Novo Brdo, što ju je despot Stefan Lazarević potvrdio 29. januara 1405. godine, treba ponovo objaviti kritički najbolje što je moguće. To je najvažniji očuvani pravni spomenik srpskog srednjovjekovlja poslije Zakonika cara Stefana Dušana. On svjedoči da je srpsko srednjovjekovno zakonodavstvo bogatije, a rudarsko zakonodavstvo i starije nego što se to obično uzimalo.

Izdati se može i štampanom crkvenom ćirilicom ako čovjek baš hoće da se drži onoga što je kod nas bilo uobičajeno, iako to odiše nepotrebnim starinskim manirom. Ali interpunkcija ne može biti prenijeta onakva kakva je u rukopisu. Ona mora proizlaziti iz recenzije teksta. Interpunkcija u publikaciji jednog pisanog izvora, s izuzetkom nekih epigrafskih spomenika, mora biti savremena, ali mora proizlaziti iz stvarne jezičke i istorijske interpretacije teksta. Takva recenzija teksta je obaveza izdavača jednog pisanog istorijskog izvora. U priređivanju teksta za izdavanje obavljena recenzija mora biti izražena uopšte, pa i u interpunkciji, i to savremenim sredstvima koja omogućavaju pravilno čitanje.

Ne bi zgoreg bilo da se tome izdanju doda kritičko izdanje teksta latiničkog prepisa rudarskog zakona za Novo Brdo iz 1638. godine.

RÉSUMÉ FRANÇAIS

Ce livre sous le titre *Kada i kako su nastali despota Stefana Zakoni Novog Brda* (Les lois de Novo Brdo du despote Stefan, quand et comment sont-elles devenues) contient mes articles qui se rapportent à la question et mes conclusions qui proviennent de mes recherches de la valeur historique de ce monument juridique serbe du Moyen Âge. Le monument est conservé à un manuscrit du XVIe siècle qui exige une critique du texte étendue et empressée.

Trois de ces articles sont déjà publiés. Ils sont ici, dans le livre, un peu préparés à être mis d'accord avec mes recherches ultérieures.

Les articles ont les titres suivants (en la traduction française):

1) *Les lois de Novo Brdo du despote Stefan, quand et comment sont elles devenues* (Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XX, Sarajevo 1974, 41-65).

2) *La date du document*

3) *Traduction turque de la loi minière de Novo Brdo* (Prilozi za orijentalnu filologiju XXV, Sarajevo 1977, 113-126)

4) *D'où les aspres turques dans les ordres de la loi de Novo Brdo* (Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, Sarajevo 1977, 87-94)

5) *Explications*

6) *Regard critique sur la publication du monument par Nikola Radojčić*

7) *Valeur du monument et le besoin de sa publication de nouveau.*

Ma conclusion définitive est la suivante: la codification des «Lois de Novo Brdo» était sanctionnée par le despote le 29 janvier 1405. L'analyse du texte dans le manuscrit du XVIe siècle et des occasions historiques au temps de la domination du despote Stefan Lazarević (1389, despote 1402-1427) montre que dans la date de la sanction des «Lois de Novo Brdo» au manuscrit du XVIe siècle l'indication 13 (1405) est exacte, mais pas l'année (1412). La codification est faite au moyen de la connexion du statut de la corporation minière de Novo Brdo, devenu au temps des rois serbes, et sanctionné par le despote après nov. 1402 et avant la mort du sultan Bayezid (le 5 III 1403), et du statut de la ville de Novo Brdo, dont

la base est devenue au temps de l'empereur Stefan Dušan (1346-1355). Le statut de la ville est sanctionné à la date de la sanction de la codification.

Comme un complément j'ajoute le texte de ma communication au congrès des orientalistes à Paris (1973) sous le titre *Version turqu de la loi minière du despote Stefan Lazarević* (Prilozi za orijentalnu filologiju XXV, Sarajevo 1977, 127-131). Le texte de la communication est modifié aux résultats de mes recherches ultérieures.

VERSION TURQUE DE LA LOI MINIERE DU DESPOTE
STEFAN LAZAREVIĆ

Je publie ma communication au congrès des orientalistes à Paris (1973). Le texte est partiellement modifié.

Une compilation des lois minières turques de l'époque du sultan Süleyman le Législateur (1520-1566) a été publiée en 1913 par Fehim Spaho dans *Glasnik Zemaljskog muzeja* (Sarajevo)¹. La publication était faite d'après un manuscrit que j'ai intitulé *Codex des kanun-namés de Sarajevo*². La compilation contient quatre parties distinctes, dont la première sous le titre *Kanun ve tertibât-i ma'âdin* est l'ordre impérial de 943 (1536/37) aux *kadis* de Novo Brdo et Kratovo. L'ordre se base sur le rapport du *müfettis* Ömer, *kadi* de Korçë (Albanie). Il prescrit les nouvelles mesures pour une sanation de la crise de production qui s'annonçait dans les mines de Novo Brdo et de Kratovo. Le texte de la compilation qui suit nous avertit de deux ordres impériaux, dont le premier, sous le titre *Kanun ve 'ibârât-i ma'âdin*, est daté (le 25 muharrem 943), et l'autre, portant le titre *Kanun ve tertibât-i şahî fi'l-ma'âdin*, est sans date.

La dernière partie de la compilation citée est la plus étendue et la plus intéressante. C'est le *Kanun-i kadim-i Sas ve 'âdet-i nâs-i ma'âdin*, »l'ancienne loi saxonne et la coutume des mineurs«. Ce *Kanun-i Sas* est aussi du temps du sultan Süleyman. Le texte de la loi dans cette rédaction se répète: la première partie (*Kanun-i Sas I*) contient 41 articles et la partie qui suit — la même loi dans une version assez éloignée de la première (*Kanun-i Sas II*) — 92 articles. D'après K. Jireček, auteur de *l'Histoire des Serbes*, ce texte de »l'ancienne loi saxonne« est une traduction de la rédaction serbe de la loi minière allemande (saxonne)³. Mais, il faut sou-

¹ F. Spaho, *Turski rudarski zakoni*, Glasnik zemaljskog muzeja XXV, Sarajevo 1913, sv. 1, 127-149, sv. 2, 151-194 (texte en caractères arabes 139-162).

² B. Đurđev, *Sarajevski kodeks kanun-nama*, Prilozi za orijentalnu filologiju VI-VII (1956-1957), 147-158.

³ Jireček-Radonić, *Istorijska Srba I*, Beograd 1952², 270.

ligner qu'en ce temps-là le texte de la loi médiévale serbe n'était pas encore découvert. Vl. Skarić, qui a publié un manuscrit turc concernant le travail et la terminologie miniers⁴, a utilisé dans une monographie (1939) les lois minières turques pour une reconstruction historique de l'ancien droit et la technologie miniers en Serbie et en Bosnie médiévales⁵. Son procédé est basé sur une conclusion que les »lois saxonnes« dans la version turque tirent leur origine des lois minières serbes et bosniaques. Skarić a été d'avis qu'en Serbie et en Bosnie médiévales existaient plusieurs versions de la »loi saxonne«⁶.

R. Anhegger a publié en 1945 le *Kanun-i Sas-i ma'âdin-i osmanî*⁷. Selon Anhegger, le texte de cette loi se trouve dans un *huküm defteri* de 932 (1525/26), mais le texte en fac-similé publié dans son travail tire son origine de *tahrir defteri* du sandjak Vučitrn daté de la même année (Istanbul, Bašvekâlet arşivi, Tapu-tahrir defterleri No 133)⁸. La loi contient 37 articles, dont 33 correspondent au texte de *Kanun-i Sas I* et II dans le Codex de Sarajevo⁹. Novo Brdo, mine la plus connue dans la Serbie médiévale appartenait au sandjak de Vučitrn. La »loi saxonne« dans le defter cité concerne les mines dans les environs de Novo Brdo; on peut supposer avec raison qu'elle est une traduction turque de la loi minière médiévale serbe de Novo Brdo. Par contre, l'usage du mot *'âdet* peut nous entraîner à la conclusion que la »loi saxonne« avait été prise dans le titre *'âdet*.

Après la Seconde Guerre mondiale fut découverte une copie des lois de Novo Brdo du despote Stefan Lazarević (1389 — despote 1402-1427) dans un manuscrit de la seconde moitié du XVIe siècle. Le code contient deux matières légales: la loi de la mine et la loi de la ville de Novo Brdo. La diète de la ville de Novo Brdo demanda la confirmation de l'ancienne loi minière au novembre de l'année 1402. La loi été confirmée par un jury, composé des 24 échevins, et sanctionnée par le despote Stefan Lazarević avant la mort du sultan Bayezid (le 5 III 1403). Ensuite on a codifié les »Lois de Novo Brdo« en 1405. La codification

⁴ Vl. Skarić, *Stari turski rukopis o rudarskim poslovima i terminologiji*, Spomenik (Srp. kralj. akademije) LXXIX, 62, Beograd 1936, 5-24.

⁵ Vl. Skarić, *Staro rudarsko pravo i tehnika u Srbiji i Bosni*, Beograd 1939 (éd. Srp. kralj. akademija, Posebna izdanja knj. CXXVII).

⁶ Op. cit., 4, 6.

⁷ R. Anhegger, *Beiträge zur Geschichte Bergbaus im Osmanischen Reich — I Europäische Türkei, Nachtrag*, Zürich - New York 1945, 469-487 (+ en fac-similé I-IV).

⁸ Le texte de cette loi existe encore dans *tahrir defteri* No 234 (1544/45). Le texte de la »loi saxonne« (dans le defter No 167 de 1530/31) qui a été publié par I. Beldiceanu-Steinherr et N. Beldiceanu (Südost-Forschungen, Band XXI, 1962, 144-167) est la transcription du kanun-namé dans un defter du sandjak de Vučitrn.

⁹ Pour le texte de *Kanun-i Sas I* et II dans le Codex de Sarajevo R. Anhegger dit: »Dieser Vergleich beweist, dass die §§62-73 in D b (*Kanun-i Sas II* — B. Đurđev) an falscher Stelle stehen... Ordnen wir die Paragraphen der Gesetze I D a, b (*Kanun-i Sas I* et II) nach I' (le kanun dans le defter No 133 — B. Đurđev) so gelangen wir zu einer im grossen und ganzen befriedigenden Anordnung« (Op. cit., 475).

était faite au moyen de l'adjonction du texte d'une loi de la ville de Novo Brdo, restée du temps de l'empereur Dušan, au texte de la loi minière^{9a}. La copie des »Lois de Novo Brdo« du XVIe siècle est une recension plus tardive, confirmée dans une certaine mesure aux modifications intervenues dans la période turque. N. Radojčić, en la publiant en 1962¹⁰, a signalé la parenté qui existe entre les dispositions de cette loi minière de Novo Brdo et de *Kanun-i Sas* I et II dans le Codex de Sarajevo. Radojčić n'a pas pris en considération l'existence de la parenté entre le texte serbe et le *Kanun-i Sas* publié par R. Anhegger.

Il y a encore une copie de la loi minière de Novo Brdo, confirmée par le despote Stefan. Cette copie a été faite en caractères latins en l'année 1638 (Bibliothèque de la ville de Split, No 236). Cette version se distingue du texte publié. Elle contient seulement la loi minière de Novo Brdo, pas la loi de la ville.

Un manuscrit à la Bibliothèque Nationale à Paris (Ms. fonds turc anc. 85) contient une riche collection de kanun-namés dans laquelle se trouve une compilation des kanuns et ordres qui se rapportent à la mine de Novo Brdo. Le texte a été publié par N. Beldiceanu (*Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris* II, Paris-La Haye 1964, 348-363). Il s'achève par une traduction turque de la loi minière du despote Stefan mentionnée ci-dessus. On peut conclure que la traduction a été faite probablement en 1488, mais en tout cas après 1455 et avant 1494¹¹, pour les besoins des *kadis* qui contrôlaient l'activité minière. Cette traduction contient aussi seulement la loi minière, pas la loi de la ville de Novo Brdo qui se trouve dans le texte serbe publié.

La traduction mentionnée ne représente pas dans le préambule du document une traduction au sens actuel du mot. Le préambule n'est pas traduit mot à mot. Dans le texte serbe Stefan Lazarević emploie la première personne, tandis que dans la traduction turque on emploie la troisième personne. Les titres honorifiques de Stefan Lazarević y ont été omis. Le texte du préambule est refait de la manière convenante aux Turcs. Pourtant ce procédé n'a pas changé le sens du texte. Mais le traducteur l'a changé en deux cas. Il a omis la proposition dans laquelle le despote dit qu'il a libéré son pays de la puissance turque. D'après le texte resté il semble que le despote soit venu à Novo Brdo au temps quand il a conclu la paix avec Bayezid après la bataille de Kosovo (1389), et non quand il a libéré son pays après la bataille d'Ankara (1402). C'est pourquoi N. Beldiceanu a pris l'année 1391 comme *terminus post quem* la loi a été écrite. Puis le traducteur dit que la loi était écrite par les 24 experts mi-

^{9a} Voir les articles *Kada i kako su nastali despota Stefana zakoni za Novo Brdo* et *O datiranju spomenika* dans ce livre.

¹⁰ N. Radojčić, *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića*, Beograd 1952 (éd. Srp. akademija nauka i umetnosti).

¹¹ Novo Brdo fut occupé en 1455. La compilation citée fut faite en 1488. N. Beldiceanu n'a pas raison quand il divise le texte de la compilation en deux parties (*Les actes...* II, 232-239 et 243-254) et quand il date la seconde moitié du texte par l'année 1494. Cet année est la date d'une interpolation au texte de la loi (*Ibidem*, 244).

niers de Novo Brdo et des autres mines. Selon le traducteur les experts ont été invités par le despote. Il y a malcompris le texte. C'est facile à comprendre, parce que le texte y est assez incompréhensible dans le texte serbe.

Le texte de la loi même dans la traduction turque et dans la version serbe publiée s'accorde jusqu'à l'article 32 du texte serbe. Dans cette partie là il y a par endroits des diversités entre deux textes. D'ailleurs, entre la traduction turque et la version serbe publiée existent des différences remarquables.

La version serbe publiée est plus ample. Dans la partie qui contient la loi minière elle a 52 articles, tandis que la traduction turque contient 36 articles. La version serbe publiée comprend aussi 23 articles de la loi de la ville de Novo Brdo.

»La langue de la version ottomane — dit N. Beldiceanu pour la traduction turque de la loi minière de Novo Brdo du despote Stefan Lazarević — ne respecte pas la syntaxe turque. Ce qui peut s'expliquer par maladresse du traducteur, suivant de trop près l'original serbe dont il ne comprenait pas les explications techniques¹². S'il s'agit du texte de la minière sans le préambule, ce jugement est à peu près exagéré.

Mais, il y a — comme nous avons dit — encore un manuscrit serbe de la loi minière de Novo Brdo du despote Stefan, le manuscrit de 1638 en caractères latins. En publiant le texte des »Lois de Novo Brdo«, N. Radojčić a souligné que ce manuscrit a, peut-être, son origine dans une version de la loi minière serbe plus ancienne que la version publiée¹³. Mais il n'a pas utilisé ce manuscrit pour une édition critique. A l'exception de huit articles au bout de texte serbe, qui n'existent pas dans la traduction turque, les textes de ce manuscrit serbe inédit et de la traduction turque de la loi minière serbe s'accordent, par leur contenu et par leur composition de la matière, d'une manière impressionnante.

Kanunname-i sabik, c'est le titre de la loi minière serbe de Novo Brdo dans le manuscrit turc. N. Beldiceanu le traduit comme le »réglement des temps immémoriaux«. C'est la plus ancienne version de la loi minière serbe de Novo Brdo. Quoique le traducteur a par places modifié le sens du texte et malcompris quelques explications, la traduction turque de la loi minière de Novo Brdo du temps du despote Stefan Lazarević dans le manuscrit parisien cité ne peut être passée sous silence lorsqu'on établit le texte critique de la loi minière serbe de Novo Brdo.

La traduction turque affirme la conclusion que la version de la loi minière de Novo Brdo dans le manuscrit de 1638 est le texte qui a été confirmé par despote Stefan avant la codification des »Lois de Novo Brdo«. La traduction turque et le manuscrit serbe inédit, la copie en caractères latins de 1638, ont la même composition de la matière légale. Leur ordre des articles diffère, par places, du ordre dans le texte édit, dans le texte de la codification de 1405, aussi jusqu'à l'article 32 du texte serbe édit, jusqu'où il existe une concordance relative.

¹² N. Beldiceanu, *Les actes*... II,

¹³ N. Radojčić, *Op. cit.*, 61.

L'analyse des textes serbes et leur comparaison avec la traduction turque indiquent que les versions serbes impliquent des interpolations ultérieures. D'autre part, la comparaison du texte turc avec les textes serbes montre que les fautes dans la traduction turc de loi serbe dans le manuscrit cité proviennent non seulement du traducteur mais aussi du copiste du manuscrit¹⁴.

¹⁴ Par exemple, une proposition dans le texte traduit est écrite: »Ve dahi bir kimesne bir kuyu uzboy etse, gerek yeni gerek eski, her kim onda kadi bulunursa, şehadeti makbul ola« (N. Beldiceanu, *Les actes...* II, 359). C'est un non-sens. La comparaison avec le texte serbe dans la manuscrit de 1638 montre que cette proposition dans l'original a été écrite :»Ve dahi bir kimesne bir kuyu uzboy etse, gerek yeni gerek eski, her kim onda kadi huzurunda (ou un autre synonyme) bulunursa, şehadeti makbul ola.«

Recenzenti:

Sima Ćirković

Desanka Kovačević-Kojić

Knjiga je štampana uz finansijsku pomoć Samupravne interesne zajednice nauke Bosne i Hercegovine.

Štampa: NIIGRO »Glas« OUR »Grafika«

Tiraž: 600